

LIUDAS JOVAIŠA

EUSTACHIJUS VALAVIČIUS:
NEĮVERTINTO HEROJAUS *CURRICULUM VITAE*

Eustachijus Valavičius – viena ryškiausių asmenybių tarp visų laikų Vilniaus vyskupų. Ne kartą apibūdintas ir minėtas kaip vienas iš Vilniaus vyskupų¹, jis iki šiol beveik nėra sulaukęs specialaus istorikų dėmesio – išskyrus keletą lenkų tyrinėtojų straipsnių, akcentavusių vyskupo konfesinę toleranciją ir literatūrinį išsilavinimą². Tad šis teks-

¹ Albertus Wiiuk-Koiałowicz, *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium*, Vilnae: Typis Academicis, 1650 (šis veikalas toliau cituojamas iš faks. perleidimo drauge su komentuotu vertimu į lietuvių kalbą: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 2, sud. Darius Kuolys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 8–275); Wincenty Przyłogowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, Petersburg: Drukiem Jozafata Ohryzki, 1860, p. 72–102; Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. 1, Wilno: Nakład i druk Jozefa Zawadzkiego, 1908, p. 313; Rapolas Krasauskas, „Valavičius Eustachas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 32, [Boston]: Lietuvių enciklopedijos leidykla, [1965], p. 534–535 (ligšiol bene geriausia biograma); Ks. Piotr Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*, Warszawa: Pax, 2000², p. 494; „Valavičius Eustachijus“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 24, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013, p. 572; Liudas Jovaiša, *Vilniaus vyskupai ir jų portretai*, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2016, p. 62–63.

² Dažniausiai istoriografijoje eksploatuojama – bene nuo Henryko Wisnerio laikų (plg., pvz., „Biskup wileński Eustachy Wołłowicz“, *Lithuania*, 1992, Nr. 2-3 (7-8), p. 92–94) – katalikų vyskupo, besibičiuliaujančio su evangelikų reformatų vadu, temą išplėtojo Mariola Jarczykowa („Heretycki biskup – Eustachy Wołłowicz w kręgu Radziwiłłów birżańskich“, in: *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, Lublin – Radzyn Podlaski – Siedlce, 2007, t. 4, p. 53–65; „Mowy katolików i ewangelików na pogrzebach biskupów Eustachego Wołłowicz i Marcjana Tryzny“, in: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, Warszawa, 2013, t. 61, Nr. 2, p. 361–368). Į Valavičių, kaip išsilavinusį didiką, dėmesį sutelkė Marekas Janickis („Willa Eustachego Wołłowicza w Werkach pod Wilnem i jej epigraficzny program ideowy“, *Barok*, Warszawa, 1997, t. 4, Nr. 2 (8), p. 123–149).

tas³ – bene pirmasis mėginimas pateikti išsamesnį ir visapusiškesnį Eustachijaus Valavičiaus (kaip asmenybės apskritai ir kaip Vilniaus vyskupijos ganytojo konkrečiai) portretą⁴.

I. EUSTACHIJAUS VALAVIČIAUS KILMĖ. JO GIMINĖ IR ŠEIMA.

Valavičių giminė iki Eustachijaus. Eustachijus Valavičius – garsios ir įtakingos, iš Gardino pavieto kilusios rusėnų giminės narys. Savo kilme šį Vilniaus vyskupą galima laikyti kiek artimesniu iš didikų / kunigaikščių kilusiems Albertui ir Jurgiui Radviloms ar Pauliui Alšėniškiui nei pirmtakams iš aukštų vietų (dar) nepasiekusių Protasevičių ar Vainų giminių, tačiau senatorius Valavičius XVI a. antroje pusėje pasitaikydavo anaiptol nedažnai. Stačiatikių rusėnų bajorų Valavičių giminė plačiai išsišakojo XV–XVI a. sąvartoje, kuomet penki Eustachijaus Valavičiaus prosenelio Grinkos (m. iki 1508), Gardino horodničiaus, sūnūs (Bagdonas, Grigalius, Jonas, Morkus ir Mykolas) tapo atskirų vešlių šakų pradininkais⁵. Eustachijaus senelis Jonas buvo Trakų arklidininkas, jo brolis Bagdonas – Gardino arklidininkas, Morkus ir Mykolas nepasižymėjo nė tiek, ir tik Grigalius, tapęs Naugarduko kaštelionu, pirmasis giminės istorijoje įėjo į Lietuvos ponų tarybą. Kitoje kartoje labiausiai pasižymėjo Bagdono sūnūs, taigi vyskupo Valavičiaus tėvo pusbroliai: didikų-senatorių rangą pasiekė Smolensko vaivada tapęs Grigalius ir į pačią LDK politinio elito viršūnę prasimušęs Eustachijus. Pastarasis, uolus evangelikas reformatas, Steponui Batorui spaudžiant antspaudavęs valdovo privilegiją, suteikusių universiteto teises Vilniaus

³ Už jo atsiradimą dėkoju kolegoms ir bičiuliams iš Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto – prof. Rafałui Witkowskiui ir ypač dr. Bernadettai Manyš, kurių palankumas ir svetingumas sudarė sąlygas autoriui apsilankyti Kórniko bibliotekoje, Poznanės valstybiniame archyve ir Liubinio benediktinų abatijoje.

⁴ Mareko Janickio nuomone, Eustachijus Valavičius neabejotinai nusipelno monografijos, žr. Marek Janicki, *op. cit.*, p. 131, išn. 34.

⁵ Čia ir toliau Valavičių genealoginė ir biografinė informacija, jei nenurodoma kitaip, pateikiama remiantis leidinio *Unus pro omnibus. Валовічы ў гісторыі Вялікага Княства Літоўскага XV–XVIII стст.* (sud. А. М. Янушкевіч, Мінск: Медысонт, 2014, p. 455–461) genealoginėse schemose pateikiama informacija.

jėzuitų kolegijai, gyvenimo pabaigoje tapo LDK kancleriu⁶. Vyskupo Eustachijaus kartoje įtakingiausi Valavičiai buvo jo paties broliai; be jų, reikšmingesnes pareigybes gavo tik du Eustachijaus antros eilės pusbroliai – Samuelis, tapęs Naugarduko kaštelionu (Grigaliaus anūkas, Slanimo seniūno Mykolo sūnus), ir LDK taurininkas Petras (Bagdono anūkas, Smolensko vaivados Grigaliaus sūnus, kanclerio Eustachijaus sūnėnas).

Skirtingų kartų Valavičiai vedybiniais ryšiais saistėsi su įvairiomis kilmingųjų giminėmis – daugiausia su Sapiegomis ir Oginskiais, taip pat su Druckiais-Sokolinskiais, Glebavičiais, Chodkevičiais, Tiškevičiais, Tryznomis, Pacais, Zenavičiais, Zavišomis, Sluškomis, Masalskiais, Svyriškiais. Jono Jonaičio Valavičiaus, Eustachijaus tėvo, pusseserė, Grigaliaus Grinkaičio dukra Regina, buvo ištekėjusi už Pauliaus Paco, su kuriuo susilaukė sūnaus Mikalojaus – Eustachijaus Valavičiaus antros eilės pusbrolio. Du dešimtmečius abu giminaičiai priklausė tai pačiai Vilniaus katedros kapitulai, o po to, 1616–1618 m., jūdviejų rankose buvo abi Lietuvos katalikų vyskupijos⁷.

Eustachijaus vardas Valavičių giminėje buvo gan dažnas. Pirmasis šiuo vardu buvo pakrikštytas tėvo pusbrolis, LDK kancleris. Kitoje kartoje po Vilniaus vyskupo tokį vardą nešiojo dar du asmenys – Eustachijaus brolio Pauliaus sūnus (Eustachijus Kazimieras), o taip pat antros eilės pusbrolio Petro sūnus, bernardinai.

Eustachijaus Valavičiaus šeima. Vienas iš penkių Grinkos sūnų – Trakų arklidininkas Jonas (m. iki 1555) – turėjo sūnų, taip pat Joną, valdovo maršalą (m. 1582). Šis iš pradžių (1558) buvo vedęs Mariną Mieleškaitę, su kuria susilaukė sūnaus Jeronimo (m. 1643) – LDK

⁶ Paulius Rabikauskas, „Karaliaus Stepono Batoro privilegijos Vilniaus universitetui“, in: idem, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sud. Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 27–28.

⁷ Įdomu, kad Valavičiaus ir Paco ryšys savotiškai regimas ir ikonografijoje: Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus portretas užtapytas ant Mikalojaus Paco atvaizdo, aptikto rentgenografinių tyrimų metu. Po dabartiniu paviršiumi glūdintį „substratą“ ir dabar išduoda ant krėslo atlošo ir po pertapymo išlikusios, plika akimi matomos Pacų herbo Gozdawa lelijos. Žr. Arūnas Bėkšta, „Žemaičių vyskupų portretų galerija“, in: *Nuo gotikos iki romantizmo. Senoji Lietuvos dailė*, sud. Irena Vaišvilaitė, Vilnius: Academia, 1992, p. 78, il. 25.

raštininko, pakanclerio, Žemaičių seniūno. Su antrąja žmona (1568) Ona Kopečiūtė Jonas Jonaitis susilaukė gausių palikuonių – LDK žemės vėliavininko Andriejaus (m. 1614), LDK pakanclerio ir Vilniaus vyskupo Eustachijaus (m. 1630), Gardino horodničiaus ir seniūno Pauliaus (m. 1630), taip pat Liudviko, Filėjos (Lauryno Rudaminos Dusetiško žmonos, Stepono Paco žmonos Onos Marcibelės Rudaminaitės motinos), Reginos (ištekėjusios už kažkokio Levickio; galbūt toliau šiame tekste minimi Paulius ir Jonas Levickiai buvo jos sūnūs ir Eustachijaus seserėnai?) ir Onos. Įdomu, kad du broliai Valavičiai – Jeronimas ir Andriejus – buvo vedę seseris, Elzbietą ir Kotryną Goslavskas. Tikras brolių solidarumo paminklas – Tytuvėnų bernardinų konvento fundacija, kurią, mirus pagrindiniam iniciatoriui Andriejui, baigė realizuoti kiti broliai, pirmiausia – Žemaičių seniūnas Jeronimas. Prie šio bendro „projekto“ prisidėjo ir Eustachijus, tad trys pirmieji Tytuvėnų bernardinų bažnyčios varpai neatsitiktinai buvo konsekruoti šv. Andriejaus, šv. Jeronimo ir šv. Eustachijaus vardais⁸.

Jono Jonaičio sūnūs savoje giminės kartoje buvo patys ryškiausi. Tarp brolių labiausiai išsiskyrė du – Jeronimas ir Eustachijus. Dar vienas brolis, Paulius, tapo šeimos atminties kūrėju – jis 1610 m. įmūrijo memorialinę lentą sau priklausiusiuose Pavlovičių rūmuose, o 1612 m. parūpino epitafiją tėvui Jonui ir broliui Liudvikui Sapockinės bažnyčioje, kurioje išvardijo visus savo brolius ir seseris⁹. Kitoje šeimos kartoje išsiskyrė už Radvilos Našlaitėlio jaunėlio sūnaus Aleksandro Liudviko Radvilos ištekėjusi (gal neatsitiktinai ši santuoka įvyko Eustachijui einant Vilniaus vyskupo pareigas?) Jeronimo dukra Teklė Ona Valavičiūtė. Paminėtinas ir LDK stalininko pareigybę pasiekęs Pauliaus Valavičiaus ir Sofijos Chodkevičiūtės sūnus Eustachijus Kazimieras.

Eustachijaus Valavičiaus tėvai, Jonas Valavičius ir Ona Kopečiūtė, nebuvo katalikai (tėvas – evangelikas, motina – stačiatikė), tad, kaip ir abu

⁸ Mindaugas Paknys, „Bažnyčios ir vienuolyno istorija XVII–XIX a.“, in: *Tytuvėnų bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, sud. Dalia Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004, p. 15–16.

⁹ Светлана Янчалойская, „Іканаграфія Валовичаў вобраз эпохі“, in: *Unus pro omnibus. Валовічы ў гісторыі Вялікага Княства Літоўскага XV–XVIII стст.*, p. 447–450.

jo pirmtakai Vilniaus vyskupo soste (Jurgis Radvila ir Benediktas Vaina), šis ganytojas buvo kilęs iš nekatalikiškos šeimos¹⁰. Kada Eustachijus Valavičius tapo kataliku, nežinoma. Veikiausiai tai įvyko jam studijuojant Vilniaus jėzuitų kolegijoje, galbūt po tėvo mirties (šis mirė 1582 m., būsimajam vyskupui esant dešimties metų amžiaus).

II. ANKSTYVOJI DVASININKO KARJERA IR STUDIJOS

Eustachijus Valavičius buvo pirmasis dvasininkas savo giminėje. Po jo dvasininkų ir vienuolių jau netrūko. Antros eilės pusbrolio, Trakų pakamario Petro (m. 1651) dukra Kotryna buvo Vilniaus benediktinė¹¹, sūnus Jurgis – Vilniaus kanauninkas¹², kitas sūnus Andriejus – jėzuitas (pirmasis vienuolis Valavičių giminėje¹³), Lietuvos provincijolas ir Vilniaus kolegijos rektorius¹⁴, dar vienas sūnus Eustachijus – bernardinus¹⁵. Tiesa, vyskupo rangą tepasiekė vienintelis dvasininkas – Žemaičių

¹⁰ Skiriant Valavičių vyskupu, liudytojai vienbalsiai tvirtino velionį Valavičiaus tėvą buvus protestantą, o dėl rusėnų apeigų besilaikiusios velionės motinos nuomonės skyrėsi – keli liudytojai abejojo, ar motina buvo unijos rėmėja, ar ne. Vis dėlto Stanislovas Nieborskis tvirtino ją buvus graikų apeigų katalikę – jis mat dalyvavęs jos laidotuvėse Gardine, unitų cerkvėje, kur pamaldoms vadovavęs unitų arkimandritas ir kiti graikų apeigų vyresnieji dvasininkai, žr. šio leidinio p. 341.

¹¹ Minimas 1650 ir 1651 m. vienuolyno gautas jos aprūpinimas (provizija), žr. S. Małgorzata Borkowska OSB, *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbirowej*, t. 3: *Wielkie Księstwo Litewskie i Ziemia Ruskie Korony Polskiej*, Warszawa: DiG, 2008, p. 129.

¹² Žr. išn. 17.

¹³ Jakub Olszewski, *Kazanie na pogrzebie prześwietnego y przewielebnego w Christusie oycza y pana... Eustachego Wołłowicza biskupa wileńskiego...*, [Wilno]: w drukarniej Akademiej Societatis Iesu, 1630, l. E₂r.

¹⁴ Apie jį žr.: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach dawnej Polski i Litwy 1564–1995*, red. Ludwik Grzebień, Kraków: WAM, 1996, p. 758; *Lietuvių enciklopedija*, t. 32, p. 533; Ludwik Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 3: *Próby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach Potopu i okres kryzysu 1655–1730*, Rzym: Institutum Historicum Societatis Iesu, 1987, p. 189–190.

¹⁵ Visi šie velionio vaikai išvardyti Alberto Vijūko-Kojalavičiaus parengtame Petro Valavičiaus laidotuvių pamoksle: *Smierc bez męki smierci Wielmożnego Pana I. M. P. Piotra Wołowicza Podkomorzego Trockiego &c. &c.*, kazaniem pogrzebowym w Wilnie,

kapitulos prelatas Antanas Erazmas Valavičius (1711–1770), 1755 m. paskirtas Lucko vyskupu¹⁶. Užtat per visą Vilniaus katedros kapitulos istoriją būtent Valavičių giminė davė daugiausia šios korporacijos narių: XVII–XVIII a. jų buvo net septyni (paskutinis iš jų mirė XIX a. pradžioje, karo su Napoleonu išvakarėse)¹⁷. Šiuo požiūriu Valavičiams neprilygo kitos giminės, davusios Vilniaus kapitulai 4–6 narius (6 Bialozorai; 5 Giedraičiai; 4 Karpiai, Kosakovskiai, Sapiegos, Tiškevičiai, Vainos)¹⁸.

Eustachijus Valavičius kaip dvasininkas¹⁹ pirmą kartą paminėtas 1591 metais – tuomet jam, devyniolikamečiui žemesniųjų šventimų dvasininkui, buvo suteikta Slanimo klebonija. Po metų, 1592 m., Valavičius tapo Adelsko parapijos klebonu (iš šios beneficijos atsistatydino 1605 m.) bei, svarbiausia, Vilniaus katedros kapitulos kanauninku. Netrukus (po 1592 m. kovo 4 d. – gal apie 1593 m.²⁰) jis išvyko studijuoti į Romą

w Kościele S. Katarzyny Nov. 14 A. 1651 opisana przez X. Woyciecha Koiłowicza... Facultatis Theologicae Dziekana y Professora, Vilnae: Typis Academicis Soc. IESV, 1652.

¹⁶ Piotr Nitecki, *op. cit.*, p. 494.

¹⁷ Visi Valavičių giminės nariai, išskyrus Eustachijų, Vilniaus kapituloje užėmė kanauninkų vietas: Jurgis (nuo 1644, m. 1656?), Vincentas (nuo 1671, m. 1698), Marcijonas (nuo 1657, m. 1705), Andriejus (nuo 1704, m. ?), Mykolas (nuo 1742, m. 1744), Juozapas (nuo 1777, m. 1811). Žr. Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. 3: *Streszczenie aktów kapituły wileńskiej*, Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1916, *passim*.

¹⁸ *Ibid.*, *passim*.

¹⁹ Žinios apie Valavičių kaip dvasininką, jei nenurodyta kitaip, imtos iš leidinio: Vytautas Ališauskas, Tomasz Jaszczolt, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.* (ser. *Bažnyčios istorijos studijos*, 2), Vilnius: Aidai, 2009, Nr. 428, p. 87–89.

²⁰ 1593 metai, nežinia kuo remiantis, nurodyti leidinyje: *Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich święceni w Rzymie (XVI – pocz. XX w.) / Clerici ex terris Polonia, Lithuaniae, Prussiae Romae seu Urbe ordinati (saec. XVI ad init. XX)*, na podstawie kwerendy rzymskiej wykonanej wspólnie z ks. Henrykiem Gerlicem, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2018, p. 51 (už šios publikacijos nuorodą ačiū dr. Tomaszui Jaszczoltui). Įdomu, kad 1593 m. į Lenkų nacijos metriką Paduvos universitete įsirašė vyresnysis Eustachijaus brolis Jeronimas (*Archiwum nacji polskiej w uniwersytecie padeuskim*, t. 1: *Metryka nacji polskiej w uniwersytecie padeuskim (1592–1745)*, ed. Henryk Barycz, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1971, Nr. 94). Galbūt jis palydėjo jaunesnįjį brolį į Romą?

ir kapitulos veikloje nedalyvavo iki pat 1600 m. rudens. Jauni, kilmingi ir „perspektyvūs“ dvasininkai gana dažnai laikydavo porą beneficijų ir tuo pačiu metu studijuodavo užsieniuose; Eustachijus Valavičius nebuvo išimtis. Amžinajame Mieste jis priėmė subdiakono (1594 m. rugsėjo 24 d. Trinitá dei Monti bažnyčioje) ir diakono (1596 m. balandžio 13 d. Romos kolegijos Švč. Mergelės Marijos koplyčioje) šventimus²¹. Apie tai, kada ir kur buvo iššventintas kunigu, tikslios informacijos neturima. Valavičių skiriant vyskupu liudijęs Henrikas Firlėjus tvirtino, kad kunigo šventimus nominatas priėmęs vėliau nei kitus, jam jau nedalyvaujant; Jono Gostomskio, Inovroclavo vaivados, liudijimu, jis matęs Valavičių Romoje prieš 20 metų (taigi apie 1596 m.) aukojant šv. Mišias²². Kad ir kaip buvo, 1597 m. kunigas ar diakonas Eustachijus Valavičius žengtelėjo ant aukštesnio bažnytinės karjeros laiptelio – dar negrįžęs į Vilnių, tenykštėje kapituloje užėmė prelado kantoriaus vietą.

Studijas ir rengimąsi viešajam gyvenimui Eustachijus Valavičius pradėjo tėvynėje. Studijavo Vilniaus jėzuitų kolegijoje²³ (veikiausiai tapo ir moksleivių Marijos sodalicijos nariu²⁴), buvo priimtas į Vilniaus vyskupo kardinolo Jurgio Radvilos dvarą²⁵. 1616 m. vyskupą nominatą Valavičių

²¹ *Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich święceni w Rzymie*, Nr. 77, p. 51.

²² Žr. šio leidinio p. 341.

²³ 1600 m. Valavičius tvirtino mokėsis Vilniuje maždaug prieš 16 metų, t. y. apie 1584 m.; 1614 m. jis sakėsi maždaug prieš 26 metus (t. y. apie 1588) Vilniaus jėzuitų akademijoje susipažinęs su būsimoju Kulmo vyskupu Jonu Kučborskiu. Inovroclavo vaivada Jonas Gostomskis, drauge su Valavičiumi gyvenęs Romoje, minėjo, kad Vilniuje šis mokėsi humanitarinių disciplinų. Žr. Pauliaus Jatulio paruoštą publikavimui medžiagą, in: *VUB RS*, f. 267 – 775, p. 602, bei šio leidinio p. 340.

²⁴ Jėzuitų pamokslininko tvirtinimu, Valavičius vadinęsis kongregacijos (t. y. sodalicijos) broliu, noriai atsiliepdavęs kviečiamas aukoti giedotines Mišias, žr. Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. [E₃v].

²⁵ Skiriant Valavičių vyskupu, taip tvirtino Jonas Gostomskis; Lenkijos pakanclerio ir Valavičiaus globėjo Romoje Henriko Firlėjaus liudijimu, Valavičius „nuo vaikystės buvo išauklėtas šviesios atminties kardinolo Radvilos“, žr. šio leidinio p. 339, 342. Tiek liudytojo paminėta „vaikystė“ (*pueritia*), tiek Radvilos ir Valavičiaus gyvenimo faktai verčia manyti, kad turimas omenyje Radvilos, kaip Vilniaus vyskupo, dvaras, mat Krokuvoje Radvila įsikūrė tik 1592 m. viduryje, t. y. maždaug tuo metu, kai Valavičius išvyko (ar ruošėsi išvykti) studijuoti į Italiją. Be to, 1600 m. pateiktas Valavičiaus liudijimas apie tai, kad kardinolas dažnai naudojėsis prelado Benedikto Vainos

pažinoję asmenys tvirtino, kad jis buvo studijavęs užsienyje: sutartinai minėta Roma, pavieniui, sporadiškai – kiti Italijos universitetai (Siena, Perudža, Paduva), Vokietija bei Prancūzija²⁶. Atrodo, kad ši informacija sietina su dviem Valavičiaus užsienio kelionių laikotarpiais – 1) studijomis Romoje, rengiantis dvasininko karjerai, ir 2) 1604–1605 m. kelione Vakarų Europoje (apie ją žr. toliau), kurios metu Vilniaus kapitulos prelatas lankėsi Italijoje (Paduvoje), Vokietijoje (Augsburge, Miunchene, Ingolštate), galbūt ir Nyderlanduose (Liuvene).

Valavičių giminės atstovai, lyginant su kitomis reikšmingomis LDK didikų giminėmis, gan anksti pradėjo siųsti savo atžalas į Vakarų (iš esmės Vokietijos) universitetus²⁷. Jau 1560 m. Tiubingeno universitete įsimatrikuliavo Bagdono anūakai, Smolensko vaivados Grigaliaus sūnūs Jonas ir Juozapas Valavičiai (*Wolafitsch*)²⁸; pastarasis vėliau dar mokėsi Leipcige (*Wolowitz*, rusėnas, 1563)²⁹ ir Vitenberge (*Vollewicz*, 1567)³⁰. 1586 m., jau po tėvo mirties, į Heidelbergo universitetą įsirašė trečiasis brolis,

patarimais valdydamas Vilniaus vyskupiją, o būdamas Romoje klievošis Vainos administravimu (žr. šio leidinio p. 329), leidžia numanyti, kad Valavičius tai žinojo būtent kaip Vilniaus vyskupo dvariškis.

²⁶ Valavičių studijavus Sienoje tikino Henrikas Firlėjus, Perudžoje – Jonas Gostomskis; Paduvą minėjo su Valavičiumi Romoje kartu gyvenęs Lenkijos arkliadininkas Kristupas Zbaraskis; su Valavičiumi Italijoje buvęs Gniezno kaštelionas Andriejus Pšyjemskis „žinojo“, o Ravos kaštelionas Stanislovas Radziejovskis „girdėjo“, kad Valavičius studijavo ir Vokietijoje; Prancūziją minėjo Plocko vysk. Martynas Šyškovskis, su Valavičiumi susipažinęs jo studijų Romoje metu. Žr. šio leidinio p. 340, 342–343. Valavičių studijavus Italijoje ir Vokietijoje tikino ir laidotuvių pamokslininkas: Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. Cv–C₂r.

²⁷ Žinoma, dalis Valavičių giminės jaunuolių apsiribojo edukacija tėvynėje. Eustachijaus brolis, Paulius, regis, tenkinosi studijomis Vilniaus jėzuitų kolegijoje, o apie dar vieno brolio, Andriejaus, studijas apskritai nieko nežinoma.

²⁸ *Die Matrikeln der Universität Tübingen*, t. 1: *Die Matrikeln von 1477–1600*, Stuttgart, 1976, p. 413, Nr. 69–70. Vadovaujami Jurgio Zablockio, broliai Valavičiai įsirašė į universitetą kartu su Merkeliu Giedraičiu, Fridriku Skuminu, Petru ir Jonu Vesiolovskiais.

²⁹ *Die Jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559–1809*, t. 1: *1559–1634*, Leipzig, 1909, p. 516c.

³⁰ *Album Academiae Vitebergensis. Ältere Reihe*, t. 2: *1560–1602*, Tübingen, 1976, p. 127b, Nr. 11. Drauge studijas pradėjo kitas „kilmingas lietuvis“ Grigalius Sapiega.

Smolensko vaivadaitis Petras Valavičius (*Wolowicz*)³¹. 1578–1579 m. Altdorfe ir Ingolštate studijavo Eustachijaus vyresnysis brolis Jeronimas³²; po 14–15 metų jis lankėsi Paduvoje³³. XVI a. 10 deš. į Romą išvykęs Eustachijus chronologiniu požiūriu nebuvo pirmasis giminės studentas Vakaruose, tačiau genealoginėje perspektyvoje jis, kaip ir anksčiau studijavusieji antros eilės pusbroliai, priklausė tai pačiai Valavičių kartai. Kita vertus, Eustachijus buvo bene pirmasis giminės atstovas, kurio studijų maršrutai iš Vokietijos pakrypo į Italiją; tam didelės įtakos bus padariusi konversija iš protestantizmo į katalikybę. Jis iš esmės kartojo kelią, kuriuo ėjo abu jo pirmtakai, Jurgis Radvila ir Benediktas Vaina: būdami protestantai, šiedu trumpai studijavo Leipcige, o vėliau tęsė studijas Romoje³⁴.

Studijuodamas Romoje Valavičius praleido apie šešerius metus³⁵. Bent kurį laiką Amžinajame Mieste jis gyveno kaip savo bendraamžio Henriko Firlėjaus (būsimo Gniezno arkivyskupo) dvariškis (šeimynykštis)³⁶. Abu jaunuolius turėjo jungti panaši kilmė (tėvai – didikai protestantai, jau mirę), intelektualiniai gabumai, maldingumas ir charakterio ypatybės (švelnumas)³⁷. Valavičius veikiausiai studijavo

³¹ *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662*, d. 2: *von 1554 bis 1662*, Heidelberg, 1886, p. 130, Nr. 280. Drauge į universitetą įsirašė (1586–11–04) Petro Valavičiaus tarnas Adomas Stravinskis ir pedagogas Stanislovas Skorulskis. Pastarasis į tą patį Heidelbergo universitetą 1589 m. spalio mėnesį atlydėjo kitą lietuvių grupelę – LDK išdininkaitį Joną Skuminą ir Luką bei Jurgį Masalskius su jų tarnu rygiečiu Jonu Markvardu, žr. *ibid.*, p. 145, Nr. 116–120.

³² Vaclovas Biržiška, *Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiais*, red. Mykolas Biržiška, [Chicago]: Lituanistikos instituto leidykla, 1987, p. 51.

³³ Jeronimas Valavičius į Paduvos universiteto Lenkų nacijos metriką įsirašė 1593 m., žr. *Archiwum nacji polskiej w uniwersytecie padewskim*, t. 1, Nr. 94, p. 25. Galbūt Jeronimas Valavičius į Paduvą užsuko lydėdamas / palydėjęs į Romą jaunesnį brolių Eustachijų?

³⁴ Liudas Jovaiša, *Vilniaus vyskupai ir jų portretai*, p. 58, 60.

³⁵ Taip tvirtino kartu su Valavičiumi Romoje studijavęs Stanislovas Radziejovskis, žr. šio leidinio p. 340.

³⁶ Paulius Rabikauskas, „Unijos etapas Romoje“, in: idem, *Krikščioniškoji Lietuva. Istorija, hagiografija, šaltiniotyra*, sud. Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 188. Drauge su Valavičiumi (tame pačiame Firlėjaus dvare?) gyveno Jonas Gostomskis ir Kristupas Zbaraskis, žr. šio leidinio p. 339, 340.

³⁷ Dviem metais už Valavičių jaunesnis Firlėjus ne vien charakteriu, bet ir karjera

Romos kolegijoje (Grigaliaus universitete) – šios įstaigos koplyčioje priėmė diakono šventimus. Gyvendamas Romoje palaikė ryšius su Vilniaus kapitulos nariais – Vilniaus vyskupo nominacijos ir dispensų dėl beneficijų laikymo reikalu talkino patarimais 1594 m. į Amžinąjį Miestą atvykusiam konfratrui Ambraziejui Beinartui³⁸. Itin svarbus jaunam dvasininkui įvykis – ne vien istoriškai, bet ir asmeniškai (motina buvo stačiatikė) – turėjo būti dalyvavimas Abiejų Tautų Respublikos stačiatikių unijos su Romos Katalikų Bažnyčia akte. Išskilmingose apeigose Romos Šv. Petro bazilikoje 1595 m. Valavičius, kaip asistentas-vertėjas, balsiai skaitė tekstus rusėnų kalba³⁹. Numanytina, kad šis, tegu ir epizodinis vaidmuo paliko pėdsakus tolimesniame Valavičiaus gyvenime – ypač jo santykiuose su graikų apeigų katalikais.

Valavičiaus studijų rezultatas – solidus išsilavinimas (nepaisant to, kad jokio mokslinio laipsnio, kaip įprasta aukštos kilmės asmenims, jis nesivargino įgyti). Po vyskupo Benedikto Vainos mirties (1616) Stanislovas Radziejovskis tvirtino manąs, jog visoje Lietuvoje nerastum asmens, mokytumu prilygstančio Valavičiui; panašiai (kad Lietuvoje nėra vertesnio kandidato užimti šias pareigas) pasisakė Andriejus Pšyjemskis; Jono Gostomskio nuomone, išsilavinimu Valavičius lenkęs visus Karūnos vyskopus (išskyrus tuometinį Plocko vyskupą Martyną Šyškovskį); Kristupas Zbaraskis tiesiog atsidūsėjo: o, kad būtų daugiau tokių mokytų kaip nominatas...⁴⁰ Be tokių bendro pobūdžio teiginių, Jonas Gostomskis paminėjo konkretesnę dalyką – kad nominatas Perudžoje studijavęs kanonų teisę ir joje daug pasiekęs⁴¹.

atrodo tarsi Valavičiaus *alter ego*: buvo bažnytinės unijos sudarymo Romoje dalyvis ir jos rėmėjas, ėjo karaliaus sekretoriaus ir Lenkijos referendoriaus pareigas, tarpininkavo tarp valdovo ir rokošininkų, gavo valdyti vienuolyną (Miechovo prepozitūra), tapo Lenkijos pakancleriu, tais pačiais metais kaip ir Valavičius buvo paskirtas vyskupu (1616) ir atsistatydino iš pakanclerio pareigų (1618), rūpinosi kariuomenės reikalais ir pagalba ligoniams (fundavo bonifratrų špitolę Lovičiuje). Plg. „Firlej Henryk († 1626)“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, 1948, t. VI/5, sąs. 30, p. 477.

³⁸ Ambraziejaus Beinarto laiškas Vilniaus kapitulai, Roma, 1594-08-25, in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – *LMAVB RS*), f. 43 – 25702.

³⁹ Paulius Rabikauskas, „Unijos etapas Romoje“, p. 188–189.

⁴⁰ Žr. šio leidinio p. 342–343.

⁴¹ Žr. šio leidinio p. 343.

Baigęs studijas, pamatęs pasaulio, gavęs kunigo šventimus ir apdovanotas apaštališkojo protonotaro titulu, 27 metų amžiaus dvasininkas sugrįžo iš Romos – 1599 m. gegužės mėnesį žinoma Valavičių buvus Varšuvoje⁴². Netrukus, 1600 m., jis perėmė Vilniaus vyskupu tapusio Benedikto Vainos beneficijas – prelato kustodo vietą katedros kapituloje bei Trakų prepozitūrą. Reikšmės naujiems prelato Eustachijaus paskyrimams, be jo paties asmeninių savybių, turbūt turėjo ir įtakingų asmenų globa. Vienas jų turėjo būti pats naujasis vyskupas, apie kurį, kaip nominatą, Valavičius liudijo nuncijaus apklausoje. Iš jos matyti, kad Valavičius pažinojo savo žemietį – ir galbūt net labai tolimą giminitį – Vainą maždaug 16 metų, nuo tarnystės kardinolo Radvilos dvare laikų⁴³. Už gautas beneficijas jaunasis Valavičius *expressis verbis* dėkojo Radvilai Našlaitėliui⁴⁴. Šis veikiausiai pažinojo savo brolio kardinolo globotinį ir, Jurgiui Radvilai mirus 1600 m. pradžioje, galėjo jausti pareigą pasirūpinti vienu iš velionio klientų.

Eidamas svarbias valstybines pareigybes karaliaus dvare (1600–1615), važinėdamas po užsienius (1604–1605), lankydamas Liubinio abatiją (nuo 1608), Valavičius buvo retas svečias Vilniaus kapituloje⁴⁵. Tik 1600–1601 m. jis dalyvavo trijose iš eilės (1600 m. rudenį, 1601 m. pavasarį ir rudenį) generalinėse kapitulos sesijose⁴⁶. Be to, kapitulos posėdžiuose dalyvavo dar ir 1600 m. lapkričio pabaigoje – gruodžio viduryje: tada perėmė Benedikto Vainos anksčiau valdytą mūrinį namą, buvo įvesdintas į prelato kustodo vietą (stalę), paskirtas vienu iš vyskupiją vizituosiančio vyskupo asistentų ir išrinktas kapitulos pasiunti-

⁴² Eustachijaus Valavičiaus laiškas Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, Varšuva, 1599-05-06, in: Ukrainos centrinis valstybės istorijos archyvas Kijeve (toliau – *UCVIAK*), f. 257, ap. 1, b. 102 (E. Valavičiaus laišakai Radviloms), p. 3–8. Su šiame archyve saugoma ir šiame straipsnyje dažnai cituojama Radvilų ir Sapiegų korespondencija susipažinta per mikrofilmus, saugomus Lietuvos valstybės istorijos archyve.

⁴³ Žr. šio leidinio p. 322, 323, 327, 329.

⁴⁴ Eustachijaus Valavičiaus laiškas Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, Varšuva, 1600-04-28, in: *UCVIAK*, f. 257, ap. 1, b. 102, p. 12.

⁴⁵ Norint šį teiginį rimčiau ir tiksliau pagrįsti vis dėlto reikėtų perversti 1602–1615 m. Vilniaus kapitulos aktus (šio straipsnio autorius to neatliko).

⁴⁶ *Acta Capituli Vilmensis*, t. VII: 1585–1601, in: *LMAVB RS*, f. 43 – 215, l. 358v, 369r, 373r.

niu į seimą⁴⁷. Reti Valavičiaus lankymaisi Vilniuje, apie kuriuos žinoma (1600, 1601, 1609, 1611), dažnu atveju buvo susiję su valdovo dvaro migracija (pvz., Zigmanto Vazos kelione į Livoniją per Vilnių 1601 m. pabaigoje, Smolensko kampanija ir karaliaus šeimos rezidavimu Vilniuje 1609–1611 m.). Vilniaus kapitula net ir potridentinio rigorizmo epochoje suprato svarbiomis pareigomis pateisinamą Valavičiaus nerezidavimą ir kokių nors sankcijų konfratrui niekada nesvarstė – tik po 1610 m. gaisro įspėjo suremontuoti savo, kaip kapitulos nario, administruojamą namą Vilniuje⁴⁸. Priešingai, kapitulos nariai vertino prelatą Valavičių kaip įtakingą ir svarbų asmenį (1612 m. leido statydintis koplyčią katedroje) ir išnaudojo jo buvimą dvare, 1600 ir 1613 m. išrinkdami pasiuntiniu į seimą⁴⁹.

Kiek daugiau dėmesio nei dalyvavimui kapitulos veikloje Valavičius rodė savo prepozitūrai Trakuose, kuri, ankstesniam prepozitui Benediktui Vainai tapus Vilniaus vyskupu, ėmė plačiai garsėti kaip piligrimus traukianti šventoji vieta. 1610 m. Valavičius išsirūpino, kad kapitula iš Panerių miško skirtų pušų medienos Trakų bažnyčios pastatui⁵⁰, tad su jo vardu siejami šios šventovės atnaujinimo-rekonstrukcijos (priangio ir bokštų pristatymo?) darbai ir spėjamo kolumbarijaus įrengimas⁵¹. 1610–1612 m. Valavičius pasirūpino įvesti parapiinėje bažnyčioje Rožinio broliją⁵², be to, šventovei dovanavo balto arnoto ir dviejų dalmatikų komplektą, kapą bei įrištas liturgines knygas⁵³. Jo rūpesčio Trakų prepozitūra ir išlaidų jos naudai nenutylėjo Valavičiaus skyrimo vyskupu proceso liudytojai; anot vyskupo Šyškovskio, būtent dėl to šventovė sutraukianti daugybę maldininkų⁵⁴. Galbūt neatsitiktinai Trakų šventovę į Vilnių keliaujančioms basosioms karmelitėms 1638 m., t. y. jau

⁴⁷ *Ibid.*, l. 362v–364v.

⁴⁸ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 96.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 86, 97–98.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 94.

⁵¹ Liudas Jovaiša, „Trakų parapija ir jos šventovė XV–XVIII amžiuje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2018, t. 90: *Po Trakų Dievo Motinos karūna*, sud. Mindaugas Paknys, p. 76–78.

⁵² *Ibid.*, p. 76, 86–87.

⁵³ *Ibid.*, p. 90.

⁵⁴ Žr. šio leidinio p. 343.

po Valavičiaus mirties, parodė jų globėja, velionio prepozito dukterėčia Ona Marcibelė Rudaminaitė-Pacienė? Šia proga seserys pastebėjo, kad mūrinė bažnyčia graži, joje kabo daug votų, o šventovė sutraukianti daug maldininkų; šv. Mišias aukojant prie šoninio altoriaus buvo giedama ir grojama vargonais⁵⁵. Trakų šventovė buvo neabejotinai brangi ir jos prepozitui: jau eidamas Vilniaus vyskupo pareigas, Valavičius ją vienintelę, neskaitant katedros, specialiai paminėjo reliacijoje Šv. Sostui⁵⁶.

III. VALSTYBĖS VYRAS: TARNYBA VALDOVO DVARE IR DALYVAVIMAS POLITINIAME GYVENIME

Tais pačiais, 1600 m., Eustachijus Valavičius, galbūt užtariamasis vyresniojo brolio Jeronimo (nuo 1589 m. – karaliaus sekretoriaus, 1600 m. gavusio dar ir dvaro išdininko pareigas⁵⁷), stojo tarnauti karaliaus dvare. Čia iš pradžių ėjo LDK referendoriaus (1600–1615), vėliau – dar ir raštininko (1605–1615) pareigas, o 1615–1618 m. buvo LDK pakancleris⁵⁸. Iš Valavičiaus korespondencijos ir jo pasirašytų dokumentų aiškiai matyti, kad iki tapdamas vyskupu daugiausia laiko jis skyrė būtent tarnybai dvare. Čia šalia Eustachijaus buvo ir jo vyresnysis brolis Jeronimas. 1605 m. jis, tapdamas žemės išdininku, perleido jaunesniajam broliui raštininko pareigybę, o šis savo ruožtu, 1618 m. atsistatydindamas iš pakanclerio pareigų, jas perdavė, tiesa, trumpam savo vyriausiajam broliui⁵⁹. Panašiu metu palikę dvarą (Eustachijus tapo

⁵⁵ Anna Sylwia Czyż, „Kaplice św. Kazimierza i Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny przy katedrze wileńskiej oczami karmelitanek bosych – nierozpoznane źródło z 1638 roku“, in: *Saeculum Christianum*, Warszawa, 2017, t. 24, p. 163–164.

⁵⁶ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. 1: *Dioecesis Vilnensis et Samogitiae*, ed. Paulius Rabikauskas S. I., Romae: Sectio Historica Academiae Lituanae Catholicae Scientiarum, 1971, p. 59.

⁵⁷ *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Ksiestwa Litewskiego XIV–XVIII wieku*. Spisy, oprac. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994, Nr. 956 (p. 129), 1248 (p. 161).

⁵⁸ *Ibid.*, Nr. 1337 (p. 169), 957 (p. 129), 1130 (p. 147).

⁵⁹ *Ibid.*, Nr. 1216 (p. 157), 956–957 (p. 129), 1130–1131 (p. 147).

Vilniaus vyskupu, Jeronimas – Žemaičių seniūnu), broliai, kaip senatoriai, susitikdavo seimuose. Tuomet dvaro išdininko pareigas ėjo trečias brolis, Paulius⁶⁰ – iki pat mirties (1630), kuri jį ištko bemaž tuo pačiu metu kaip ir Eustachijų.

1600–1616 m. tarnaudamas dvare, Eustachijus Valavičius stengėsi stropiai ir atsakingai atlikti pareigas. Antai dėl prastos sveikatos užtrukęs Paduvoje ir nespėdamas grįžti į teismo bylų nagrinėjimą, 1605 m. sausio mėnesį teisinosi ir atsiprašinėjo kanclerio Sapiegos, o per jį – ir karaliaus⁶¹. Valavičius, kaip referendorius, rūpinosi, kad suinteresuotiems teisingumo vykdymu asmenims nereiktų taip ilgai laukti teismo sprendimų. 1615 m. pavasarį, dėl tokių motyvų apsiprendęs neriboti bylų nagrinėjimo laiko (teismų sesijų), jis deklaravo pasiryžimą tais metais visai neišvykti iš dvaro: „ir nors būčiau mažiau apsunkintas nevykdydamas teismų, bet didelė tai nauda, kai žmonės gali nedelsiant sulaukti savo teisingumo“⁶².

Ištikimai ir sąžiningai tarnaudamas Zigmantui Vazai, Valavičius įgijo ypatingą valdovo pasitikėjimą. Tokį pasitikėjimą ir išreiškė, ir savo ruožtu dar labiau sustiprino dvi diplomatinės misijos, kurias karalius pavedimu Valavičius atliko 1607 metais. Pirmiausia (pavasari) LDK referendorius vyko prie Jendžejevo tartis su rokošo dalyviais⁶³. Ši pasiuntinybė neatnešė trokštamos ramybės valstybėje, tačiau atkreiptinas dėmesys vien į tai, jog tokiai svarbiai misijai buvo parinktas būtent Valavičius. Tai, kad karalius Zigmantas nenusivylė savo pasiuntiniu, rodo ir kita, vos po pusmečio (1607 m. rudenį) Valavičiui pavesta – ir šįkart jo pagirtinai įvykdyta – užduotis. Tynieco (prie Krokuvos) benediktinų bendruomenei pasipriešinus valdovo valiai (atsisakius abatu

⁶⁰ *Ibid.*, Nr. 1252 (p. 161).

⁶¹ Eustachijaus Valavičiaus laiškas Leonui Sapiegai, Paduva, 1605-01-27, in: *UCVIAK*, f. 48, ap. 1, b. 418.

⁶² Eustachijaus Valavičiaus laiškas Leonui Sapiegai, Varšuva, 1615-04-24, *ibid.*, b. 574, l. 2r.

⁶³ Savo pasiuntinius, Eustachijų Valavičių ir Pinsko seniūną Jurgį Zbaraskį, davęs instrukciją, karalius išsiuntė 1607 m. balandžio 21 d. Žr., pvz., Henryk Wisner, „Wypowiedzenie posłuszeństwa czy detronizacja Zygmunta III? Komentarz do aktu z 24 czerwca 1607r.“, in: *Czasopismo Prawno-Historyczne*, Poznań, 1987, t. 39, sąs. 2, p. 176.

karaliaus paskirtam Stanislovui Sulovskiui perduoti vienuolyno administravimą ir išsirinkus savą abatą), „ištikimas regalistas“ Valavičius, remiamas kareivių ir aprūpintas nuncijaus įgaliojimais, apgulė vienuolyną. Vengdamas naudoti jėgą, po nesėkmingos apgulties jis nudavė pasitraukęs nuo vienuolyno, tačiau ankstyvą rytą grįžo. Iškūlus langą ir išlaužus vartus, Valavičius su ginkluota palyda pateko į vienuolyno kiemą, o vienuoliai kietai tebemiegojo po audringo pergales šventimo. Kai pažadintam ir apstulbusiam priorui bei kitiems bendruomenės vyresniesiems Eustachijus Valavičius pateikė įgaliojimo raštus ir paklausė, ar šie norį vykdyti karaliaus ir nuncijaus valią, tynieciečiams nebeliko nieko kito, kaip tik paklusti⁶⁴. Taip vienuolynas buvo užimtas „švelnia jėga, nė vieno iš saviškių nepraradus ir netgi nesužeidus“⁶⁵.

Esama užuominų ir apie Valavičiaus diplomatines misijas užsienyje. Amžininko minimą pasiuntinybę pas Florencijos (t. y. Toskanos) kunigaikštį⁶⁶ jis galėjo atlikti 1620–1621 m., vykdamas į Romą kaip Vilniaus vyskupas ir karaliaus Zigmanto pasiuntinys. 1620 m. rugsėjo 4 d. Zigmantas Vaza paskyrė Vilniaus vyskupą savo pasiuntiniu pas popiežių kovos su turkais reikalu⁶⁷, o 1620 m. lapkričio 6 d. pasirašė prašymą popiežiui įrašyti šv. Kazimiero šventę į Romos Katalikų Bažnyčios brevijorių⁶⁸. Ar Valavičius nuveikė ką nors kovos su turkais reikalu, lieka neaišku, užtat Šv. Apeigų kongregacija, popiežiaus pavedimu kuo skubiausiai apsvarsčiusi prašymą dėl šv. Kazimiero šventės, 1620 m. gruodžio 12 d. nusprendė įtraukti ją į visuotinį Bažnyčios kalendorių, tačiau tik pačiu žemiausiu liturginio minėjimo (*simplex*) rangui. Apie tai

⁶⁴ Apie sėkmingą 1607 m. Valavičiaus operaciją Tyniece žr. Paweł Sczaniecki, *Benedyktyni polscy. Zbiór szkiców i opowiadań*, Tyniec, 1989, p. 198–199. Apie šį žygį pasakojama ir Valavičiaus valdyto Liubinio benediktinų vienuolyno kronikoje: *Antiquitatum Monasterii Lubinensis O. S. B. libri 2*, Archiwum Państwowe w Poznaniu, Bened. Lubiń. 235, p. 347 (362).

⁶⁵ *Antiquitatum Monasterii Lubinensis O. S. B. libri 2*, p. 348 (363).

⁶⁶ Jakub Olszewski, *op. cit.*, I. Cv.

⁶⁷ Henryk Wisner, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego – dyplomacja – varia*, Warszawa: Neriton, Instytut Historii PAN, 2004, p. 254.

⁶⁸ Paulius Rabikauskas, „Pastabos prie šv. Kazimiero garbinimo istorijos“, in: idem, *Kriščiūniškoji Lietuva*, p. 211–212.

sužinojęs, Valavičius, tuo metu dar būdamas Romoje, karaliaus vardu kongregacijai pateikė naują prašymą, kuriame pabrėžė, kad popiežius audiencijos metu neprieštaravo norimam aukštesniam (*semiduplex*) šventės rangui. Nutarusi atsiklausti popiežiaus⁶⁹, kongregacija nauju 1621 m. kovo 3 d. sprendimu pakėlė visuotiniame kalendoriuje minėtiną šv. Kazimiero šventės rangą į aukštesnį – *semiduplex* – lygį, t. y. tokį pat, kokį turėjo Lenkijos globėjo šv. Stanislovo šventė⁷⁰. Taip Eustachijus Valavičius ir sėkmingai realizavo valdovo valią, ir, kaip Vilniaus vyskupas, ypač nusipelnė savo katedroje gerbiamo šventojo kulto tarptautinei plėtrai. Dar kartą tam pačiam valdovui ir šventajam Kazimierui jis pasiūlydavo išmainydamas Vilniaus katedroje turėtą koplyčią ir tokiu būdu sudarydamas galimybę naujos Karališkosios (dabartinės Šv. Kazimiero) koplyčios statybai⁷¹.

Ištikima tarnystė ir lojalumas valdovui (Valavičių galime drąsiai vadinti tikru regalistu) – o gal ir asmeninis, bičiuliškas karaliaus Zigmanto palankumas – lėmė tai, kad Vilniaus kapitulos prelatui ir LDK referendoriui buvo patikėtos neįprastos pareigos. 1608 m. jis buvo paskirtas Lenkijoje esančio Liubinio benediktinų vienuolyno abatu (plačiau apie tai – kitame poskyryje), o 1615 m. Valavičius referendoriaus ir sekretoriaus pareigas iškeitė į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakanclerio (taigi, senatoriaus) vietą⁷². Pastarąją karaliaus nominaciją seime užprotestavo LDK pasiuntiniai: pakanclerystė, laužant paprotį, suteikta dvasininkui, o paprotys esą laikytinas teise⁷³. Šį įvykį aptarusio Henryko

⁶⁹ Paulius V mirė 1621 m. sausio 28 d. Neaišku, ar kongregacija spėjo atsiklausti jo nuomonės, ar tai buvo naujojo popiežiaus – 1621 m. vasario 9 d. po rekordiškai trumpo konklavo išrinkto Grigaliaus XV – valia. Taip pat nežinome, ar šių įvykių (Pauliaus V mirties ir laidotuvių, Grigaliaus XV išrinkimo ir vainikavimo) metu Eustachijus Valavičius tebebuvo Romoje.

⁷⁰ Paulius Rabikauskas, „Pastabos prie šv. Kazimiero garbinimo istorijos“, p. 211–212.

⁷¹ *Lietuvos architektūros istorija*, t. 2: *Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 76, 80.

⁷² Į šias išimtis, 1616 m. skiriant Valavičių vyskupu, dėmesį atkreipė Inovroclavo vaivada Jonas Gostomskis, žr. šio leidinio p. 346.

⁷³ Henryk Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3: *Sławne Państwo, Wielkie Księstwo Litewskie*, Warszawa: Neriton, Instytut Historii PAN, 2008, p. 135–136.

Wisnerio pateikta vėlesnių įvykių interpretacija neįtikina: karalius esą nusileido lietuvių reikalavimams (jų protestas pareikštas 1615 m. kovo 27 d.) ir pakanclerio vietą atidavė Jeronimui Valavičiui, o Eustachijus Valavičius, kuris dar 1618 m. atsisakinėjo atsistatydinti dėl „pagrįstų priešasčių“ (*dla słusznych i zwykłych uczynić respektów*), esą turėjo omenyje dar negautą popiežiaus paskyrimo Vilniaus vyskupu bulę. Jei nurodytos įvykių datos teisingos, išeitų, kad Eustachijus Valavičius, nepaisant protesto, net trejus metus ramiai ėjo pakanclerio pareigas. „Pagrįstomis priešastimis“ 1618 m. pradžioje negalėjo būti įvardytas Wisnerio minimo dokumento (paskyrimo bulės) trūkumas – be šio popiežiaus akto Valavičius nebūtų galėjęs dar 1616 m. lapkritį iškilmingai įžengti į savo katedrą. Be to, esminė protesto priešastis buvo ne vyskupo, o apskritai dvasininko paskyrimas į pakanclerio pareigas. Tad protestuotojų pergale, net jei ji ir buvo pasiekta, nelaikytina nei lengva, nei greita. Eustachijaus Valavičiaus atsistatydinimas turėjo būti nulemtas ilgalaikio išorinio spaudimo (galbūt suintensyvėjusio jam tapus vyskupu) arba / ir paties vyskupo, nebesusidorojančio su vyskupijos ganytojo, pakanclerio ir abato pareigomis, apsisprendimo. Tam tikrą „Valavičiaus precedento“ sėkmę galėtų liudyti ir to paties Wisnerio pastebėjimas, jog po kurio laiko Vladislovui Vazai paskyrus Lietuvos pakancleriu Vilniaus vyskupą koadjutorių Marcijoną Tryzną jokių tokio pobūdžio protestų nebekilo.

Kontroversija dėl pakanclerio pareigybės – bene vienintelis žinomas ryškesnis Valavičiaus nesutarimas su savo tėvynainiais. Nuoširdus ir uolus jo rūpestis Lietuvos reikalais bei šalies gerove gerai atsiskleidžia korespondencijoje su kancleriu Leonu Sapiega. Jam rašytų Valavičiaus laišku iš dvaro leitmotyvas – Lietuvos saugumo padėtis ir santykių su Švedija bei Maskva reikalai. Korespondencijoje LDK referendorius sielojosi dėl nepakankamo kariuomenės finansavimo⁷⁴, prastų reikalų Livonijoje⁷⁵ ir neapmokėtos kariuomenės siautėjimo Lietuvoje⁷⁶, buvo neigiamai

⁷⁴ Eustachijaus Valavičiaus laišakai Leonui Sapiegai, Vilnius, 1617-02-19, ir Varšuva, 1616-07-10, in: *UCVIAK*, f. 48, ap. 1, b. 626 ir b. 622, l. 1r („Livonija taip pat palikta Dievo valiai, iš niekur neturédama pagalbos nei pasigailėjimo“).

⁷⁵ Žr., pvz., Antanas Tyla, *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas, 1986, p. 84, 146, 150–151.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 146; dar žr., pvz., Eustachijaus Valavičiaus laiškus Leonui Sapiegai iš

nusiteikęs karo su Maskva atžvilgiu⁷⁷. Ypač detaliai karo Livonijoje klausimais Eustachijus Valavičius korespondavo su lauko etmonu Kristupu II Radvila⁷⁸. Ir ne vien susirašinėjo – 1616 m. drauge su broliu Jeronimu prašė karalių (tiesa, nesėkmingai) paremti pinigais lauko etmoną Radvilą (ir jo kariuomenę)⁷⁹, o 1617 m. pabrėžė būtinybę rengiant karinę ekspediciją neapeiti etmonų (t. y. pirmiausia valdovo nemalonėje buvusio lauko etmono?), kaip būdavę anksčiau⁸⁰. Valavičius ne kartą pabrėžė, kad sėkmės galima tikėtis tik veikiant sutartinai, radus platų politinės tautos (kilmingųjų) konsensumą⁸¹, ir mėgino jo siekti argumentuotais įtikinėjimais⁸².

Tapęs vyskupu Eustachijus Valavičius stengėsi neapleisti politinių – Respublikos senatoriaus – pareigų. Jano Seredykos duomenimis, eidamas Vilniaus vyskupo pareigas jis dalyvavo pusėje (50 proc.) seimų (1616, 1618, 1619, 1623, 1626 (I), 1627, 1628 metais), o balsavo pirmuosiuose keturiuose iš jų (57 proc.) – į paskutinius tris atvyko pavėlavęs. Šiuo požiūriu Valavičius neprilygo nei rekordinį aktyvumą rodžiusiam savo pirmtakui Benediktui Vainai (dalyvavo 80 proc. seimų, iš jų 75 proc. balsavo), nei įpėdiniui (Abraomas Vaina dalyvavo 62,5 proc.⁸³),

Varšuvos, 1613-10-22, 1615-05?-15, 1615-07-18, in: *UCVIAK*, f. 48, ap. 1, b. 530, l. 1v; b. 577; b. 584.

⁷⁷ Antanas Tyla, *op. cit.*, p. 125.

⁷⁸ Žr. Deimantas Karvelis, *Iš Radvilų giminės istorijos. Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 metais*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015, p. 123.

⁷⁹ Henryk Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2, p. 30.

⁸⁰ Eustachijaus Valavičiaus laiškas Leonui Sapiegai, Vilnius, 1617-02-19, in: *UCVIAK*, f. 48, ap. 1, b. 626, l. 2r.

⁸¹ „Snadnieyii [?] rzeczy poidą, gdy się *communibus viribus et consiliis* poprowadzą“, *ibid.* Valavičiaus įsitikinimu, reikią ne vieno seimelio, o visų sutartinio pritarimo, idant būtų galima išsigelbėti, Eustachijaus Valavičiaus laiškas Leonui Sapiegai, Verkiiai, 1624-03-27, in: *UCVIAK*, f. 48, ap. 1, b. 726.

⁸² Valavičius apgailėstavo, kad viename seimelyje nepavyko „įtikinėjimais ir argumentais“ (*persuasiami y ratiami naszemī*) įtikinti brolių bajorų pasididinti mokesčius kariuomenės Livonijoje naudai, Eustachijaus Valavičiaus laiškas Leonui Sapiegai, Vilnius, 1622-02-16?, in: *UCVIAK*, f. 48, ap. 1, b. 712, l. 1r.

⁸³ Henryk Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3, p. 93.

nei to laikotarpio vyskupų aktyvumo vidurkiui (60 proc. dalyvavimas)⁸⁴. Vis dėlto reikėtų turėti omenyje, kad du seimus (1620 ir 1621 m.) Valavičius praleido dėl kelionės į Romą, atvykti į 1624 ir 1625 m. seimus veikiausiai sukliudė maro epidemija, o prie šešių paskutinių seimų (1626–1629) praleidimo ir pavėlavimo į juos bent iš dalies prisidėjo tolydžio prastėjanti vyskupo sveikata. Be to, reikėtų turėti omenyje, kad dėl nemažo atstumo iki Varšuvos Lietuvos senatoriai paprastai taip aktyviai nedalyvaudavo seimų darbe kaip Lenkijos ponai.

Vertinant Valavičiaus vaidmenį politiniame gyvenime derėtų turėti omenyje ne vien kiekybinius, bet ir kokybinius parametrus – asmens autoritetą. 1616 m. Martynas Šyškovskis pabrėžė, kad pagarbą Vilniaus vyskupui nominatui rodo svarbiausi LDK politinio gyvenimo veikėjai (Radvila Našlaitėlis, Leonas Sapiega, Jonas Karolis ir Jeronimas Chodkevičiai, Jonušas ir Kristupas Radvilos)⁸⁵. Tuometinis karaliaus sekretorius, prelatas Jokūbas Zadzikas konkrečiau apibūdino Valavičiaus užsitarnautą visuotinį palankumą – tokį, „kad net eretikai jį kuo labiausiai myli ir gerbia, o ypač ezeziarchas kunigaikštis Jonušas Radvila, kuris panoro jo [Valavičiaus] tarpininkavimui pavesti visus nesutarimus su garbiaja Vilniaus kapitula“⁸⁶. Lietuvos kilmingųjų pasitikėjimas Vilniaus vyskupu buvo praktiškai pademonstruotas 1624 m. Vilniaus konvokacijoje, kurios metu Valavičius išrinktas vienu iš pasiuntinių pas valdovą⁸⁷. Dar platesnį – abiejų tautų bajorijos – pasitikėjimą turėjo reikšti karo su Maskva metu, apie 1618 m., Gniezno arkivyskupo ir Vilniaus vyskupo pasirašyta instrukcija Respublikos pasiuntiniams į Maskvą. Tai vienintelis ir beprecedentis atvejis, kai Vilniaus vyskupas – tarsi Lietuvos primas ir suverenios lietuvių tautos reprezentantas – kaip lygus su lygiu paskelbė bendrą dokumentą su Lenkijos primu⁸⁸.

⁸⁴ Jan Sereďyka, „Biskupi na sejmach za panowania Zygmunta III Wazy“, in: *Jezuicka ars historica. Prace ofiarowane Księdzu Profesorowi Ludwikowi Grzebienowi SJ*, Kraków: Wydawnictwo WAM, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum“, 2001, p. 501, 513–514, taip pat priedas (lentelė).

⁸⁵ Žr. šio leidinio p. 345–346.

⁸⁶ Žr. šio leidinio p. 346.

⁸⁷ Henryk Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3, p. 152, 153.

⁸⁸ Henryk Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2, p. 238.

Nuodugnesnis Eustachijaus Valavičiaus bendraminčių ir artimiausių bendradarbių politiniame gyvenime įvertinimas – ateities tyrinėjimų uždavinys. Atrodo, kad ypatingas ryšys ir supratingumas Valavičių siejo su dviem Radvilomis – kataliku Našlaitėliu ir evangeliku reformatu Kristupu II. Pastarojo pasitikėjimą Vilniaus vyskupu gerai atskleidžia faktas, jog 1623 m. Kristupas Radvila pasiuntė Valavičiui du laiško seimeliui variantus, leisdamas a) pasirinkti, kuri iš jų skaityti, arba b) parašyti visiškai naują tekstą ant Radvilos iš anksto pasirašyto popieriaus lapo⁸⁹. Koresponduodamas su Našlaitėliu, Valavičius ne itin dažnai aptarinėdavo politinį gyvenimą. Pranešdamas į Nesvyžių naujienas iš dvaro, referendorius dažnai konkrečius politinio gyvenimo veikėjus įvardydavo Antikos mitologijos ir istorijos herojais – Ganimedu, Apolonu, Hanibalu, Pompėjumi, Aaronu (?), Kletu (?)⁹⁰. Šių sutartinių slapyvardžių naudojimas byloja apie tai, kad Valavičiaus adresatas turėjo būti bendramintis, trokštantis gerai žinoti, kas dedasi valdovo dvare. Savo ruožtu Valavičius karaliaus pašonėje atliko savotiško Našlaitėlio ambasadoriaus funkcijas – pvz., įteikdamas Vilniaus vaivados dovanas antrosios Zigmanto Vazos santuokos proga⁹¹.

Įdomus klausimas – Valavičiaus korespondencijos su Leonu Sapiega interpretavimas. Lietuvos referendorius pranešdavo kancleriui dvaro naujienas⁹², informuodavo apie tarptautinę padėtį⁹³. Be to, šiame susi-

⁸⁹ Henryk Wisner, *Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Szkice z czasów Zygmunta III i Władysława Wazy*, Warszawa: Neriton, 2008, p. 96.

⁹⁰ Eustachijaus Valavičiaus laišakai Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, Varšuva, 1601-08-12, Krokuva, 1608-07-29, 1608-10-31 ir 1609-08-05, in: *UCVIAK*, f. 257, ap. 1, b. 102, p. 30–36, 51–71.

⁹¹ Tomasz Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616) wojewoda wileński*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Semper“, 2000, p. 299.

⁹² Pvz., apie maskvėnų belaisvių (Filareto ir Golicino) kalinimą (Varšuva, 1615-08-20(26)? ir 1616-07-10, in: *UCVIAK*, f. 48, ap. 1, b. 589, l. 1v; b. 622, l. 1r), apie pasiuntinį Varšuvoje Šuisių, velionio caro brolių (Varšuva, 1616-01-03?, in: *ibid.*, b. 612).

⁹³ Pvz., apie Transilvanijos vaivados Gaboro Betlemo broliavimąsi su turkais ir apie tai, kad pas imperatorių sulaikytas Maskvos pasiuntinys, valdovo akivaizdoje laikęsis išdidžiai ir nepanoręs nusiimti kepurės, jei to paties nepadarys ir imperatorius (Varšuva, 1615-04-24, in: *ibid.*, b. 574, l. 2r, 2v), apie Maskvos ir totorių grėsmę (Varšuva, 1615-08-20(26)?; Sulejovas, 1615-09-04, in: *ibid.*, b. 589 ir 590).

rašinėjime matyti didikų-sajungininkų tarpusavio bendradarbiavimui būdingas klientų / giminaičių rėmimas, siekiant užtikrinti jiems karaliaus skiriamas pareigybes. Antai 1615 m. Valavičius prašė kanclerio užtarimo dėl Mstislaulio pakamario vietos savo broliui, Mstislaulio žemės teisėjui, teiraudamasis, ką kancleris savo ruožtu norėtų matyti teisėjo pareigose, ir žadėdamas kandidatą užtarti⁹⁴. Netrukus Valavičius jau dėkojo Sapiegai, kad šis, nors ir turėdamas savą kandidatą, linkėjęs Mstislaulio pakamarystę gauti Valavičiaus broliui – ir atsiprašinėjo už tai, kad Vilkmergės pakamario vietos negavo Sapiegos kandidatas⁹⁵. Vis dėlto netrukus karaliaus dvaro pareigūnas jau galėjo pranešti kancleriui pasitarnavęs dėl visų asmenų, dėl kurių jam rašęs Sapiega – išskyrus p. Jundilą, kuriam nepavyko išrūpinti Valkavisko maršalystės⁹⁶.

Valavičiaus ir Sapiegos korespondencijoje nejusti nė lašelio kartėlio, priešingai – susidaro geranoriško, kartais net nesavanaudiško abiejų pareigūnų bendradarbiavimo išpūdis. Vis dėlto savo kandidatą turėjusio Sapiegos parama Valavičiaus giminaičiui atrodo keistokai, turint omenyje faktą, kad vos prieš porą mėnesių Lietuvos kancleris linkėjo, kad Valavičiui galiausiai atitekusią pakanclerio vietą užimtų Vilniaus sufraganas Abraomas Vaina⁹⁷, ir tuo pačiu reikalu Kristupui II Radvilai rašė: „Nužemintai dėkoju, kad teikiesi linkėti antspaudo mano sūnui ir raginti mane, kad [dėl to] pasistengčiau; bijau, kad tai pagrobs referendorius kun. Valavičius“⁹⁸. Kas tai? Diplomatinė veidmainystė? Nuoširdi, tačiau greitai kintanti nuomonė? Neišvengiamo bendra(darbia)vimo su kitais pareigūnais ir aukšto socialinio statuso asmenimis būtinybė? Reikalas sutartinai dirbti Lietuvos naudai?

Pastebėtina, kad nemaža Eustachijui Valavičiui artimų asmenų buvo Karūnos piliečiai. 1616 m. skiriant Valavičių Vilniaus vyskupu, net devyni liudytojai iš dešimties buvo Lenkijos pareigūnai (vienintelis

⁹⁴ Varšuva, 1615-04-24, in: *ibid.*, b. 574, l. 1r.

⁹⁵ Varšuva, 1615-05?-15, in: *ibid.*, b. 577.

⁹⁶ Varšuva, 1615-12-18, in: *ibid.*, b. 604, l. 1r–v.

⁹⁷ Henryk Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3, p. 135–136.

⁹⁸ *Archiwum domu Radziwiłłów* (ser. *Scriptores rerum Polonicarum*, 8), Kraków: z Drukarni Wł. L. Anczyca i Spółki, 1885, Nr. LXXV, p. 258.

lietuvis, Jonas Sapiega, gerokai menčiau pažinojo nominatą ir praktiškai nepateikė vertingos informacijos)⁹⁹. Savo ruožtu Valavičius ne kartą liudijo Lenkijos vyskupų skyrimo procesuose¹⁰⁰. Kai Vilniaus kapitula Valavičių išrinko vyskupijos administratoriumi, jis, negalėdamas atvykti dėl pareigų karaliaus dvare, savo pavaduotoju atsiuntė Gniezno ir Poznanės kanauninką Adomą Šoldrskį – galbūt šiam nepavyko sutarti su vietos kapitula¹⁰¹ būtent dėl to, kad jis nebuvo Lietuvos indigenas? Atrodo, kad pasienyje su Lenkija gimęs ir iki tapdamas vyskupu maždaug pusę gyvenimo (bent 20 metų) už Lietuvos ribų praleidęs Eustachijus Valavičius buvo linkęs drąsiau ir artimiau bendra(darbia)uti su Karalystės kilmingaisiais. Tad visai tikėtini liudijimai, jog senatas sutartinai išprašęs karalių suteikti Valavičiui Liubinio abatiją, nepaisant Karalystėje galiojančio draudimo tokias pareigas užimti svetimkilmiams dvasininkams¹⁰², – ir net kiek fantastiškai skambantis Kojalavičiaus tvirtinimas, kad lenkai troškę matyti Valavičių savo (t. y. Gniezno?) arkivyskupu¹⁰³, veikiausiai nėra atsiradęs visai be jokio pagrindo.

IV. BENEDIKTINŲ VIENUOLYNŲ ABATAS

Stanislovo Sulovskio paskyrimas Tynieco abatu 1607 m., realizuotas ne be Eustachijaus Valavičiaus pastangų ir sumanumo, buvo plintančios praktikos – turtingas benediktinų, cistersų arba regulinių kanauninkų vienuolynų abatijas duoti valdyti karaliui nusipelnusiems asmenims (nevienuoliams, dvasininkams arba netgi pasauliečiams) – pavyzdys. Dar 1591 m. sausio mėnesį Vonchocko cistersų abatu Zigmantas Vaza buvo nominavęs kardinolą Jurgį Radvilą, kuris po pusmečio tapo Krokuvos

⁹⁹ Žr. šio leidinio p. 338–339.

¹⁰⁰ 1614 m. – skiriant Joną Kučborskį ir Adomą Novodvorską atitinkamai Kulmo ir Kameneco vyskupais, 1615 m. – skiriant Lauryną Gembickį Gniezno arkivyskupu, žr. Pauliaus Jatulio paruoštą publikavimui medžiagą, in: *VUB RS*, f. 267 – 775, p. 602–604.

¹⁰¹ Taip tvirtinama: Wincenty Przywałowski, *op. cit.*, p. 75.

¹⁰² Žr. šio leidinio p. 346.

¹⁰³ Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *op. cit.*, p. 181. Publikacijoje pateiktas vertimas („Lenkai beveik išprašė jam arkivyskupo titulą“, p. 180) neatrodo tikslus.

vyskupu¹⁰⁴. 1608 m., netrukus po sėkmingai įvykdytos Tynieco „operacijos“, Poznanės vyskupijoje esančio Liubinio (ne Liublino, kaip dažnai painiojama!) vienuolyno „komendiniu“ abatu (*abbas commendatarius*) tapo ir Valavičius. Jis buvo antrasis Lietuvos hierarchas, gavęs valdyti vienuolyną Lenkijoje, tačiau pirmasis, kuris šias pareigas ėjo taip ilgai (bemaž 22 metus) ir atsakingai.

Tituliniai abatai Vilniaus vyskupų istorijoje – retas reiškinys. Lietuvos vienuolynuose, kurie nepasižymėjo turtingumu, tokios praktikos nebūta, o pavesti LDK piliečiui valdyti vienuolyną Lenkijoje nebuvo įprasta. Po Valavičiaus tokią privilegiją gavo tik trys Vilniaus vyskupai – koadjutorius Marcijonas Tryzna, sufraganas Gotardas Jonas Tyzenhauzas ir ordinaras Konstantinas Kazimieras Bžostovskis. Visi jie valdė Mažojoje Lenkijoje veikusius vienuolynus: pirmasis – Vonchocko cistersų abatiją (kaip ir Jurgis Radvila), antrasis – Hebdovo norbertinų vienuolyną, trečiasis – Mogilos cistersų abatiją pačioje Krokuvos pašonėje.

Gana išsamų ir gyvą Valavičiaus, kaip Liubinio abato, portretą randame rankraštinėje šio vienuolyno istorijoje, kuri kaip tik ir baigiama jo mirtimi 1630 m.¹⁰⁵ Rankraščio autorius – abato Valavičiaus amžininkas, benediktinas Baltramiejus Crivinius (Krzywiński?; m. 1669); būdamas aprašomų įvykių liudytojas, jis tekste užfiksavo nemažą autentiškų ir gyvų abato Valavičiaus būdo, elgesio ir veiklos detalių. Crivinius davė įžadus Liubinio vienuolyne 1608 m., t. y. kaip tik tuomet, kai abatija buvo pavesta Lietuvos referendoriui, ir čia rezidavo iki 1628 m., kai buvo išrinktas Tynieco vienuolyno vicepioru. Vėliau grįžo į „gimtąją“ Liubinio bendruomenę, buvo tapęs prioru (1642), ėjo naujokų magistro ir dėstytojo pareigas.

Kronikos autorius nurodo kitur neminimą faktą, esą Valavičius ne vien padėjo karaliaus paskirtajam abatui Sulovskiui užimti sau paskirtą Tynieco vienuolyną, bet ir nuncijaus pavedimu administravo šią abatiją. Tuomet (?) Valavičius ypač pamilęs šv. Benedikto ordiną¹⁰⁶. 1609 m.

¹⁰⁴ *Lietuvos katalikų dvasininkai*, Nr. 1079, p. 196 (plg. Wiesław Müller, „Radziwiłł Jerzy“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, 1987, t. 30, p. 232).

¹⁰⁵ *Antiquitatum Monasterii Lubinensis O. S. B. libri 2*, in: Archiwum Państwowe w Poznaniu, Bened. Lubiń. D 235 (rankraštis turi dvejoją paginaciją).

¹⁰⁶ „Fassus quoque tunc est se in Ordinem Benedictinum singulari propendere affectu, quod praeter alia, Tinecensis ante annum tunc vacantis Abbatiae curam gere-

sausio pradžioje perėmęs į savo rankas Liubinio vienuolyną, naujasis abatas padovanojo bažnyčiai auksu siuvinėtą arnotą su dalmatikomis ir antependijumi, liepė suremontuoti griūvančius vienuolyno statinius, pats savo akimis apžiūrėjo abatijos valdas (miestelius, žemės sklypus ir jų ribas), nurodė išspręsti vienuolyno bylas (ir numatė atlyginimą pareigūnui, kuris turėjo jas vesti) ir paskyrė vizitatorius, kurie privalėjo stebėti prepozitų ir kitų atskirai nuo bendruomenės gyvenančių vienuolių gyvenimą bei nagrinėti valdinių skundus. Viską sutvarkęs, grįžo į valdovo dvarą¹⁰⁷. Savo vienuolyno karaliaus pareigūnas nepamiršo ir vėliau: nuolat rūpinosi jo reikalais, retkarčiais (kartais ir nepranešęs) jame apsilankydavo (žinoma jį lankiusis Liubinyje 1609, 1610, 1613, 1619, 1621 m.). Per daugiau nei du dešimtmečius (t. y. iki pat mirties) trukusį valdymą Valavičius pastatydino brolių dormitorijaus pastatą, padėjo pamatus Rožinio koplyčiai, savo lėšomis pastatydino didįjį altorių su tabernakuliu, kuriame buvo matyti ir paties fundatoriaus atvaizdas¹⁰⁸. Vienas svarbiausių Valavičiaus darbų – Romoje išrūpintas popiežiaus patvirtinimas dar savo pirmtako numatytam abato ir konvento valdų bei pajamų atskirymui¹⁰⁹. Poznanės mieste stovintį abato namą Valavičius visiems laikams atidavė vienuolių bendruomenei, idant šis nestovėtų sugriuvęs, o būtų skirtas vienuoliams studentams gyventi¹¹⁰. Išgirdęs, kad švedų kariuomenė 1627 m. apiplėšė ir nuniokojo vienuolyno bažnyčią, Vilniaus vyskupas nedelsdamas pasiuntė į Liubinį nuosavą kieliką ir pažadėjo laikui bėgant aprūpinti vienuolyną brangiais reikmenimis¹¹¹. Vilniaus vyskupu nominuoto abato uolų rūpestį savo vienuolynu pa-

ret, Administrator a Nuncio Sedis Apostolicae designatus...“ *Antiquitatum Monasterii Lubinensis O. S. B. libri 2*, p. 344 (359).

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 344, 350–351 (359, 365–366).

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 356, 371, 372 (371, 386, 387); *Matricula defunctorum abbatum, fratrum, propinquorum et benefactorum Monasterii Lubinensis (...). Anno Christi 1659*, in: Archiwum Państwowe w Poznaniu, Bened. Lubiń. 239, l. 6r (p. 7).

¹⁰⁹ *Antiquitatum Monasterii Lubinensis O. S. B. libri 2*, p. 371 (386); *Matricula defunctorum abbatum, fratrum, propinquorum et benefactorum Monasterii Lubinensis*, l. 6r (p. 7).

¹¹⁰ *Antiquitatum Monasterii Lubinensis O. S. B. libri 2*, p. 371–372 (386–387).

¹¹¹ *Ibid.*, p. 383 (398).

brėžė ir jį pažinoję Lenkijos pareigūnai. Martynas Šyškovskis teigė, kad Valavičius padidino vienuolių skaičių ir reformavo vienuolinę discipliną, išleido nemaža tūkstančių auksinų pusiau sugriuvusio vienuolyno remontui, jo šventovę išpuošė labai gražiomis ir brangiomis auksu siuvinėtomis puošmenomis (taigi, liturginiais rūbais arba audiniais) bei įvairiais brangiais atvaizdais. Andriejus Pšyjemskis akcentavo tai, kad Valavičius stropiai administravo vienuolyno valdas, o Jokūbas Zadzikas pabrėžė dažną vienuolyno lankymą ir didelį uolumą atnaujinant vienuolinio gyvenimo discipliną¹¹².

Liubinio abatija tuomet dar ne vyskupui Valavičiui atnešė dvejopos naudos – prestižinį titulą (jį eksponavo savo atvaizduose, net ir tapęs Vilniaus vyskupu) ir, žinoma, nemenkų pajamų. Kita vertus, jam teko dorotis ir su dvigubu iššūkiu. Pirma, kai pašalietis (nevienuolis) abatas buvo primetamas iš išorės, ignoruojant bendruomenės valią, tėvams ir broliams benediktinams nebuvo paprasta savo vyresnįjį priimti kaip tėvą. Be to, Lenkijoje esančio vienuolyno abatu tapusiam LDK piliečiui reikėjo įveikti vietos bajorų pasauliečių nepasitenkinimą įsibrovėliu svetimšaliu. Eustachijui Valavičiui pavyko vienus priešininkus palenkti švelnumu ir geraširdiškumu, kitus – vaišingumu ir gražbylyste. Biografo liudijimu, abatas didžiadvasiškai dovanojo ir jį skundusiam vienuolyno prepozitui, kuris melagingai tvirtino tai darąs visos bendruomenės vardu, ir paties Valavičiaus akivaizdoje filipika prieš komendinius abatus pratrūkusiam senam vienuoliui, kuris vėliau, girdi, nepaliovė šlovinęs nepaprasto savo abato atlaidumo¹¹³. Karaliaus vardu pasiūstas į Šrodos pavieto seimelį Liubinio abatas kalba palenkęs savo pusėn visų širdis ir akis. „Taigi tą, kurio nekentė jo nesant, atvykusį pradėjo gerbti. Netrukus penki iškiliausieji, jo prašmatniai pavaišinti, taip jį pamilo, kad, pripažinę savo tėvynainiu (*compatriota*), viešai linkėjo jam pirmųjų infulų net ir Karalystėje. Nes tai buvo vyras, pažymėtas asmens orumu; jis buvo skirtas aukščiausioms pareigoms – neskaitant puikios prigimties, dėl išsilavinimo ir įstatymų išmanymo, iškalbos, prakilnaus veido, išpūdingo stoto, su rimtu elgesiu suausto bičiuliškumo ir kitų

¹¹² Žr. šio leidinio p. 343–344.

¹¹³ *Antiquitatum Monasterii Lubinensis O. S. B. libri 2*, p. 384 (399).

dovanų. Bet jo Lenkijai pavydėjo Lietuva, savo tautietį referendorių veikia pagerbusi kaip pakanclerį, o po to – ir kaip Vilniaus vyskupą bei Kunigaikštystės Prima¹¹⁴.

Vilniaus kapitulos prelado (vėliau – vyskupo) Eustachijaus Valavičiaus, Liubinio abato ir tuo pačiu Poznanės kapitulos garbės nario¹¹⁵, asmuo leidžia atskleisti ir paaiškinti keletą „personalinių mainų“ tarp Poznanės / Liubinio ir Lietuvos sostinės atvejų. Antai 1611 m. į Liubinio vienuolyno naujokyną, rekomendavus abatui Valavičiui ir visai Vilniaus kapitulai, priimtas iš Myšlenicų kilęs Juozapas Heličius (Helicz), iki tol ėjęs Vilniaus katedros vikaro pareigas. Šis jau pagyvenęs kunigas, išmintingas ir muzikalus (tiek giedant, tiek grojant), dalį savo atsivežtų pinigų paskyrė kasmetinėms išmokoms Liubinio špitolės naudai. Baigęs naujokyną ir davęs įžadus, jis tapo bendruomenės viceprioru ir statybos darbų prižiūrėtoju; mirė 1619 metais¹¹⁶.

Tikėtina, kad kaip tik iš Romos grįžusiam Eustachijui Valavičiui užtariant 1621 m. Poznanės kapitulos kanauninku tapo Kasparas Zalivskis¹¹⁷. 1614 m. jis, kaip Vilniaus universiteto filosofijos studentas ir Marijos sodalicijos vyresnysis (?), paskelbė leidinėlių grafo Antonio Bonarelli grįžimo į Italiją progą, o 1618 m. ir pats sulaukė sau skirtos knygelės – kai, būdamas teologijos studentas, gavo filosofijos magistro laipsnį¹¹⁸. 1619–1621 m. Zalivskis lydėjo edukacinėje kelionėje po Vakarų Europą Stanislovą Kazimierą Rudaminą (Vilniaus vyskupo giminaitį?): 1619 m. birželio 27 d. jiedu įsimatrikuliavo Ingolštato universitete, o 1620–21 m. įsirašė į Lenkų nacijos metriką Paduvos universitete (tais

¹¹⁴ *Ibid.*, p. 355–356 (370–371).

¹¹⁵ Liubinio abatai *ex officio* formaliai priklausė Poznanės katedros kapitulai, tačiau tik kaip garbės nariai, nedalyvaujantys posėdžiuose. Žr. Mikołaj Pukianiec, *Organizacja i funkcjonowanie poznańskiej kapituły katedralnej w XVII wieku*. Praca doktorska, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, p. 50–51.

¹¹⁶ *Antiquitatum Monasterii Lubinensis O. S. B. libri 2*, p. 352 (367); *Matricula defunctorum abbatum, fratrum, propinquorum et benefactorum Monasterii Lubinensis*, l. 176v (p. 356).

¹¹⁷ Mikołaj Pukianiec, *op. cit.*, p. 154.

¹¹⁸ *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, sud. Daiva Narbutienė, Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, Nr. 1218, p. 270–271, Nr. 127, p. 57.

metais per Paduvą į Romą ir atgal vyko ir Vilniaus vyskupas)¹¹⁹. 1626 m. Zalivskis tapo ir Vilniaus kapitulos kanauninku¹²⁰. Apie jo artimumą Vilniaus vyskupui byloja Zalivskio tarnystė Valavičiaus dvare¹²¹. Po savo globėjo mirties Zalivskis laišku Kristupui II Radvilai gana detaliai referavo apie paskutines vyskupo gyvenimo valandas ir jo palikimo reikalus¹²².

Su Eustachijaus Valavičiaus lankymusi Liubinyje galbūt reikėtų sieti ypatingą globą, kurią šis parodė iš Poznanės vyskupijos kilusiam Stanislovui Orlovskui. Vilniaus vyskupui kreipusis į Jėzaus Draugijos generolą, šis 1622 m. vasario 12 d. atsakė pasirūpinęs, kad Valavičiaus rekomenduotas jaunuolis būtų kuo greičiau priimtas į Vokiečių kolegiją – ir pasirūpinsias, kad pateisinant globėjo viltis, kolegijos prefektai ir profesoriai rodytų Orlovskui ypatingą dėmesį¹²³. 22 metų amžiaus jaunuolis, išklauses humanitarinius dalykus Poznanės bei Vilniaus jėzuitų kolegijose ir į Vokiečių kolegiją (*Germanicum*) priimtas 1622 m. vasario 16 d., Romoje pradėjo logikos studijas. Vokiečių kolegijoje jis praleido šešerius metus – iki 1628 m., o 1629 m. tapo Kujavijos (Vloclaveko) vyskupijos kapitulos kanauninku¹²⁴. Kuo Orlovskis buvo nusipelnęs tokio Valavičiaus palankumo, ir kodėl jų keliai vėliau išsiskyrė – paslaptis. Mįslinga ir jėzuito, Tolimųjų Rytų misionieriaus Jono Levickio biografija. Jo ryšiai su Poznane (čia kurį laiką studijavo) galėtų būti vienas galimos giminystės su Eustachijumi Valavičiumi „įkalčių“¹²⁵.

¹¹⁹ Vaclovas Biržiška, *Lietuvos studentai užsienio universitetuose*, p. 63; *Archiwum nacji polskiej w uniwersytecie padewskim*, t. 1, Nr. 880–881. Vėl atvykęs į Paduvą (?), karalaičio Vladislavo kambarinis S. K. Rudamina Dusetiškis buvo išrinktas Lenkų nacijos tarėju Paduvoje 1624 m. vasario 26 d., *ibid.*, p. 69.

¹²⁰ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 109.

¹²¹ 1629 m. Valavičius įvardijo Zalivskį kaip savo tarną („sluga“), siunčiamą pas adresatą, Eustachijaus Valavičiaus laiškas Kristupui II Radvilai, Bezdziežas, 1629-03-29, in: *VUB RS*, f. 60 – 11, l. 3r (prieiga internetu: http://www.atmintis.mb.vu.lt/kolekcijos/VUB01_000155734-00005).

¹²² Plg. Marek Janicki, *op. cit.*, p. 128 (išn. 24), 136 (išn. 63).

¹²³ Muzio Vitelleschi laiškas Eustachijui Valavičiui, Roma, 1622-02-12, in: *Archivum Romanum Societatis Iesu* (toliau – *ARSI*), Germ. 113-I, p. 59.

¹²⁴ *Nomina alumnorum Collegii Germanici et Hungarici*, in: *ARSI*, Germ. 201, p. 372.

¹²⁵ Plačiau apie tai žr. VIII poskyryje.

V. KARJEROS ZENITE: VILNIAUS VYSKUPIJOS
GANYTOJAS IR JO DARBAI

Eustachijaus Valavičiaus paskyrimas Vilniaus vyskupu sulaukus 44 metų amžiaus¹²⁶ anaiptol nebuvo netikėtas – veikiau būtų buvę keista, jei nominacija būtų jį aplenkusi. Šias pareigas Valavičiui savotiškai pranašavo ir jam tekusios pirmtako – Benedikto Vainos – beneficijos (Vilniaus kustodija ir Trakų prepozitūra), o vėliau – ir vyskupo Vainos testamentu paliktas auksinis žiedas bei pektoralas su auksine grandine¹²⁷. Vyskupijai našlaujant jos administratoriumi Vilniaus kapitula išrinko būtent prelatą Valavičių (1615 XII 03)¹²⁸, o 1616 m. vasario 18–28 d. karaliaus įvardytą kandidatą pažįstantys liudytojai davė parodymus nuncijui Varšuvoje. Jie sutartinai tvirtino Lietuvoje nežiną kito geresnio kandidato už Valavičių (panašiai, beje, tikinta ir Benedikto Vainos skyrimo procese 1600 m.)¹²⁹. Ir kiti procedūriniai etapai vyko sklandžiai: kapitulos elekcija (1616 III 09), popiežiaus paskyrimas (1616 V 18), vyskupijos valdymo perėmimas (per įgaliotinį Stanislovą Krickį, 1616 VII 19)¹³⁰.

Eustachijaus Valavičiaus konsekracija įvyko Varšuvoje šv. Dionizo dieną, o ingresas Vilniuje – šv. Martyno šventėje¹³¹. Ta proga išspausdinta Vilniaus akademijos studentų įmantriosios poezijos tekstų kny-

¹²⁶ Būdamas panašaus – ir anuomet gana įprasto, galima sakyti, vidutinio šioms pareigoms – amžiaus į Vilniaus vyskupo sostą įžengė ir Valavičiaus pirmtakas – Benediktas Vaina.

¹²⁷ Wincenty Przyałowski, *op. cit.*, p. 75.

¹²⁸ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 100.

¹²⁹ Žr. šio leidinio p. 337–352.

¹³⁰ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 100; žr. šio leidinio p. 352.

¹³¹ Panegirinėje Vilniaus akademijos studentų knygelėje, išleistoje Valavičiaus ingresso proga, figūruoja jo konsekracijos ir ingresso dienų globėjai – šv. Dionizas ir šv. Martynas, žr. *Aspicatissimus Ill.mi ac R.mi in Christo Patris ac Domini, D. Eustachii Wolowicz, D. G. Episcopi Vilnensis, praesularis enthronismus, a praenobili iuventute academica Vilnensi Societatis Iesu summo gratulandi studio (...) adornatus*, Vilnae: In typographeo Academiae S. I., [1616], lapai nenumuoti. Pirmuoju Paryžiaus vyskupu laikomo šv. kankinio Dionizo šventė (spalio 9 d.) 1616 m. buvo trečiadienį. Paprastai istoriografijoje nurodoma Valavičiaus ingresso data – 1616 m. lapkričio 10-oji, sekmdienis, buvo šv. Martyno (minimo lapkričio 11 d.) šventės išvakarės.

gelė¹³², o mokiniai ir studentai pasveikino įvažiuojantį naująjį vyskupą ties triumfo arka prie miesto vartų. Netrukus (?) aplankęs akademią, Valavičius čia buvo sutiktas vaišėmis, šia proga salėje parodytas vaidinimas apie šv. Eustachijų; galiausiai Akademijos kancleris kilmingesniųjų mokinių buvo pasveikintas ir savo rūmuose¹³³.

1616 m. pabaigoje perėmęs vyskupijos valdymą, Valavičius dar turėjo reikalų ir pareigų karaliaus dvare. Iš pakanclerio pareigų jis atsisistatydino tik bemaž po pusantrų metų – 1618 m. vasario mėnesį, galbūt dėl kilmingųjų Lietuvos pasauliečių opozicijos (apie tai žr. III poskyryje), o gal supratęs, kad nepajėgs eiti visų atsakingų (pakanclerio, vyskupo ir abato) pareigų vienu metu. Beje, nutarime dėl paskyrimo Vilniaus vyskupu Valavičiui buvo nurodyta atsisakyti Trakų prepozito ir Liubinio abato beneficijų¹³⁴, tačiau abi jas (matyt, gavęs dispensą) Valavičius pasilaikė (kitaip nei jo pirmtakas) ir atsisistatydino vien tik iš kapitulos prelato kustodo pareigų.

Atrodo, kad dėl Valavičiaus užimtumo energingos ganytojo veiklos vyskupijoje iš pradžių (1617) nebuvo matyti. Tik 1618–1619 m. ganytojas rimčiau ėmėsi savo vyskupijos administravimo (sušaukė pirmąjį sinodą, vizitavo Vilniaus miesto bažnyčias, įkūrė Baltarusijos arkidiakonatą ir pradėjo rūpintis kunigų emeritų namų steigimu), tačiau pradėtus darbus pertraukė kelionė į Romą 1620–1621 metais. Tik grįžęs iš Amžinojo Miesto, nuo 1622 m., Valavičius tapo sėslėnis – nedažnai vyko už savo vyskupijos ribų. Veikiausiai jautė pareigą dalyvauti seimuose, bet ir čia pasirodydavo vis rečiau (plačiau žr. III poskyrį) – galbūt dėl tolydžio šlyjančios sveikatos. Šiuo, paskutiniu metu gyvenimo laikotarpiu Valavičius daugiausia rezidavo Verkiuose ir Vilniuje; tik kartkartėmis (daugiausia 1625 m. – tai gali būti susiję su maro epidemija) jo prezencija fiksuojama kitose vyskupo stalo valdose (Ihumene (dažniausiai), Peršojyse, Nedviedičiuose, Šešuoliuose), pavieniais atvejais – kitose vietovėse (Dusetose, Slanime, Maučadėje, Bezdzieže).

¹³² Žr. išn. 131.

¹³³ *Annuae litterae collegii Vilnensis Societatis Iesu (1616)*, in: *ARSI*, Lith. 38, l. 112v.

¹³⁴ Žr. šio leidinio p. 352.

Viena svarbiausių potridentinio vyskupo pareigų buvo rūpintis savo vyskupijos dvasininkija ir gyventojų sielų išganymu, reguliariai vizituojant parapijas ir šaukiant vyskupijos dvasininkų susirinkimus (vad. sinodus). Apie vyskupijos vizitavimą Eustachijaus Valavičiaus laikais žinoma tik tiek, kad pats vyskupas baudėsi asmeniškai vizituoti katedrą bei bažnyčias, esančias Vilniaus mieste¹³⁵. Užtat sinodus vyskupas Valavičius, kaip ir jo pirmtakas bei įpėdinis, šaukė gana dažnai – šie susirinkimai vyko 1618, 1623 ir 1626 metais¹³⁶. Apie tai, kad ketina sušaukti pirmą sinodą 1618 m. pavasarį, Valavičius informavo kapitulą jau 1617 m. spalio mėnesį¹³⁷. Įdomu, kad po 1623 m. sinodo kitą norėta sušaukti jau 1624 m. rudenį, tačiau prasidėjęs maras privertė jį atidėti – iki 1626 m. birželio¹³⁸. Keista, kad Valavičius, šiaip jau didelis knygos bičiulis, nepasirūpino išleisti nė vieno savo sinodų nutarimų rinkinio – kitaip nei jo pirmtakas Benediktas ir įpėdinis Abraomas Vainos¹³⁹.

Reikšmingą sprendimą Valavičius priėmė efektyvindamas savo didžiulės vyskupijos¹⁴⁰ administravimą. Jis išskyrė vyskupijos dalį (Baltarusiją) ir pavedė ją atskiro vizitatoriaus-arkidieko, paprastai einančio Obolčių klebono pareigas ir ten reziduojančio, priežiūrai¹⁴¹. Valavičiaus įsteigtas administracinis institutas (pirmasis istorijoje, gavęs Baltarusijos, arba Baltosios Rusijos, vardą) išsilaikė iki pat Abiejų Tautų Respublikos padalijimų, nors gan greitai Baltarusijos arkidiekonai atsidūrė XVII a. viduryje (1651) pradėtų skirti Baltarusijos sufraganų šešėlyje. Konkretų Valavičiaus įsteigto arkidiekonato pavidalą (jo teritoriją) ir vardą

¹³⁵ Katedrą ir Vilniaus bažnyčias vizituoti ketino 1617 m. lapkričio mėnesį, tačiau, atrodo, kad tai atliko tik 1618 m. spalio mėnesį. Žr. Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 102.

¹³⁶ Jakub Sawicki, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 2: *Synody diecezji wileńskiej*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1948, p. 59–61.

¹³⁷ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 102.

¹³⁸ *Relationes status dioecesium*, t. 1, p. 61 (ir išn. 175).

¹³⁹ Jakub Sawicki, *op. cit.*, p. 59–61.

¹⁴⁰ Galbūt jis inicijavo ir vyskupijos ribų nustatymą ginčytinose teritorijose? 1623 m. mėginta sutarti dėl Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų sienos Užnemunės regione, žr. Jonas Totoraitis, „Ginčas dėl sienos tarp Žemaičių ir Vilniaus dijecezijų“, in: *Tiesos kelias* (Straipsnių skyrius), 1937, Nr. 12, p. 645–651.

¹⁴¹ *Relationes status dioecesium*, t. 1, p. 59–60 (ir išn. 174).

(Baltarusijos) galėjo lemti iš rusėnų giminės kilusio vyskupo asmeninės preferencijos. Gal neatsitiktinai Valavičiaus pradėtą darbą toliau – iki vyskupo vadovaujamos sufraganijos – vystė jo giminaitis, taip pat rusėniškų šaknų vyskupas Jurgis Tiškevičius? Kita vertus, pastebėtina tai, kad anuometinė „Baltarusija“ (rytinė dabartinės šio pavadinimo valstybės dalis) neapėmė vyskupo Valavičiaus gimtųjų kraštų (Gardino apylinkių).

Atrodo, kad vyskupas Valavičius bus atlikęs Vilniaus vyskupijos dekanatų struktūros ir funkcionavimo reformą¹⁴². Benedikto Vainos laikais vyskupijoje būta penkių „dalių“ (*partes*)¹⁴³, kurias prižiūrėjo dekanai (*decani rurales*), dukart per metus lankę savo dekanato parapijas ir kartą per metus šaukę sinodus; vėliau dekanatų skaičius buvo padidintas iki 12¹⁴⁴. Neaišku, ar Valavičius keitė dekanatų skaičių ir jų teritorines ribas – jo reliacijos tekstas lyg ir bylotų apie kažkokias permainas¹⁴⁵, tačiau jokių konkrečių žinių neturime. Vis dėlto, jei tikėsime vyskupo pranešimu Šv. Sostui, dekanatų funkcionavimas dvigubai suintensyvėjo – dabar dekanai lankė dekanato bažnyčias kartą per tris mėnesius, o sinodai buvo šaukiami kas pusmetį¹⁴⁶. Intensyvindamas dekanų vizitacijas Valavičius galbūt stengėsi „subsidiuoti“ nelengvą visos vyskupijos generalinio vizitavimo pareigą (nors šios potridentinio vyskupo prievolės išsižadėti, žinoma, negalėjo).

Rūpindamasis vyskupija, ganytojas, atrodo, ypatingą dėmesį skyrė parapiinei ir misijinei „pakraščių“ sielovadai. 1625 m. Valavičius tvirtino, kad jam vyskupaujant (t. y. per 9 metus) fundatoriai aprūpino ir

¹⁴² Apie dekanatų sutvarkymą ir funkcionavimą Valavičius papasakojo 1625 m. reliacijoje, *ibid.*, p. 60.

¹⁴³ Atrodo, kad tai buvo nuo XVI a. pirmos pusės žinomi penki „raktai“ (Antakalnio, Maišiagalos, Trakų, Rudaminos, Medininkų), plg. *Acta primae visitationis dioecesis Vilnensis Anno Domini 1522 peractae. Vilniaus kapitulos Archyvo Liber IIb atkūrimas*, parengė S. C. Rowell, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. xxxvii; pars III (appendix), Nr. 31, p. 163–172.

¹⁴⁴ *Relationes status dioecesium*, t. 1, p. 28.

¹⁴⁵ „...universa dioecesis mea in decanatus rurales, quasi quaedam territoria, distincta est“, *ibid.*, p. 60.

¹⁴⁶ *Ibid.*

pastatydino (dažniausiai ne be paties vyskupo pastangų) daugiau nei 40 parapiinių bažnyčių. Daugiausia jų esą iškilo tose vietose, kur tikėjimo pagrindų nemokantys ir pagonišku prietarų besilaikantys žmonės, „regis, beveik nepažinojo Dievo“. Šiame sielovados bare Valavičius labai vertino jėzuitų misionierius – mokančius įvairias gyventojų kalbas ir apeinančius kone kiekvieną būstą¹⁴⁷.

Eustachijus Valavičius ypatingą dėmesį skyrė ne vien sielovadiniams, bet ir socialiniams „pakraščiams“. Nuo pat pradžių vyskupo „darbotvarkėje“ figūravo kunigų emeritų / invalidų namų klausimas. Jau 1617 m. spalį vyskupas kreipėsi į kapitulą, kad ši parinktą vietą šių namų statybai¹⁴⁸, o 1619 m. balandį prašė Leono Sapiegos, kad šis 400 raudonųjų, pasiskolintų iš testamentų nepalikusio velionio Šlanimo klebono, atsiųstų vyskupui – „ligotų, neturtingų kunigų špitolėi įkurti“¹⁴⁹. Grįžęs iš Romos ir, matyt, jau sukaukęs tam tikrą pinigų sumą, Valavičius ėmėsi energingiau spręsti šį reikalą: 1622 m. gegužės mėnesį iš kapitulos nupirko du sklypus Skapo g., šalia vyskupo sodo¹⁵⁰; 1623 m. gegužės mėnesį pareikalavo iš kapitulos neatidėliojant statyti Invalidų namus, o su sklypu besiribojančius kapitulos narių namus už teisingą kainą parduoti šiai špitolėi¹⁵¹; galiausiai 1625 m. už 1000 auksinų nupirko du didelius kapitulos sklypus (su pastatais), besiribojančius su vyskupo sodu¹⁵². Siekiant sukaupti reikiamas lėšas 1623 m. sinode paskelbta, kad visų be testamentų mirusių dvasininkų turtas bus skirtas emeritų namų statybai¹⁵³. Kryptingos vyskupo pastangos davė vaisių, ir prie Šv. Kryžiaus koplyčios galiausiai iškilo mūriniai kunigų emeritų / inva-

¹⁴⁷ Vos įžengęs į Vilniaus vyskupo sostą, Valavičius pasitelkė jėzuitus misijoms savo vyskupijoje: „quam maxime sibi addictos habere et retinere adlaborat, ad missiones expetit atque omnia necessaria quam liberalissime offert“, žr. *Annuae litterae collegii Vilmensis Societatis Iesu (1616)*, in: *ARSI*, Lith. 38, l. 112v–113r.

¹⁴⁸ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 102.

¹⁴⁹ Eustachijaus Valavičiaus laiškas Leonui Sapiegai, Vilnius, 1619-04-22, in: *UCVIAK*, f. 48, ap. 1, b. 640.

¹⁵⁰ Jan Kurczewski, *v.*, t. 3, p. 105.

¹⁵¹ *Ibid.*, p. 106.

¹⁵² *Ibid.*, p. 108.

¹⁵³ Wincenty Przywałowski, *op. cit.*, p. 77.

lidų namai¹⁵⁴ – pirmoji tokio tipo įstaiga Lietuvoje. Tiesa, vos po kelerių metų įkūrus bonifratrų vienuolyną, namus teko perkelti į kitą vietą, tačiau svarbiausia tai, kad pati institucija neišnyko ir, keisdama dislokaciją, gyvavo dar ilgai. Beje, veikiausiai be kažkokios Valavičiaus paramos neapsiėjo ir Šv. Juozapo Arimateičio ir Nikodemo špitolės įsteigimas Vilniaus Aštriojo galo priemiestyje 1624–1625 m. maro metu: 1625 m. reliacijoje Šv. Sostui pats vyskupas užsiminė apie šio titulo brolijos, pasišventusios ligonių slaugai, įkūrimą¹⁵⁵, o špitolės įsteigimą tarp velionio nuopelnų paminėjo ir Valavičiaus laidotuvių pamokslininkas¹⁵⁶, ir poetas panegirinininkas¹⁵⁷. Vincento Prielgausko teigimu, špitolė ir bažnyčia buvusios pastatytos Vilniaus vyskupo lėšomis¹⁵⁸. Kituose amžininkų liudijimuose brolijos iniciatoriais laikomi tuometinis Vilniaus kapitulos prelatas Jurgis Tiškevičius¹⁵⁹ ir jėzuitas Jonas Jaknavičius¹⁶⁰.

Toli gražu ne paskutinę vietą Eustachijaus Valavičiaus, kaip vyskupijos ganytojo, veikloje užėmė maldingumo puoselėjimas. Vyskupas įvedė paprotį vakare skambinti Vilniaus bažnyčių varpais maldoms už mirusius¹⁶¹ ir, tarsi norėdamas paversti miestą mažąja Roma, septynioms Vilniaus bažnyčioms išrūpino atlaidus, teikiamus septynias Amžinojo Miesto bazilikas lankantiems piligrimams¹⁶². Katedrą Valavičius praturtino

¹⁵⁴ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 126.

¹⁵⁵ *Relationes status dioecesium*, t. 1, p. 59.

¹⁵⁶ Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. [F₄r].

¹⁵⁷ *Mausoleum aeternitati nuncupatum, cui Sacra Religio Orthodoxa Dioecesis Pastorem, maesta Patria Curiae Senatorem, lachrymosa Familia suum Heroem, Alma Academia rarum Mecaenatem Eustachium Wollowicz, Antistitem Vilnensem, inferunt & lachrymis extremum inarantes Vale haec ingeminant*, Vilnae: Typis Academiae Soc. Iesu, 1630, l. [A₁r–v], [B₁v].

¹⁵⁸ Wincenty Przywałowski, *op. cit.*, p. 83.

¹⁵⁹ Jurgio Tiškevičiaus skyrimo Žemaičių vyskupu (1633) proceso aktai, žr. Pauliaus Jatulio parengtą medžiagą, in: *VUB RS*, f. 267 – 775, p. 329–330.

¹⁶⁰ Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas. Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 1: *XVI–XVII amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros fondas, 1960, p. 283 (Jaknavičiaus nekrologas).

¹⁶¹ Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. [F₄r].

¹⁶² *Relationes status dioecesium*, t. 1, p. 59; Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. [F₄r]; *Mausoleum aeternitati nuncupatum*, l. [A₁v]–Br.

savo globėjo šv. Eustachijaus ir šv. Benono relikvijomis (ypač aktualiomis maro metu)¹⁶³ bei dar viena puošmena ar relikvija – iš Augsburgio kapitulos gautu Švč. Mergelės Marijos diržu ar juosta¹⁶⁴. 1628 m. Valavičius nustatė liturginių procesijų savo katedroje tvarką¹⁶⁵. Galbūt šį Vilniaus vyskupą reikėtų laikyti ir teatralizuotų Devintinių procesijų miesto gatvėmis įkvėpėju (ar bent jau mėgėju)? Pirmųjų tokio tipo procesijų programos buvo išspausdintos būtent Valavičiaus vyskupavimo metais¹⁶⁶.

Taikingo žmogaus reputaciją turinčio Valavičiaus santykiai su katedros kapitula, atrodo, nebuvo idiliški – ypač gyvenimo pabaigoje. Atrodo, kad jo pirmtakas, Benediktas Vaina, ilgus metus aktyviai dalyvavęs kapitulos veikloje, sugebėjo žymiai darniau bendradarbiauti su prelatais ir kanauninkais. Nors Valavičius iki paskyrimo vyskupu taip pat turėjo ilgą (24 metų) kapitulos nario stažą, tačiau realiam, kasdieniam šios korporacijos gyvenime beveik nedalyvavo. Nesutarimai tarp kapitulos narių tarpusavio santarvei raginusio¹⁶⁷ vyskupo ir jo „senato“ ypač paaštrėjo 1628–1629 m.¹⁶⁸ Vyskupas tuomet prašė kapitulos prisidėti prie katedros muzikantų išlaikymo ir apsiimti globoti Valavičių koplyčios beneficiją, ragino atlikti kapitulos valdose esančių bažnyčių ir altarijų vizitaciją bei geriau prižiūrėti katedros vikarus, liepė išvyti iš

¹⁶³ Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. [F₄r]; *Mausoleum aeternitati nuncupatum*, l. [A₁v].

¹⁶⁴ *Ibid.* Galbūt su ja galima mėginti sieti neaiškios kilmės puošmeną (apyrankę), datuojama pačia XVII a. pradžia? Žr. *Skarbiec katedry wileńskieij*, red. Dariusz Nowacki, Anna Saratowicz-Dudyńska, Warszawa: Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego w Warszawie, 2008, kat. 13, p. 132–133. Šis objektas nebuvo atrastas kartu su kitomis paslėpto Vilniaus katedros lobyno brangenybėmis, tačiau tai kaip tik dera su XIX a. viduryje rašiusio Prielgausko liudijimu, jog apie augsburginę juostą tuo metu jau nieko nežinota, Wincenty Przywałowski, *op. cit.*, p. 80.

¹⁶⁵ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 111, 117–118.

¹⁶⁶ 1623–1639 m. rodėsi leidiniai pavadinimu „Summa processiey Wilenskiey“, žr. *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos, Kontrolinis sąrašas*, parengė Marija Ivanovič, Vilnius: Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras, 1998, Nr. 659–666.

¹⁶⁷ 1629 m. Valavičius apeliavo į kapitulos narius apaštalo Pauliaus žodžiais (plg. Gal 5, 15): „Jei vienas kitą kremtate, vienas kitą sunaikinsite“, žr. Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 114.

¹⁶⁸ Apie tai žr. *ibid.*, p. 111–116.

kapitulos jurisdikos „kurtizanes“ – be jokio užsiėmimo dykinėjančias įtartinas moteris, galinčias sugundyti dvasininkus ir jaunuolius. Kapitula atsižvelgė į kai kuriuos vyskupo reikalavimus (dėl kurtizanių, vizitacijos ir vikarų priežiūros), tačiau savo ruožtu turėjo pretenzijų Valavičiui dėl jo skiriamų lėšų katedros išlaikymui ir dėmesio šventovės priežiūrai: prašė, kad vyskupas prisidėtų prie muzikantų išlaikymo (padidintų atlyginimą kantoriui ir muzikantams, gražintų psalmininkų chorą), skirtų daugiau lėšų dviem (aliejinėms?) lempoms, atkurtų Vytauto altarios išlaikymą, sutvarkytų vyskupo Jono koplyčią, pateiktų Valerijono altoriaus projektą („modelį“). Prelatams ir kanauninkams, regis, kėlė nerimą ir vyskupo skuba kuriant nepakankamai aprūpintas beneficijas – prašoma būti Valavičių koplyčiai įgytų Maišiagalos valdų koliatore, kapitula abejojo, ar pajamos iš šios nuosavybės būsiančios pakankamos. Konfliktas dar labiau įsiliepsnojo dėl Valavičiaus noro žūtbut išrūpinti kapitulos nario su balso teise vietą savo įsteigtai kanclerio pareigybei. Kapitula pirmiausia nusprendė šį vyskupo prašymą apsvarstyti, po to du kartus jį atmetė, o galiausiai (1629 m. lapkričio 2 d.) pasmerkė du savo kanauninkus, prieš konfratrų daugumos valią drįsusius įvesdinti į kapitulos nario stalę kanclerį – Kauno kleboną Baltramiejų Ciešinskį. Po poros mėnesių vyskupui Valavičiui mirus, konfliktas nutrūko, o kanclerio statuso klausimas liko atviras.

Potridentinės Bažnyčios vyskupams įvestas periodiško lankymosi *ad limina* reikalavimas nebuvo svetimas nei vyskupui Valavičiui, nei jo pirmakui ar įpėdiniui. Visi trys rūpinosi reguliariai siųsti savo įgaliotinį (įgaliotinius) į Romą su reliacija Šv. Sostui. Vis dėlto Eustachijus Valavičius vienintelis iš XVII a. pirmos pusės Vilniaus vyskupų vieną vizitą (1620–1621 m.) atliko asmeniškai. Naudodamasis šia proga jis veikiausiai norėjo išspręsti daugiau reikalų (pasitarti su Jėzaus Draugijos generolu dėl naujų fakultetų Vilniaus universitete), pasigydyti Paduvos versmėse, aplankyti seniai matytas (pasiilgtas?) vietas. Būdamas Romoje Valavičius išsērūpino leidimą praplėsti išrišimą iš erezijos galinčių teikti nuodėmklausių ratą bei šventinti buvusius „eretikus“ dvasininkais¹⁶⁹, o taip pat

¹⁶⁹ 1620 m. gruodžio 10 d. Inkvizicijos kongregacijos kardinolų leidimas, pasirašytas šv. Roberto Bellarmino, in: *LMAVB RS*, f. 3 – 128.

jau minėtą atleidų septynioms Vilniaus bažnyčioms privilegiją¹⁷⁰. Šio vizito *ad limina* metu popiežiui įteikta reliacija neišliko; iš archyve saugomos vėlesnės reliacijos teksto žinome, kad antrą vizitą *ad limina* vyskupo Valavičiaus vardu 1625 m. atliko jo įgaliotinis Baltazaras Saladzevičius¹⁷¹.

Savo reliacijose (be 1625 m. ataskaitos Šv. Tėvui, žinomas panašaus turinio tekstas, parašytas 1622 m. ir skirtas Tikėjimo skleidimo kongregacijai) Vilniaus vyskupas ne vien pristatė vietos katalikų gyvenimo realijas, bet taip pat atkreipė dėmesį ir į protestantus bei stačiatikius, gyvenančius Vilniaus vyskupijoje. Valavičiaus teigimu, ir vienu, ir kitų atsiverčių tiek daug, kad vyskupas, naudodamasis iš Pauliaus V gautąja malone (t. y. ką tik minėtu kardinolų pasirašytu leidimu), vos spėjęs dalinti klebonams įgaliojimus teikti išrišimą dėl erezijos. Popiežiškojoje seminarijoje išlaikomi įvairių tautų jaunuoliai (anglai, škotai, danai, vokiečiai) bei vietos protestantų sūnūs, o parapijų klebonais skiriami dvasininkai, sugebą ginti Romos Bažnyčios autoritetą ir išsklaidyti klaidingas „schizmatikų“ nuomones bei „eretikų“ apgavystes¹⁷².

Vilniaus vyskupo požiūris į protestantų tikėjimą buvo vienareikšmiškas: 1619 m. seime jis atvirai išvadino „piktžodžiautojais“ „liuteronus, naujakrikštus, cvinglistus, adamitus; kai kurių ir (...) neatsimenu“¹⁷³. Savo vyskupijoje Valavičius rūpinosi atsiimti parapines bažnyčias „iš eretikų rankų“: tokių, atgautų paties vyskupo arba klebonų lėšomis ir pastangomis, esą būta „daug“ (*multae*)¹⁷⁴. Deja, tiksliai žinomi tik du konkretūs atvejai: 1628 m. rugsėjo 20 d. vyskupo įgaliotas Deltuvos bažnyčią perėmė kanauninkas Martynas Žagelis¹⁷⁵, o 1627 m. rugpjūčio 28 d. su Kristupu II Radvila sudaryta sutartimi buvo atgauta Kėdainių katalikų bažnyčia¹⁷⁶.

¹⁷⁰ Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. [F₄r]; *Relationes status dioecesium*, t. 1, p. 59.

¹⁷¹ *Relationes status dioecesium*, t. 1, p. 53, 56.

¹⁷² *Ibid.*, p. 58–59.

¹⁷³ Henryk Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3, p. 87.

¹⁷⁴ Apie parapinę ir misijinę sielovadą Vilniaus vyskupijoje Valavičiaus laikais žr. *Relationes status dioecesium*, t. 1, p. 57–58.

¹⁷⁵ Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 111.

¹⁷⁶ Žr., pvz., šio dokumento nuorašą, in: *VUB RS*, f. 4 – (A219)17383 (prieiga internetu: http://www.atmintis.mb.vu.lt/kolekcijos/VUB01_000391696-00001).

Vis dėlto nekatalikų tėvų šeimoje gimęs Valavičius nepasižymėjo konvertitams būdingu nepakančiu įkarščiu, kuris nebuvo svetimas tokios pat konfesinės kilmės jo pirmtakams – Jurgiui Radvilai ir Benediktui Vainai. Galbūt, išpažinus katalikų tikėjimą dar vaikystėje, konversijos patirtis nebuvo tokia ryški? O gal Vilniaus vyskupo asmenyje reiškėsi jei ne visai Valavičių giminei, tai bent šeimai būdingas ir tiesiog įgimtas santūrumas? Kad ir kaip būtų, Eustachijus Valavičius pasisakė už konfesinį pakantumą Respublikoje (esą viešai pareiškė saugosiąs Švč. Trejybę išpažįstančių evangelikų ramybę ir laisvę taip, kaip savo tikėjimo išpažinėjų¹⁷⁷) ir, paskirtas Vilniaus vyskupu, 1616 m. vasarą (?) susitarė su Lietuvos evangelikų reformatų autoritetais – Jonušu ir Kristupu Radvilomis – sustabdyti bylas su dvasininkais bei siekti tarpusavio susitarimo¹⁷⁸. Pažymėtina, kad vyskupaujant Eustachijui Valavičiui Vilniuje išvengta evangelikų pogromų¹⁷⁹; 1623 m. beprasidedančius neramumus pavyko nuslopinti darniai bendradarbiaujant vyskupui ir jo bičiuliui Kristupui II Radvilai¹⁸⁰. Dėl tokio elgesio Valavičių valdovo dvare imta vadinti „vyskupu eretiku“¹⁸¹.

Labai didelę ir svarbią konfesiškai mišrios Vilniaus vyskupijos gyventojų dalį sudarė popiežiui pavaldūs Rytų apeigų katalikai, kurių reikalams Rytų apeigų katalikės sūnus nebuvo abejingas. 1619 m. Vilniuje konsekruojant vyskupu Stanislovą Kišką, Valavičius buvo įtrauktas į aštrų konfliktą dėl precedencijos tarp jam asistavusių hierarchų – sufragano Abraomo Vainos ir unitų metropolito Juozapo Benjamino Rutskio. Vaina nesutiko, kad konflikto arbitru būtų Valavičius, tad metropolitas nusileido ir sutiko tam kartui užleisti jam garbingesnę vietą, pareikšdamas, kad dėl principinio sprendimo šiuo klausimu kreipsis į Romą. Konsekracijos šventę apkartino ir vaišėse Vainai numatyta garbingesnė vieta, nors iki tol praktika būdavusi kitokia; apie tai sužinojęs metropolitas Rutskis,

¹⁷⁷ Henryk Wisner, *Najjaśniejsza Rzeczpospolita*, p. 87.

¹⁷⁸ Henryk Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3, p. 275.

¹⁷⁹ *Ibid.*, p. 277.

¹⁸⁰ Apie tai plačiau žr. Tomasz Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016, p. 334–336, dokumentų tekstai – p. 711–713.

¹⁸¹ Mariola Jarczykowa, „Heretycki biskup“, p. 57.

prieš tai žadėjęs dalyvauti pokylyje, nusprendė pakeisti savo planus¹⁸². Vizito *ad limina* metu (1620 m. pabaigoje?) Valavičius gavo žodinę popiežiaus Pauliaus V ištarmę vyskupų precedencijos klausimu, tačiau sufraganas Vaina atsisakinėjo ją pripažinti¹⁸³, tad 1623 m. Tikėjimo skleidimo kongregacija, atsiklaususi popiežiaus, paskelbė oficialų raštišką sprendimą (metropolito Rutskio naudai). Ji kreipėsi į nuncijų Abiejų Tautų Respublikoje, prašydama užtikrinti, kad „gerasis prelatas“ Valavičius pasirūpins nuosprendžio vykdymu (esą to galima tikėtis dėl jo teisingumo ir išminties) ir nereikės imtis griežtesnių sankcijų¹⁸⁴.

Pastarąjį tekstą E. Šmurlo interpretavo kaip Valavičiaus priešinosi popiežiaus valiai įrodymą (esą Vilniaus vyskupas ją kvestionavo, tvirtindamas, kad jo sufraganui sprendimas netaikytinas – nors iš dokumentų matyti, kad su popiežiaus sprendimu nesutiko ne vyskupas ordinaras, o jo sufraganas) ir, pridėjęs faktą, kad Valavičius gyvenimo pabaigoje nepritarė Smolensko graikų apeigų vyskupijos kūrimui Vilniaus vyskupijos rytinėje teritorijoje, vaizdavo jį kaip nepalankų graikų apeigų katalikams hierarchą¹⁸⁵. Vis dėlto tam akivaizdžiai prieštarauja kiti to paties Šmurlo pateikti faktai – kad metropolitas Rutskis Valavičių vadino autoritetingu ir labai geranorišku unitams¹⁸⁶ ir jį drauge su Leonu Sapiega 1624 m. laikė esančiais „mūsų pusėje“¹⁸⁷, kad Vilniaus vyskupas 1626 m. žadėjo paaukoti unitų seminarijai nemažą pinigų sumą¹⁸⁸ ir kad aktyviai priešinosi unijos priešininkų vykdomai Šv. Dvasios cerkvės statybai Vilniuje (1625 m. Valavičius drauge su kitais Lietuvos didikais uždraudė Šv. Dvasios cerkvės pamatus padėjusiems meistrams tęsti darbą, o 1628 m. birželio 15 d. Lietuvos senatorių vardu paskelbė

¹⁸² *Monumenta Ucrainae Historica*, t. 9–10: 1075–1632, *supplementum*, coll. Andreas Šeptyckij, ed. Josephus Slipyj, Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 1971, Nr. 281, p. 342–343.

¹⁸³ *Ibid.*, Nr. 285, p. 347–348.

¹⁸⁴ *Ibid.*, Nr. 297, p. 364.

¹⁸⁵ E. Šmurlo, *Le Saint-Siège et l'Orient Orthodoxe Russe 1609–1654*, Prague: Editions „Orbis“, 1928, p. 42, 75, 211 (išn. 68).

¹⁸⁶ *Ibid.*, p. 223; plg. *Monumenta Ucrainae Historica*, t. 9–10, Nr. 325, p. 412.

¹⁸⁷ *Ibid.*, p. 215, išn. 83; plg. *Monumenta Ucrainae Historica*, t. 9–10, Nr. 365, p. 456.

¹⁸⁸ E. Šmurlo, *op. cit.*, p. 227.

draudimą statyti mūrinę Šv. Dvasios cerkvę)¹⁸⁹. Tokia aktyvi Valavičiaus antistačiatikiška veikla galbūt sietina su jo regalizmu (karalius oficialiai nepripažino dizunitų bendruomenės egzistavimo), o gal su uniją rėmusios motinos patirtimi. Vilniaus vyskupo priešinimosi stačiatikių Šv. Dvasios cerkvės statybai nesustabdė netgi faktas, kad dalį sklypo šiai dizunitų bendruomenei buvo dovanojusios Eustachijaus giminaitės – tėvo pusseserės, Naugarduko kašteliono Grigaliaus dukterys Teodora ir Darata, ir kad bendruomenei priklausė Eustachijaus antros eilės pusseserė, Bagdono anūkė ir Smolensko vaivados Grigaliaus dukra Regina, ištekėjusi už Bagdono Oginskio¹⁹⁰.

Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius buvo visuotinai laikomas graikų apeigų katalikams labai palankiu hierarchu. Juo pasitikėjo metropolitas Juozapas Benjaminas Rutskis, ne kartą už paramą graikų apeigų katalikams Valavičiui, kaip unijos rėmėjui, dėkojo Tikėjimo platinimo kongregacija¹⁹¹. Valavičius ne vien palaikė, bet ir pats aktyviai kėlė unitų seminarijos įkūrimo idėją, dosniai paremdamas šią įstaigą¹⁹². Jis aktyviai veikė seime, 1626 m. trukdydamas stačiatikių Šv. Dvasios cerkvės ir vienuolyno statybai¹⁹³. Vilniaus vyskupas įgaliojo graikų apeigų dvasininkus Žirovičiuose klausyti lotynų apeigų tikinčiųjų išpažinčių¹⁹⁴ ir, kitaip nei kai kurie kiti amžininkai, leido unitams laikytis savo kalendoriaus, nereikalaudamas, kaip kiti, minėti lotynų švenčių¹⁹⁵. Apie tai, kaip

¹⁸⁹ *Ibid.*, p. 200, išn. 31.

¹⁹⁰ Žr. Darius Baronas, „Vilniaus Šv. Dvasios brolijos įsisteigimas Vilniuje 1584–1633 m., in: *Religinės bendrijos Lietuvos istorijoje: gyvenimas ir tapatybė* (ser. *Bažnyčios istorijos studijos*, 5), sud. Liudas Jovaiša, Vilnius, 2012, p. 67–69.

¹⁹¹ Plg., pvz., *Monumenta Ucrainae Historica*, t. 9–10, Nr. 392, p. 489–490, Nr. 425, p. 531.

¹⁹² *Ibid.*, Nr. 364, p. 455; Nr. 395, p. 491; Nr. 422, p. 529–530; Nr. 425, p. 531; Nr. 466, p. 578–579, Nr. 468, p. 580; *Monumenta Ucrainae Historica*, t. 2: *1624–1648*, coll. Andreas Šeptyckyj, Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum, 1965, Nr. 12, p. 16; Nr. 18, p. 22.

¹⁹³ *Monumenta Ucrainae Historica*, t. 9–10, Nr. 414, p. 518; Nr. 421–422, p. 528–529, Nr. 425, p. 531.

¹⁹⁴ *Ibid.*, Nr. 428, p. 535; Nr. 432, p. 541–542.

¹⁹⁵ *Ibid.*, Nr. 415, p. 521.

Šventasis Sostas ir graikų apeigų katalikų Bažnyčia vertino Valavičiaus paramą unijai, iškalbingiausiai byloja du faktai – Vilniaus vyskupo, kaip popiežiaus atstovo, dalyvavimas pirmajame graikų katalikų Bažnyčios sinode Kobrinėje¹⁹⁶ ir kurį laiką jam patikėtas (tiesa, unitų nuomone, perdėm vangiai vykdytas) Juozapato Kuncevičiaus beatifikacijos procesas¹⁹⁷. Valavičiaus reikšmę graikų apeigų katalikai dar kartą gavo įvertinti po jo mirties. Jie nesidžiaugė velionio įpėdiniu vyskupu Abraomu Vaina, kurį popiežius Urbonas VIII turėjo paraginti sekti tinkamu pirmtako pavyzdžiu¹⁹⁸.

VI. VIENUOLINIO GYVENIMO RĖMĖJAS

Vienas ypatingų, atskiro poskyrio nusipelnančių vyskupo Eustachijaus Valavičiaus asmenybės bruožų – itin bičiuliški santykiai su vienuolijomis (anaiptol ne apie kiekvieną vyskupą ordinarą taip pasakysi). 1625 m. Valavičius pažymėjo, kad per devynerius jo vyskupavimo metus įkurti 27 nauji vienuolynai¹⁹⁹, o 1626 m. jų suskaičiavo bemaž 40²⁰⁰. Jam vyskupaujant Vilniuje (įskaitant Antakalnio priemiestį) įsistėgė net 4 naujos vienuolinės bendruomenės – benediktinių, karmelitų (prie Visų Šventųjų bažnyčios), basųjų karmelitų ir Laterano kanauninkų (dvi pastarosios vienuolijos apskritai pirmąkart įsikūrė Lietuvoje); Valavičius esą kvietė ir augustinus, tačiau nesėkmingai²⁰¹. Žinoma, tokia staigi vienuolinio gyvenimo plėtra – didele dalimi savaimingas potridentinio dvasingumo pakilimo rezultatas, tačiau be vietos vys-

¹⁹⁶ *Ibid.*, Nr. 410, p. 511; Nr. 411, p. 513; Nr. 417, p. 524; Nr. 454, p. 568; Nr. 460, p. 575; Nr. 466, p. 579. Nr. 468, p. 580; *Monumenta Ucrainae Historica*, t. 2, Nr. 15, p. 18–19; Nr. 18, p. 22; Nr. 21, p. 27.

¹⁹⁷ *Monumenta Ucrainae Historica*, t. 9–10, Nr. 474, p. 585; Nr. 496, p. 603; Nr. 535, p. 638–639; Nr. 545, p. 653; *Monumenta Ucrainae Historica*, t. 2, Nr. 37, p. 71–72.

¹⁹⁸ *Monumenta Ucrainae Historica*, t. 9–10, Nr. 739, p. 861; Nr. 751, p. 875.

¹⁹⁹ *Relationes status dioecesium*, t. 1, p. 57.

²⁰⁰ *Monumenta Ucrainae Historica*, t. 2, Nr. 18, p. 21.

²⁰¹ Viktoras Gidžiūnas, „Augustijonai Lietuvoje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Metraštis*, t. 4, Roma, 1968, p. 309.

kupo palankumo vienuolynų kūrimasis nebūtų vykęs taip sklandžiai. Nėgana to, Eustachijus Valavičius aktyviai angažavosi globodamas kai kurias vienuolijas – pačiame Vilniuje jo dosnumo, geranoriškumo ir rūpesčio nestokojo Laterano kanauninkai, basieji karmelitai ir seserys benediktinės²⁰².

Laterano reguliniai kanauninkai mažiau nei per dešimtmetį (1617–1625) įsikūrė trijose Vilniaus vyskupijos vietose. 1617 m. vyskupas Valavičius aprobavo bajorų Volskių fundaciją Kriamianicos vienuolynui, 1618 m. – Jono Karolio Chodkevičiaus aprūpinimą Bychavo vienuolynui (1622 m. pašventino jo pastatus), o 1625 m. Antakalnyje ir pats įkurdino Laterano kanauninkus²⁰³. Pastarųjų kūrimasis nebuvo lengvas: dviem vienuoliams vyskupas perdavė vakuojančią parapiinę bažnyčią ir iki mirties juos išlaikė vien savo lėšomis, nesuteikdamas jokios fundacijos; Antakalnio kanauninkus subsidijavo ir Kriamianicos bei Bychavo vienuolynų bendruomenės²⁰⁴. Nėgana to, vienuoliai susidūrė su Vilniaus kapitulos pasipriešinimu: 1628 m. gegužės mėnesį ši pasipiktino, kad kanauninkai statydinasi namelį jai priklausančiame žemės sklype, tad pareikalavo sustabdyti darbus²⁰⁵. Valavičiui mirus, kapitula norėjo Laterano kanauninkus iškrapštyti iš Antakalnio parapijos, o šie ir patys dvejojo dėl savo ateities perspektyvų Vilniuje. Vis dėlto, parėmus vyskupui Abraomui Vainai, o vėliau sulaukus Juozapo Korsako bei Mykolo Kazimiero Paco fundacijų, Antakalnyje išaugo visavertė vienuolinė bendruomenė²⁰⁶. Tad Eustachijus Valavičius, kad ir neinicijavęs pirmųjų Laterano kanauninkų pakvietimo į Lietuvą, veikiai tapo vienu iš svarbiausių šios vienuolijos rėmėjų ir sudarė sąlygas vienuolijai įsikurti pačios Lietuvos sostinės priemiestyje. Galbūt prie to prisidėjo ir studijų laikų bičiulystė su Dievo Kūno kongregacijos prepozitu Martynu

²⁰² Šios trys Valavičiaus į Vilnių įvesdintos vienuolijos „linksniuotos“ kaip veilionio Vilniaus vyskupo nuopelnas jo laidotuvių proga, žr. *Mausoleum aeternitati nuncupatum*, I. [A₁r].

²⁰³ Kazimierz Łatak CRL, *Kongregacja krakowska kanoników regularnych laterańskich na przestrzeni dziejów*, Kraków, 2002, p. 116, 120, 121, 123, 125.

²⁰⁴ *Ibid.*, p. 123.

²⁰⁵ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 111.

²⁰⁶ Kazimierz Łatak, *op. cit.*, p. 123–125.

Kločinskiu, ir viešnage (bent du kartus) Krokuvos Laterano kanauninkų vienuolyne?²⁰⁷

Atrodo, kad panašiu būdu, t. y. aplinkybėms susidėjus, vyskupas Valavičius tapo ir basųjų karmelitų bei benediktinių geradariu. 1624 m. į Vilnių vykstantys apsidairyti trys basieji karmelitai iš savo globėjo Leono Sapiegos gavo rekomendacinį raštą, skirtą vietos vyskupui, tačiau Valavičiui to nė nereikėję – jis sutikęs karmelitus išskėstomis rankomis, su didele paguoda priėmęs žinią apie viltį sulaukti būsimos fundacijos ir davęs rekomendacinį raštą miesto magistratui²⁰⁸. 1626 m. pavasarį kiti trys karmelitai, ruošdamiesi keliauti į Vilnių, aplankė Valavičių seime Varšuvoje; jis labai mielai priėmęs vienuolius ir norėjęs juos gabentis kartu su savimi, tačiau šie padėkoję ir „dėl pagrįstų priežasčių“ atsisakę. Vilnių karmelitai pasiekė pirmieji (gavėnios pabaigoje) ir apsisotojo jau savuose namuose, o vyskupas grįžo į sostinę Didįjį Ketvirtadienį. Patyręs apie karmelitų kūrimąsi (magistrato tarėjas Ignacas Dubovičius savo lėšomis buvo nupirkęs vienuoliams keletą namų), Valavičius buvęs tuo patenkintas, pažadėjęs remti fundaciją ir paaukojęs 1000 auksinų²⁰⁹. 1626 m. gruodžio mėnesį, sulaukę Eustachijaus Valavičiaus, kuris šv. apaštalo Tomo dieną aukojo pontifikalines šv. Mišias, karmelitai atidarė labai greitai suręstą medinę savo bažnyčią; ji buvo dedikuota šv. Teresei Avilietei, kuriai ir Vilniaus vyskupas puoselėjo didžiulį pamaldumą²¹⁰.

Eustachijus Valavičius savo nuopelnais basųjų karmelitų kūrimuisi Vilniuje nė iš tolo neprilygo fundatoriais laikomiems Ignacui Dubovičiui ir Steponui Pacui, tačiau jo geranoriška palaikymą ir sporadišką finansinę paramą vienuoliai brangino, tituluodami Vilniaus vyskupą „žymiu

²⁰⁷ *Ibid.*, p. 123, 229.

²⁰⁸ „Verum non erant vigilantissimo Pastori necessariae intercessionones circa ea, quae pro bono ovium suarum proponebantur, quare (ut ipse ait) obviis ulnis in suis honorificentissimis litteris patentibus Patres suscepit, et magna cum consolatione de fundatione futura spem concepit, et ut magis negotium facilitaret, ipsemet ad Magistratum commendans multum bonam expeditionem litteras dedit. Quapropter DD. Consules assensum suum in hoc negotio Patribus facile praestiterunt...“, Vilniaus basųjų karmelitų konvento kronika (1624–1780), in: *LVIA*, f. 1135, ap. 20, b. 315, l. 1v.

²⁰⁹ *Ibid.*, l. 2v–3r.

²¹⁰ *Ibid.*, l. 4v–5r, 8v.

mūsų rėmėju, globėju ir geradariu“ bei „svarbiausiu tarp dvasininkų mūsų vienuolijos globėju ir rėmėju šiuose kraštuose“²¹¹. Galbūt dėdės palankumas reformuotajam Karmeliui turėjo įtakos dukterėčios (Onos Marcibelės Rudaminaitės) bei jos vyro (Stepono Paco) apsisprendimui tapti svarbiausiais basųjų karmelitų (brolių ir seserų) konventų Vilniaus mieste geradariais? 1638 m. pirmas basąsias karmelites į Vilnių atlydėjusi ir katedrą joms nusprendusi parodyti Rudaminaitė-Pacienė paprašė seserų sukalbėti poterėlį už Valavičių koplyčioje palaidotą savo dėdę vyskupą. Šis buvęs palankus basųjų karmelitų ordinui ir, „jeigu būtų sulaukęs mūsų atvykstant, būtų patyręs neišmatuojamos paguodos“²¹².

Ypač reikšmingą vaidmenį Valavičius atliko Vilniaus benediktinių bendruomenės istorijoje. Į Vilnių iš Nesvyžiaus atvykusias, su fundacijos sunkumais susidūrusias ir į motininį vienuolyną ketinančias grįžti seseris jis sulaukė ir parėmė išmalda²¹³, tad teisėtai laikomas vienu iš Vilniaus benediktinių vienuolyno steigėjų. Ir po vyskupo mirties šiai bendruomenei buvo sumokėta 100 auksinų iš jo palikimo²¹⁴. Kitai, Kauno benediktinių bendruomenei, kuri tuo metu kūrėsi Vilniaus vyskupijoje, vietos vyskupas sutiko perleisti Šv. Mikalojaus bažnyčią su visu jos inventoriumi²¹⁵.

Lietuvos seserų benediktinių – kaip jokios kitos vienuolijos – gyvenime Eustachijus Valavičius atliko ypatingą vaidmenį. Einančiam titulinio benediktinų abato pareigas vyskupui buvo ypač gerai pažįstamas benediktiniškas vienuolių gyvenimo būdas; be to, jis vizitavo ir savo vyskupijos teritorijoje veikusius Nesvyžiaus, Vilniaus ir Kauno seserų benediktinių vienuolynus (juos vadino „brangakmeniu“ ir „ypatingu mūsų

²¹¹ *Ibid.*, l. 8v, 10v.

²¹² Anna Sylwia Czyż, *op. cit.*, p. 165.

²¹³ Małgorzata Borkowska OSB, *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*, Tyniec: Nakładem Opactwa Benedyktynów, 1989, p. 211–212.

²¹⁴ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 117.

²¹⁵ Vaida Kamuntavičienė, *Kauno benediktinių vienuolyno istorija XVII–XX a. pradžioje (Kauno benediktinių vienuolyno tyrimai, t. I)*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius: Versus aureus, 2016, p. 47–48 (1627 m. rugsėjo 15 d. vyskupo Valavičiaus raštas publikuotas p. 325–326).

vyskupišką mitrą“²¹⁶. Taip pamažu (XVII a. 3 deš.) iš abato-vyskupo Valavičiaus patirties ir Vilniaus vyskupijoje gyvavusių benediktinių bendruomenių poreikio (joms pačioms ne kartą to prašius) gimė vadinamoji „Valavičiaus regula“ – 1629 m. paskelbtas šv. Benedikto regulos vertimas su komentarais-deklaracijomis. Šiuo analogo LDK istorijoje neturinčiu tekstu vyskupas siekė užpildyti bendro pobūdžio reguloje nereglamentuotas kasdienio gyvenimo „spragas“ konkrečiais nurodymais, pritaikydamas regulos principus LDK realijoms, idant, atsižvelgus į klimata, asmenis bei jų poreikius, viena vertus, būtų pašalintos abejonės, kankinusios skrupulingas sąžines, o kita vertus, nebeliktų vietos silpnųjų išsisukinėjimui²¹⁷.

Ką Kulmo kongregacijos benediktinių gyvenime keitė „Valavičiaus regula“? Administraciniu požiūriu ji išskyrė Vilniaus vyskupijos teritorijoje veikusius Kulmo kongregacijos vienuolynus, subordinuodama juos vietos vyskupo jurisdikcijai²¹⁸. Daugiausia įtakos Valavičiaus tekstas turėjo seserų benediktinių kasdienio gyvenimo detalėms – nors pastebėtina, kad šią sritį reglamentavo ne vien vad. „Valavičiaus regula“, bet ir Apaštalo Sosto patvirtinta Kulmo regula, ir motininio vienuolyno papročiai bei dvasingumas, tad konkretų visų šių vienuolinio gyvenimo elementų derinimo būdą lėmė (bent iš pradžių) kiekvienos abatės diskrecija²¹⁹. Lietuvos benediktinių vienuolynuose ilgainiui įsigalėjusi ir dar XIX a. antroje pusėje aktuali „Valavičiaus regula“, viena vertus, į seserų gyvenimą įnešė daugiau „pasaulio dvasios“: vyskupas numatė iškilmingas įvilktuvių apeigas, kraičio reikalavimą, leido daugiabalsį giedojimą per mišparus ir kompletą bei giedotines šv. Mišias, aprobavo ne vien vargonų, bet ir kitų muzikos instrumentų naudojimą, numatė galimybę į vienuolyną atiduodamas mokines lavinti pagal individualią,

²¹⁶ E. Valavičiaus raštas benediktinėms dėl šv. Benedikto regulos deklaracijų, in: *LMAVB RS*, f. 43 – 13479.

²¹⁷ *Ibid.*

²¹⁸ Małgorzata Borkowska, *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*, p. 18.

²¹⁹ Małgorzata Borkowska, „Problemy siedemnastowiecznych fundacji benedyktynek na Litwie w świetle korespondencji. Wybór listów“, in: *Nasza Przeszłość*, Kraków, 1993, t. 80, p. 283.

jų tėvų numatytą programą²²⁰. Valavičiaus dokumente pastebime griežtesnes bausmes (pasninką su duona ir vandeniu ant šaltų refektorijaus grindų), draudimą šokti ir vaidinti, bet drauge numatytas ir poros savaičių poilsis. „Valavičiaus regula“ įtvirtino vienuolinio vardo priėmimo ir škaplieriaus nešiojimo praktiką, paskelbė minimalų 15 metų amžiaus reikalavimą stojant į vienuolyną. Kaip ir kituose regulos komentaruose, čia išvardytos bendruomenės pareigūnės, valgio metu skaityti tekstai, aptarti mitybos klausimai. Kalbant apie specifinius bruožus, „Valavičiaus regula“ numatė kojų plovimo apeigas (abatės) dvylikai seserų Didįjį Ketvirtadienį (tai galbūt susiję su amžininkų paliudyta asmenine paties vyskupo praktika – kojų plovimu vargšams) ir mirusios sesers minėjimą refektorijoje 30 dienų po mirties²²¹.

Galbūt būtent rūpindamasis benediktinių dvasiniu gyvenimu vyskupas Valavičius 1626 m. paprašė Vilniaus kolegijos jėzuitų talkos. Šie kažkuriame nemažame moterų vienuolyne davė dvasines patybas ir išklausė visų vienuolių išpažinčių, taip paskatindami didesniai maldingumui²²². Pats vyskupas taip pat stengėsi kasmet atlikti rekolekcijas Vilniaus jėzuitų kolegijoje²²³. Vieną jėzuitą jis kone nuolatos laikė ir savo nuodėmklausiu-kapelionu – tokio „etato“ Vilniaus jėzuitų kolegijos kataloguose nesutinkame nei Benedikto, nei Abraomo Vainų laikais. Iš pradžių – ir ilgiausiai – šias pareigas ėjo (1616–1626) Andriejus Novakas (Novacijus)²²⁴, lydėjęs vyskupą kelionėje į

²²⁰ Małgorzata Borkowska, *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1996, p. 29, 39, 60, 289, 290.

²²¹ Plačiau žr. Vaida Kamuntavičienė, *op. cit.*, p. 59–73. Tai išsamiausias Lietuvos istoriografijoje „Valavičiaus regulos“ aptarimas.

²²² „Ad virgines Deo sacras (...) loci Ordinarii instantia hoc anno nostra quoque se extendit industria. Complures in quodam monasterio asceticis S. Patris Nostri commentationibus exercitae (...). Omnes exomologesi purgatae, atque ad cumulationem pietatem eruditae“, *Annuae litterae collegii Vilmensis Societatis Iesu (1626)*, ARSI, Lith. 38, l. 186r.

²²³ Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. E.

²²⁴ Novakas kaip vyskupo nuodėmklausys minimas 1616–18, 1619–22 ir 1625–26 m. kataloguose. 1618–19, 1622–23 ir 1624–25 m. katalogai neišliko, o 1623–24 ir 1626–27 m. kataloguose, kuriuose Novakas figūroja tik kaip Vilniaus kolegijos

Romą²²⁵, o vėliau – Sebastijonas Romanas (1627–1629) ir Motiejus Flascijus (1629–1630)²²⁶. Gyvenimo pabaigoje Valavičius dejavo pergyvenęs net du savo nuodėmklausius (abu, Novacijus ir Romanas, mirė 1629 m.²²⁷); tai po vyskupo mirties paliudijo dar vienas jėzuitas – iškalbingasis Akademijos profesorius Jokūbas Olševskis, pasakęs Valavičiaus laidotuvių pamokslą²²⁸.

Valavičiaus ryšiai su jėzuitais neapsiribojo dvasinio vadovavimo reikalais. Jėzuitų palankumas vyskupui buvo labai pravartus keliaujant po Europą. 1620–1621 m. kelionės į Romą metu Valavičius, kaip vertinamas geradarys, dažnai pasinaudodavo galimybe apsistoti jėzuitų namuose – pvz., Augsburgėje, kur ilgos ir varginančios kelionės nepatogumų nualintą vyskupą džiuginusi provincijolo ir rektoriaus globa; ten ne vien buvę nubraukti kelionės vargai, bet ir sustiprėjęs vyskupo palankumas Draugijai²²⁹. Ypatingą paslaugumą Vilniaus vyskupui

rektoriaus konsultorius ir pamokslininkas lenkų kalba, kitas vyskupo nuodėmklausio pareigas atliekantis tėvas nefigūruoja. Žr. *ARSI*, Lith. 6, l. 109v, 114r, 123v, 168v, 172v, 223r, 229r, 252r. Neaišku, kodėl kelerius metus Novakas nekapelionavo vyskupo dvare. Gal jėzuitams trūko darbininkų ir, atsiprašę vyskupo, skyrė jo kapelioną kitoms pareigoms? Gal vienuolija (o gal ir pats Novakas) kuriam laikui buvo patekę į Valavičiaus nemalonę?

²²⁵ Už leidimą nuodėmklausiu vykti kartu Valavičius buvo dėkingas Draugijos generolui, Eustachijaus Valavičiaus laiškas Muzio Vitelleschi, Paduva, 1620-03-13, in: *ARSI*, Epp. Ext. 17, l. 5r. Savo ruožtu generolas aiškinosi t. Laurynui Bartilijui, kad Novako nebuvę galima atsakyti jo prašiusiam vyskupui, Muzio Vitelleschi laiškas Laurynui Bartilijui, Roma, 1620-04-11, in: *ARSI*, Germ. 111, l. 113/116r.

²²⁶ Sebastijonas Romanas šiose pareigose žymimas 1627–29 m. kataloguose (*ARSI*, Lith. 6, l. 258r, 265r); vyskupo nuodėmklausio tarnystę jis atliko iki savo mirties. 1629–30 m. kataloge Valavičiaus nuodėmklausiu nurodytas Motiejus Flascijus (*ARSI*, Lith. 6, l. 271v).

²²⁷ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, red. Ludwik Grzebień, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1996, p. 462, 574 (Romano biogramoje klaidingai nurodyta, kad buvo vyskupo Jurgio Tiškevičiaus nuodėmklausys). Abu, Novakas ir Romanas, buvo vilniečiai, gimę Lietuvos sostinėje apie 1569–1570 m., taigi porą metų vyresni už Valavičių.

²²⁸ Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. [G₂v].

²²⁹ „Tandem Dei benignitate hocce difficili tempore ac impedito viarum decursu in Italiam veni. Augustae bimestri spatio ob inivalem [?] et rigidam hyemem

rodė pats Draugijos generolas Muzio Vitelleschi, kadaise, dar jaunojo Valavičiaus studijų Romoje metais, jam dovanojęs rožinį²³⁰: Amžinajame Mieste Vilniaus vyskupui pasiūlyta apsigyventi naujokyno namuose prie S. Andrea al Quirinale bažnyčios, o pakeliui į Romą leista apsištoti bet kuriuose jėzuitų namuose²³¹. Įsidėmėtina ir negatyvi patirtis: Venecijoje ir Paduvoje sustojęs pasigydyti, Valavičius gailavo jėzuitų, išvytų iš Venecijos Respublikos, kurioje kitados naudojęsis jų patarimais²³², o vyskupo kapelionui Novacijui, kuris Venecijoje kelias dienas praleido *incognito*, į Romą vykstančio vyskupo teko laukti Bolonijos jėzuitų bendruomenėje²³³.

substiti; quo tempore ex commendatione Reverendissimae Paternitatis Vestrae crebra Reverendorum Patrum Societatis Iesu in me sum expertus plura charitatis et benevolentiae officia, quibus sane recreatus, omnes praeteritorum itinerum abstersi molestias“, Eustachijaus Valavičiaus laiškas Muzio Vitelleschi, Paduva, 1620-03-13), in: *ARSI*, Epp. Ext. 17, l. 5r; „Augustae ob nivalem et rigidam hyemem posueramus aliquot hebdomadis, in ea civitate Patres nostri sane magnum attulere solatium Ill. mo, alioqui longi et difficilis itineris valde festo“, tad vyskupas „longe arctius universae Societati se adstrictum esse affirmavit. Crescit semper hic eius in nos affectus“, Andriejaus Novako laiškas Muzio Vitelleschi, Bolonija, 1620-03-31), in: *ARSI*, Pol. 77-I, l. 59r–v.

²³⁰ „Et vero [Episcopus] ipsius Reverendae Paternitatis Vestrae quotidianam regustat memoriam, precarios illos recitando globulos, quos ei ante viginti circiter annos Romae donaverat“, Andriejaus Novako laiškas Muzio Vitelleschi (kaip išn. 227).

²³¹ Muzio Vitelleschi net kelis kartus (1620-06-06, 1620-08-22, 1620-10-03) apie tai informavo vyskupo nuodėmklausį Andriejų Novaką, žr. *ARSI*, Germ. 113-I, p. 0,16, 0,18. Iš šių laiškų matyti, kad generolo raštas, leidžiantis Valavičiui apsištoti jėzuitų bendruomenėse, adresato nepasiekė, tad t. generolas siuntė jo antrą egzempliorių, prašydamas pranešti Valavičiui, kad Draugijos patarnavimai geradariui anaip tol nėra atsakyti.

²³² Andriejaus Novako laiškas Muzio Vitelleschi (kaip išn. 227).

²³³ T. generolas pavedė t. Novakui, atsiprašius vyskupo, persikelti į Feraras arba Bolonijos jėzuitų kolegiją, mat Valavičiui nusprendus užtrukti Venecijoje ir Paduvoje, kylas pavojus „įžeisti Šviesiausiąją Respubliką“, jei būtų atskleista jėzuito, kuriam draudžiama būti Venecijos teritorijoje, tapatybė – o ir šiaip tektų ilgesnį laiką reziduoti ne Draugijos bendruomenėje. Kaip matyti iš vėlesnės korespondencijos, Novakas apsistojo Bolonijoje, žr. Muzio Vitelleschi laiškus Andriejui Novakui ir Eustachijui Valavičiui, Roma, 1620-03-21, 1620-04-11, 1620-06-06, 1620-08-01, 1620-08-22, 1620-10-03, in: *ARSI*, Germ. 113-I, p. 0,14–0,16; 0,18–0,19.

Lankydamasis Romoje Eustachijus Valavičius siekė laimėti Draugijos generolo paramą jau nuo 1618 m. mėginamam realizuoti savo ir brolio Jeronimo sumanymui funduoti teisės ir medicinos fakultetus Vilniaus jėzuitų akademijoje. Tai prieštaravo įprastam jėzuitų universitetų santvarkos modeliui, tačiau, kaip išimtis, pamažu skynėsi kelią – kol 1623 m. pradžioje t. generolas suteikė leidimą įvesti šias studijas Vilniuje²³⁴. Vykstant deryboms dėl Valavičių siūlomos fundacijos sąlygų, Eustachijaus apsilankymas Romoje turėjo būti reikšmingas veiksnys – juoba kad 1619 m. t. generolas pažadėjo apsvarstyti prašymą, jei kuris nors iš brolių dėl to į jį kreiptųsi²³⁵. Po Valavičiaus apsilankymo t. generolas, nors ir toliau nepritarė tokių studijų įvedimui, pripažino siūlomas fundacijos sąlygas esant labai geras ir priimtinas bei paliko apsisprendimo laisvę Lietuvos provincijai, iš principo sutikdamas padaryti išimtį²³⁶. Apie tai, kad iš esmės nuspręsti dėl fakultetų įsteigimo įgaliojo provincijolą ir konsultorius (nors pasiliko galutinio apsvarstymo ir pritarimo teisę), jis pranešė ir iš Romos grįžtančiam Vilniaus vyskupui²³⁷.

Šilti ryšiai su Draugijos generolu Vitelleschi Valavičių paakino naujiems prašymams, o Jėzaus Draugiją – palankumui vyskupo atžvilgiu. 1622 m. pavasarį generolas pasirūpino Valavičiaus rekomenduoto Stanislovo Orlovskio priėmimu į Vokiečių kolegiją (apie tai žr. IV poskyrį), o tų pačių metų pabaigoje į Romą studijoms atvyko trys Lietuvos jėzuitai – Mikalojus Zaviša, Andriejus Rudamina ir Motiejus Kazimieras Sarbievijus. Paulius Rabikauskas tai aiškino provincijos poreikiu turėti gerai pasirengusių profesorių: „Andrius Rudamina, reikia manyti, turėjo pasirengti teologijos profesūrai, Mikalojus Zaviša – galbūt filosofijai,

²³⁴ Žr. Paulius Rabikauskas, „Apie pirmąjį bandymą praplėsti Vilniaus universitetą (1618–1623)“, in: idem, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, p. 303–313.

²³⁵ *Ibid.*, p. 309.

²³⁶ *Ibid.*

²³⁷ „Ceterum quod attinet ad resolutionem de lectionibus juris et medicinae intra Vilmense collegium admittendis amplissimam potestatem feci P. Provinciali mense februario, ut si ipsi et reliquis eius consultoribus conditiones a Dominatione Vestra Illustrissima tam humaniter oblata probarentur, eas reciperet et deinde ad me pacta inita, ut ea hic etiam (...) pendere et confirmare possim [?], transmitteret“, Muzio Vitelleschi laiškas Eustachijui Valavičiui, Roma, 1621-09-04), in: *ARSI*, Germ. 113-I, p. 37.

o Sarbievijus – giliau susipažinti su retorika²³⁸. Vis dėlto, turint omenyje artimus Valavičiaus ir Vitelleschio ryšius, kyla įtarimas, kad būtent Vilniaus vyskupas „pramušė“ šias vietas Lietuvos jėzuitų studentams. Du iš jų (Rudamina ir Zaviša) buvo Valavičiaus giminaičiai, o Sarbievijus tais pačiais 1622 metais Vilniaus popiežiškosios seminarijos alumnų (du iš jų – Jonas Levickis ir Paulius Valavičius galbūt buvo dedikato giminaičiai) vardu paskelbė Vilniaus vyskupui skirtų panegirinių epigramų²³⁹. (Tiksliau nedatuotų poetinių kūrinų, skirtų vyskupui Valavičiui, Sarbievijus buvo paskelbęs ir daugiau; čia vyskupas – žinoma, nepamirštant šv. Eustachijaus elnio – buvo išgarbintas kaip „lietuvių karūnos žvaigždė“, „lietuvių senato šviesulys“, kurio iškalbingas liežuvis tarsi upelis drėkina senatą²⁴⁰.)

Įvairiopaš Jėzaus Draugijos vyresnybės palankumas visokeriopai garbostomam ir geradariu vadinamam vyskupui Valavičiui šiek tiek stebina. Kitaip nei kitų vienuolių atveju, nežinome apie kokias nors Vilniaus vyskupo reikšmingesnes subsidijas jėzuitams, o siūlymas funduoti teisės ir medicinos fakultetus Jėzaus Draugijai, regis, kėlė daugiau rūpesčio ir sumaišties nei naudos. Ar tiek daug reikė vien Vilniaus vyskupo (be kita ko, jėzuitų akademijos kanclerio) pareigos ir jas užimančio asmens palankumas? Kad ir kaip būtų, šilti ir intensyvūs Draugijos vyresnybės ir Vilniaus vyskupo santykiai, šiam grįžus iš Romos, regis, atvėso. Tai leidžia nujausti ir bemaž nutrūkusi Vitelleschio ir Valavičiaus kores-

²³⁸ Paulius Rabikauskas, „Sarbievijus Romoje“, in: idem, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, p. 470.

²³⁹ Žr. leidinį *XAPISTHPION Illustrissimo Domino Reverendissimo Antistiti, beneficentissimo Moecenati D. Eustachio Wollowicz... a Clientibus Suae Illustrissimae Celsitudinis et eiusdem Seminarii convictoribus Ioanne Lewicki, Paulo Wollowicz, Ieremia Leski oblatum*, Vilnae: Typis Academicis, anno Domini 1622, die 10 Aprilis. Sarbievijui leidinys priskiriamas (žr. *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, Nr. 1041, p. 233) veikiausiai remiantis rankraštine proveniencija „Adm. R. D. Alberto Surowski Matth. Sarbiewski [?] S. I.“ Lietuvos Nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje saugomame egzemplioriuje (konvoliuto signatūra NPDAF 846295).

²⁴⁰ *Mathiae Casimiri Sarbiewski e Societate Jesu Poloni Poemata omnia*, Staraviesiae, 1892, ode VII („Aquilae Radiviliae. Nuptialis Pompa. Ad Praesulem Vilmensem. Dithyrambus“), p. 214–217; epigrammata XC–XCII („In duas Sagittas terrae coeloque obversas. Stemma ill. Eustachii Vollovicii praesulis Vilmensis“), p. 466–467.

pondencija (nors 1625–1626 m. sąvartoje generolas gavo Valavičiaus laišką ir priėmė jo rekomenduotą kun. Saladzevičių²⁴¹, jis 1627 m. laiške Vilniaus vyskupui *expressis verbis* užsiminė apie ilgą ir kiek neraminančią pauzę²⁴²), ir nežinia kodėl apie 1623 m. „išsikvėpusi“ teisės ir medicinos fakultetų fundacijos iniciatyva²⁴³, ir protarpiais nutrūkstanti (nors šiaip jau iš principo išlaikoma) jėzuitų, kaip vyskupo nuodėmklausių, tarnystė. Kokios galėjo būti galimo santykių atšalimo priežastys?

Chronologiniu požiūriu atkreiptinas dėmesys į 1622 m. Romon nuvykusių studijuoti Valavičiaus globotinių likimą. 1622 m. pabaigoje t. generolas su užuojauta pranešė Vilniaus vyskupui apie jo „seserėno“ Mikalojaus Zavišos mirtį vos atvykus studijoms į Romą²⁴⁴. Kitas vyskupo praradimas galėjo būti susijęs su sesers vyro pusbrolio²⁴⁵ Andriejaus Rudaminos kelione į Tolimuosius Rytus. Kartą jau „praradęs“ jaunuolį,

²⁴¹ Muzio Vitelleschi laiškas Eustachijui Valavičiui, Roma, 1626-01-03, in: *ARSI*, Germ. 113-I, p. 231.

²⁴² „...et hoc quaecunque obsequium nostrum (...) sciat mihi supra modum gratum fuisse post tantum intervallum, quo nulla occasio fuit addictissimam obligatissimamque Illustrissimae Dominationis Vestrae voluntatem explicandi vel hanc saltem mutuae salutationis persolvendae facultatem accipere, ne dum copia obsequii referendi deest, suspicari possit aut Suae Humanitatis memoriam nobis effenere [?], aut debita voluntatis studia in nobis refrixisse“, Muzio Vitelleschi laiškas Eustachijui Valavičiui, Roma, 1627-05-22), in: *ARSI*, Germ. 113-I, p. 302.

²⁴³ Paulius Rabikauskas aptakiai spėjo, kad sumanymas galėjo likti neįgyvendintas dėl maro epidemijos, nerastų dėstytojų ar ekonominių sunkumų, žr. idem, „Teisė ir medicina Vilniaus akademijoje“ ir „Apie pirmąjį bandymą praplėsti Vilniaus universitetą“, in: idem, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, p. 278–279, 312–313. Po Valavičiaus mirties Vilniaus jėzuitai apgailėstavo, kad vyskupo iniciatyvą sukliudęs Likimas, pavydėjęs Valavičiui didesnės šlovės, o Universitetui – pilnatvės: „Artibus Academiæ cumulare velle, Iuri & Medicinæ Gymnasia instituerent, an Patris officium non est? voluisti sane & non perfunctorie; sola Fatorum inclementia invidit, Tibi gloriae accessionem, Universitati vero nostrae integritatem [...]. Voluisti, inquam, sed Fata fortunam nostram differre maluerunt“, *Gratiae saeculares Summis Pontificibus, Regibus, Praesulibus & Protectoribus Societatis Iesu in hoc Magno Ducatu Lithuaniae ab Alma Academia et Universitate Vilnensi eiusdem Societatis exhibitae...*, Vilnae, 1640, l. [B₄r].

²⁴⁴ Muzio Vitelleschi laiškas Eustachijui Valavičiui, Roma, 1622-12-03, in: *ARSI*, Germ. 113-I, p. 91.

²⁴⁵ Paulius Rabikauskas, „Tėvą Andrių Rudaminą prisimenant“, in: idem, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, p. 502.

kai šis pasipriešino vedybų planams, dėdė ir toliau galėjo planuoti giminaičio „karjerą“ – tik šįkart vienuolijoje. Čia prisimintinas ir Pauliaus Rabikausko iškeltas klausimas: kas galėjo paskatinti tuometinį Krokuvos jėzuitų kolegijos rektorių Mikalojų Lancicijų 1624 m. sausio mėnesį atkalbinėti generolą nuo leidimo Rudaminai vykti į Kiniją? Rabikausko nuomone, tai galėjęs būti Lietuvos jėzuitų provincijolas ar Vilniaus kolegijos rektorius²⁴⁶. Tačiau kadangi Lancicijaus laiške minima Lietuvoje itin pravarti Rudaminos giminystė su Vilniaus vyskupu²⁴⁷, prašymo inspiratorius galėjo būti ir dėdė Valavičius. Jei šiam rūpėjo neišleisti seserėno į tolimus kraštus, t. generolo, paprastai nepatenkinančio daugelio trokštančių išvykti į misijas prašymų, leidimas galėjo pasirodyti kaip tikras akibrokštas, o jėzuitai Lietuvoje galėjo sulaukti (atsižvelgiant į Valavičiaus būdą, tikėtina, gana nuosaikios) vyskupo nemalonės. Andriejus Rudamina iš Lisabonos į Indiją išplaukė 1625 m. pavasarį, o netrukus, tų pačių metų birželio mėnesį, mįslingomis aplinkybėmis (gana staigiai ir netikėtai) Romą paliko trečiasis „Valavičiaus grupelės“ narys – Motiejus Kazimieras Sarbievijus²⁴⁸. Galbūt Amžinajame Mieste jis laikėsi Valavičiaus paramos dėka, o šiam nusivylus Draugija provincijos vyresnybė nedelsdama atšaukė jaunąjį poetą į Lietuvą? Kaip bebūtų, numanoma Valavičiaus ir Jėzaus Draugijos santykių krizė nebuvo permanentinė – kitaip vyskupas vargu ar būtų kvietęs jėzuitus savo kapelionais ir 1628 m. nebūtų į Draugijos naujokyną asmeniškai nulydėjęs savo giminaičio Andriejaus²⁴⁹.

Galiausiai minėtinas menkiausiai pastebimas, tačiau stabilesnis, galbūt su giminaičių (pirmiausia brolio Jeronimo, bernardinų sindiko) įtaka sietinas Eustachijaus Valavičiaus palankumas bernardinų ir bernardinų bendruomenėms. Žinoma vieną Valavičių buvus bernardinų vienuolį²⁵⁰; Eustachijaus broliai Jeronimas ir Andriejus Valavičiai fun-

²⁴⁶ *Ibid.*, p. 501.

²⁴⁷ *Ibid.*, p. 499.

²⁴⁸ Paulius Rabikauskas, „Sarbievijus Romoje“, in: idem, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, p. 481–486.

²⁴⁹ Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. E₂r.

²⁵⁰ Žr. išn. 15.

davo Tytuvėnų bernardinų konventą, o tenykštei šventovei Vilniaus vyskupas pats dovanojo didžiojo altoriaus paveikslą²⁵¹ bei drauge su broliu Jeronimu Vilniuje nuliedino didįjį varpą²⁵². Be to, vyskupas Valavičius, memorialinėje plokštėje įvardytas kaip ordino globėjas ir patronas (*Protector ac Patronus Ordinis Fratrum Minorum de Observantia*), 1618 m. konsekro Gardino bernardinų šventovę, prie kurios statybos buvo prisidėję jo broliai Jeronimas, Paulius ir Andriejus²⁵³. Tais pačiais metais Eustachijus Valavičius padėjo pagrindus ir Gardino bernardinų vienuolynui – aprobavo Zalesės parapiinės bažnyčios, aprūpintos brolio Jeronimo, fundacijos inkorporavimą į šio moterų vienuolyno instituciją bei įpareigojo seseris išlaikyti kleboną minėtoje Valavičių valdoje²⁵⁴. Vilniaus vyskupas pasirūpino seserimis bernardinėmis ir savo vyskupijos sostinėje – gyvenimo pabaigoje (1629) konsekro Šv. Mykolo bernardinų konvento bažnyčią²⁵⁵ ir parašė (ar tik aprobavo?) šio vienuolyno bendruomenės konstitucijas²⁵⁶. Tais pačiais metais vyskupas panaikino „mirties nuosprendį“ neklausūrinių Užupio bernardinų bendruomenei: įsteigus klausūrinių seserų vienuolyną prie Šv. Mykolo bažnyčios, į senąją buvo uždrausta priimti naujas nares, tad užupietės buvo bešmirštančios. Po trisdešimties pašaukimų „bado“ metų nebuvo likusios

²⁵¹ Žr. Mindaugas Paknys, *op. cit.*, p. 14; Dalia Ramonienė, „Sakralinė tapyba“, in: *Tytuvėnų bernardinų vienuolynas*, p. 149–152.

²⁵² Povilas Švėrebas, „Varpai“, in: *Tytuvėnų bernardinų vienuolynas*, p. 319, 325–326.

²⁵³ *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, d. 4: *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa trockiego*, t. 1: *Kościóły i klasztory Grodna*, parengė Maria Kałamajska-Saeed, Dorota Piramidowicz, Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie, 2012, p. 22.

²⁵⁴ *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, d. 4, t. 3: *Kościóły Grodna*, red. M. Kałamajska-Saeed, parengė M. Kałamajska-Saeed, D. Piramidowicz, Kraków: MCK, 2016, p. 133–134.

²⁵⁵ M. Kałamajska-Saeed, „Kronika bernardynek świętomichalskich w Wilnie“, in: *Nasza Przeszłość*, Kraków, 2004, t. 101, p. 369.

²⁵⁶ Jakub Niedźwiedz, *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*, Kraków: Universitas, 2012, p. 134, 138. Rankraštis („Konstytucje panien zakonnych klasztoru wileńskiego przy świętym Michale“) saugomas Jogailos bibliotekoje Krokuvoje (sign. 3705 I).

šešios senutės seserys; su jomis vienuolyno istorija būtų ir pasibaigusi, jei Vilniaus vyskupijos ganytojas (atrodo, bernardinų provincijolo rūpesčiu ir popiežiaus Urbono VIII valia) 1626 m. birželio 9 d. nebūtų vėl leidęs įvilkti naujokių²⁵⁷.

Bendro Valavičiaus palankumo įvairioms vienuolijoms kontekste išsiskiria dominikonai. 1618 m. Vilniaus vyskupas aprobavo brolių pamokslininkų konvento įsteigimą Derečine²⁵⁸, tačiau vėliau dėl kažko, regis, įsižeidė, tad dominikonus (o drauge ir jų fundatorius, savo giminaičius) ėmėsi užtarti vyskupo bičiulis, evangelikas reformatas Kristupas II Radvila²⁵⁹. 1625 m. jis prašė Valavičių aprobuoti Kristupo Chodkevičiaus funduotą dominikonų konventą Naugarduke²⁶⁰; 1626 m. spalio 28 d. vyskupas Valavičius tokį sutikimą davė²⁶¹. 1626 m. Kristupas Radvila užtarė Klecke Jono Alberto Radvilos funduojamą dominikonų konventą, tačiau nieko nepėšė: 1627 m. prašymą kartojo²⁶², o dominikonų konventą Klecke tik 1673 m. fundavo Stanislovas Kazimieras Radvila²⁶³. Kokios buvo Valavičiaus nepalankumo priežastys, nežinia. Jo vyskupavimo metu Rusios provincijos dominikonai įsikūrė Šklove (1618), Ostrovnoje (1622), Naugarduke (1623) ir Stolpcuose (1628),

²⁵⁷ *Archivum Provinciale, continens in se omnes conventus Monialium S. P. N. Francisci de Observ., eorum personas, dotes ac bona terrestria in Provincia Lituaniae sita... conscriptum Anno Domini 1768*, in: *LMAVB RS*, f. 18 – 154, p. 2–5. Už informaciją ačiū dr. Daliai Vasiliūnienei.

²⁵⁸ *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, d. 2: *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa nowogródzkiego*, t. 4, red. M. Kałamajska-Saeed, Kraków: MCK, 2014, p. 45.

²⁵⁹ Kristupas Radvila 1625 m. Valavičiui rašė: „wiedząc, że Wasza Miłość mój miłościwy Pan z jakiegoś udania masz do nich ofensę, interceduję za nimi i proszę...“; cit. iš: Henryk Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2, p. 234.

²⁶⁰ *Ibid.*, p. 233.

²⁶¹ *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, d. 2, t. 5: *Kościóły Nowogródka*, red. M. Kałamajska-Saeed, Kraków: MCK, 2017, p. 101.

²⁶² Henryk Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2, p. 233.

²⁶³ Marek Miławicki OP, „Dominikanie na kresach wschodnich Rzeczypospolitej Obojga Narodów (teren dzisiejszej Białorusi)“, in: *Folia Historica Cracoviensia*, Kraków, 2014, t. 20, p. 131.

o Lietuvos provincija įsteigė konventus Derečine (1618), Ostrovece (1618)²⁶⁴ ir Aukštadvaryje (1629)²⁶⁵. Šioje vietoje galima tik pastebėti, kad vyskupas aktyviai palaikė dominikonų platinamą Rožinio pamaldumą – pats parūpino įvesti šio vardo broliją savo administruojamoje Trakų bažnyčioje, o 1627 m. patvirtino Rožinio brolijų įkūrimą Lydos ir Kriamianicos parapijose²⁶⁶.

VII. INTELEKTUALUS IR KULTŪRINGAS EUROPOS MAGNATAS

Tarp daugelio savo amžininkų, vyskupų ir didikų pasauliečių, Eustachijus Valavičius išsiskyrė vidurkį gerokai pranokstančiu išsilavinimu ir meno pomėgiu. Urszula Augustyniak yra teisingai pastebėjusi, kad „Lenkijos diduomenės estetinio skonio lygis yra pervertinamas, generalizuojant atskirus atvejus tų (Našlaitėlio ir Valavičiaus), kurie autentiškai domėjosi menu, išsiskirdami iš aplinkos mados“²⁶⁷. Amžininkų atsiliepimuose kaip *locus communis* kartojami teiginiai apie puikų Vilniaus vyskupo išsilavinimą, iškalbą ir skonį leidžia numanyti, kodėl Valavičius bus buvęs artimas tokiems panašių interesų ir talentų žmonėms kaip Zigmantas Vaza ar Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis. Kai kurie pastarojo „kultūros gurmano“ asmenybės bruožai (kelionės po Europą, subtilus meninis skonis, meilė knygai, rūpestis visokeriopu rezidencijos išpuoselėjimu) itin raiškūs ir Valavičiaus intelektualiniame portrete. Našlaitėlis aukštai vertino jam į sūnus tikusį Valavičių – nuo pat pastarojo jaunystės. Trisdešimtmetis Vilniaus kapitulos prelatas, Trakų pre-

²⁶⁴ *Ibid.*, p. 131–132.

²⁶⁵ Sławomir Brzozecki, „Litewska prowincja dominikanów“, in: *Dominikanie: Gdańsk, Polska, Europa*. Materiały z konferencji międzynarodowej pt. „Gdańskie i europejskie dziedzictwo: Zakon Dominikanów w dziejach Gdańska“, red. Dariusz Aleksander Dekański, Andrzej Gołembnik, Marek Grubka OP, Gdańsk: Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum“, 2003, p. 146.

²⁶⁶ *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, d. 2, t. 2, red. M. Kałamajska-Saeed, Kraków: MCK, 2006, p. 27; d. 3: *Kościół i klasztorzy rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, t. 2, red. M. Kałamajska-Saeed, Kraków: MCK, 2008, p. 100.

²⁶⁷ Straipsnio autorius neranda šios citatos šaltinio, tačiau garantuoja, kad ji buvo tiksliai išversta iš kažkokios publikacijos.

pozitas ir karaliaus dvariškis, šalia kanclerio Leono Sapiegos ir Vilniaus vyskupo Benedikto Vainos, 1603 m. vasarą buvo vienas iš trijų asmenų, Našlaitėlio pakviestų į Nesvyžių antspauduoti ir pasirašyti „Paraginimą“ (*Admonitoryum*), tuometinio Trakų vaivados skirtą savo sūnums²⁶⁸. Netrukus, 1604 m. gegužės 2 d., Vilniaus vaivada tapęs Našlaitėlis veikiausiai būtent jam („ponui Valavičiui“), tuo metu buvusiam Augsburgėje, pasiuntė pirmąjį savo inicijuoto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapio leidimą²⁶⁹. Numanu, kad į Italiją ruošęsis vykti prelatas turėjo Europoje plačiau paskleisti žemėlapių egzempliorius – o gal įteikti juos konkrečiam adresatui (ar adresatams). Savotišku Nesvyžiaus kultūros ambasadoriumi tapęs Valavičius 1606 m. tarpininkavo Našlaitėliui, norėjusiam išversti savo „Kelionę į Jeruzalę“ į italų kalbą²⁷⁰. Našlaitėlis su Valavičiumi, kaip „kultūros ekspertus“, sieja dar viena detalė – su jais abiem netrukus prieš mirtį (1603) savo knygos „Lenko pasikalbėjimas su valaku“ leidimo reikalu tarėsi Lukas Gurnickis²⁷¹.

Abipusiai naudingas abiejų didikų bendradarbiavimas ypač atsiškleidė 1604 m. Valavičiui išvykus į kelionę po Europą. Prisiminus jo liudijimą Našlaitėlio atžalų auklėjimui skirtame dokumente, manytina, kad Augsburgėje apsistojęs Valavičius neatsitiktinai gan ilgą laiką šiame mieste gyveno su Našlaitėlio sūnumis. Nebūdamas oficialus jaunųjų Radvilų pedagogas, jis drauge lankė privačias paskaitas, vyko aplankyti Miuncheno ir Ingolštato²⁷². Tuomet Valavičius teigiamai charakterizavo jaunuolių tėvui jų auklėtoją – uolų ir rūpestingą tėvą Dacijų (girdi, vietos jėzuitai tvirtinę, kad savo kukliu elgesiu šis gražinės gerą vardą savo tautai, apie kurią – ne be pačių tautiečių kaltės – jie turėję kitokią nuomonę)²⁷³ – ir patarė Našlaitėliui, kaip spręsti su t. Dacijumi susijusį

²⁶⁸ *Archiwum domu Radziwiłłów*, p. 69–70.

²⁶⁹ Tomasz Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka*, p. 213, išn. 141.

²⁷⁰ *Ibid.*, p. 125, išn. 99.

²⁷¹ Marek Janicki, *op. cit.*, p. 132.

²⁷² Marian Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów od początku XVI do połowy XVII wieku*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995, p. 59.

²⁷³ Eustachijaus Valavičiaus laiškas Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, Augsburgas, 1604-08-04, in: *UCVIAK*, f. 257, ap. 1, b. 102, p. 25.

keblumą²⁷⁴. Valavičius nerekomendavo jauniems Radviloms leisti į Italiją per vasaros karščius, kol jie dar neįpratę prie svetimų šalių klimato, apibūdino Radvilai Pferferštato (??) gydyklas (esančios 6 dienos kelio nuo Augsburgo, labai tamsioje uoloje ir baisioje, tarsi pragaro prieangis vietoje, tačiau, sakoma, labai naudingos sergantiems podagra bei kitomis ligomis; vis dėlto Valavičius nedrįstų Našlaitėliui rekomenduoti leisti į tokią ilgą ir tolimą kelionę) ir pritarė Našlaitėlio ketinimui sūnus ilgiau palaikyti Augsburgėje (idant šie geriau pramoktų vokiškai ir nuodugnai išeitų humanitarinius mokslus)²⁷⁵. Kristupo Mikalojaus auklėtoju dvasininku Valavičius karštai rekomendavo tuometinį Nedvedicų kleboną Tomą Karlovskį, tačiau šio asmens kandidatūra Našlaitėliui nepasirodė priimtina²⁷⁶. Kita vertus, 1605 m. Našlaitėlio sūnus į Italiją lydėję Vilniaus kanauninkas Martynas Žagelis ir Gardino prepozitas Stanislovas Krickis²⁷⁷ vėliau buvo (galbūt neatsitiktinai) vyskupo Valavičiaus rėmėjai Vilniaus katedros kapituloje.

1604–1605 m. vykusį Valavičiaus kelionę, neskaitant pirmosios, gerokai ilgesnės, tačiau kryptingos studijų išvykos į Italiją, veikiausiai buvo pirmasis prelado vojažas, aprėpęs ir kitus Europos kraštus. 1604 m., bent nuo balandžio iki spalio, Valavičius buvo apsistojęs Augsburgėje²⁷⁸, iš kur,

²⁷⁴ Atrodo, Jėzaus Draugijos vyresnieji nenorėjo leisti Radvilų auklėtojui gyventi kartu su jaunuoliais – tai būtų buvęs precedentas, griaunantis vienuolinę drausmę ir įpareigojimą jėzuitams gyventi savo bendruomenėje. Valavičiaus nuomone, gauti atitinkamą popiežiaus potvarkį šiuo reikalu būtų nesunku, bet patys jėzuitai vargiai padarytų tokią išimtį. Po poros mėnesių, Valavičiui ruošiantis išvykti, toks popiežiaus leidimas kaip tik buvo gautas, ir t. Dacijus ruošėsi apsigyventi kartu su savo ugdytiniais – tik kitame name, nes tuometinis buvęs per ankštas ir per toli nuo kolegijos (ypač žiemos metu). Žr. Eustachijaus Valavičiaus laiškus Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, Augsburgas, 1604-08-04 ir 1604-10-12, in: *UCVIAK*, f. 257, ap. 1, b. 102, p. 25, 28.

²⁷⁵ Eustachijaus Valavičiaus laišakai Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, Augsburgas, 1604-04-10, 1604-08-04 ir 1604-10-12, in: *UCVIAK*, f. 257, ap. 1, b. 102, p. 21–22, 23–24, 28.

²⁷⁶ Plg. Marian Chachaj, *op. cit.*, p. 60–61.

²⁷⁷ *Ibid.*, p. 61.

²⁷⁸ Eustachijaus Valavičiaus laišakai Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, Augsburgas, 1604-04-10, 1604-08-04 ir 1604-10-12, in: *UCVIAK*, f. 257, ap. 1, b. 102, p. 20–30.

kaip minėta, turėjo pasiekti Ingolštata ir Miuncheną, o gal ir Liuveną²⁷⁹. 1604 m. rugpjūtį Valavičius ketino, vykdydamas įžadą, rugsėjo mėnesį patraukti į Loreto šventovę, o po to apsistoti Veronoje. Spalio 12 d. jis dar tebebuvo Augsburgu, nors netrukus ketino išvykti – porai savaitių į Paduvą, o po to – į Loretą; iš ten, sakėsi, būtų mielai „nusirovęs“ ir iki Romos²⁸⁰. Kaip klostėsi tolimesnė Valavičiaus kelionė, nežinia. Paduvą jis tikrai aplankė: įsirašė Lenkų nacijos matrikuloje (1604)²⁸¹, o 1605 m. sausio 27 d. ten būdamas sirguliavo, tačiau ruošėsi kuo greičiau grįžti į valdovo dvarą²⁸². Kada keliauninkas parsirado tėvynėn, nežinoma. Jo buvimas Varšuvoje paliudytas tik 1606 m. kovo 4 d.²⁸³

Jaunajam keliauninkui praverė Našlaitėlio patarimai: nuvykęs į Italiją, Valavičius planavo apsistoti Veronoje, „sekdamas Jo Kunigaikštiskosios Malonybės patarimu, nes ir čia, Augsburgu, užtrukau Jo Kunigaikštiskajai Malonybei patariant, ir esu tuo labai patenkintas“²⁸⁴. Valavičiaus pasitenkinimas Augsburgu, atrodo, buvo nuoširdus: čia, Kilianų dirbtuvėje, jis pasirūpino užsisakyti – veikiausiai ne be Našlaitėlio pavyzdžio ar patarimo – kokybišką reprezentacinį atvaizdą (tokį, kaip ir Nesvyžiaus ordinato), o ir paskutinės kelionės į Romą metu šiame mieste praleido nemaža laiko (apsistojęs 1620 m. pradžioje ir galbūt dar stabtelėjęs grįždamas (1621)).

Kitas miestas, kuriame Eustachijus Valavičius noriai lankėsi (beje, kaip ir daugelis jo bendrapiliečių), buvo Paduva – per čia dažniau-

²⁷⁹ Stanisława Koto tvirtinimu, Valavičius kurį laiką pasisvečiavo ir Liuvene, globojamas Justo Lipsijaus, žr. Marek Janicki, *op. cit.*, p. 132, išn. 41.

²⁸⁰ Eustachijaus Valavičiaus laišakai Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, Augsburgas, 1604-08-04 ir 1604-10-12, in: *UCVIAK*, f. 257, ap. 1, b. 102, p. 26, 29 („a podobno i do Rzymu *cursim* radbym się dorwał“).

²⁸¹ *Archiwum nacji polskiej w uniwersytecie padewskim*, t. 1, Nr. 395.

²⁸² Eustachijaus Valavičiaus laiškas Leonui Sapiegai, Paduva, 1605-01-27, in: *UCVIAK*, f. 48, ap. 1, b. 418.

²⁸³ Eustachijaus Valavičiaus laiškas Leonui Sapiegai, Varšuva, 1606-03-04, in: *UCVIAK*, f. 257, ap. 1, b. 102, p. 36–39. M. Chachajus tvirtina, kad Valavičius dar kartą lankėsi Augsburgu pakeliui į seimą (taigi grįždamas tėvynėn iš Paduvos?), tačiau tai buvę 1606 (sic!) metais, žr. Marian Chachaj, *op. cit.*, p. 59.

²⁸⁴ Eustachijaus Valavičiaus laiškas Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, Augsburgas, 1604-08-04, in: *UCVIAK*, f. 257, ap. 1, b. 102, p. 26.

siai buvo įvažiuojama į Italiją, čia veikė bene gausiausiai Abiejų Tautų Respublikos piliečių lankomas universitetas su atskira Lenkų nacija, čia, miesto apylinkėse, buvo gausu karštųjų šaltinių. Sunku pasakyti, dėl kokių priežasčių Valavičius apsilankė (?) Paduvoje 1604–1605 m. sąvartoje – gal tiesiog stabtelėjo pakeliui į Loretą ir pasinaudojo proga įsirašyti į Lenkų nacijos matrikulą vietos universitete. 1620–1621 m. kelionės į Romą metu Venecijos Respublikos teritorijoje Vilniaus vyskupas užtruko gerokai ilgiau, apie pusmetį (nuo 1620 m. kovo iki spalio?)²⁸⁵. Į Romą jis neskubėjo norėdamas išvengti vasaros karščių²⁸⁶, tad turėjo laiko susitikimams²⁸⁷ ir, varginamas podagros, veikiausiai pasinaudojo karštosiomis versmėmis, dėl kurių čia nuolatos rezidavo iš Lietuvos atsikėlęs tautietis, konfratras, bendraamžis ir antros eilės pusbrolis – Žemaičių vyskupas Mikalojus Pacas. Jo testamentą Valavičius paliudijo Paduvoje 1621 m. kovo 4-ąją, šv. Kazimiero šventės dieną, jau grįždamas iš Romos²⁸⁸. Namo Vilniaus vyskupas neskubėjo – dar rugpjūčio 20 d. rašė t. generolui iš Paduvos²⁸⁹. Veikiausiai nujautė, kad nei Italijos, nei pusbrolio vyskupo gyvenime daugiau nebeišvys.

Paduvos universitetas, garsėjęs teisės ir medicinos studijomis, galėjo būti vienas iš akstinių jame pabuvojusiems broliams Eustachijui ir Jeronimui Valavičiams imtis praplėsti Vilniaus universitetą naujais fakultetais²⁹⁰. Teisės studijų reikalingumą Eustachijus Valavičius turėjo suvokti ir darbuodamasis referendoriumi valdovo dvare. Ir nors broliai Valavičiai praleido progą aukso raidėmis įsirašyti į Lietuvos mokslo isto-

²⁸⁵ Eustachijaus Valavičiaus laiškas Muzio Vitelleschi, Paduva, 1620-03-13, ir Venecija, 1620-05-02, in: *ARSI*, Epp. Ext. 17, l. 5r, 11r; Muzio Vitelleschi laiškas Andriejui Novakui, Roma, 1620-10-03, in: *ARSI*, Germ. 113-I, p. 0,19.

²⁸⁶ Eustachijaus Valavičiaus laiškas Muzio Vitelleschi, Venecija, 1620-05-02), in: *ARSI*, Epp. Ext. 17, l. 11r.

²⁸⁷ Apie 1620 m. Paduvoje išleistą pranciškono Andriejaus knygą, dedikuotą Valavičiui ir paskatintą pokalbių su vyskupu, žr. toliau šiame poskyryje.

²⁸⁸ *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, t. 2: 1609–1926, ed. Paulus Jatulis, Roma: Academia Litwana Catholica Scientiarum, 1989, Nr. 96, p. 153–154.

²⁸⁹ Muzio Vitelleschi laiškas Eustachijui Valavičiui, Roma, 1621-09-04, in: *ARSI*, Germ. 113-I, p. 37, 38a.

²⁹⁰ Apie šią iniciatyvą plačiau žr. VI poskyryje.

rija, nepavykęs jų mėginimas galbūt paakino Kazimierą Leoną Sapiegą imtis panašaus sumanymo po 20 metų – ir neabejotinai palengvino jo įgyvendinimą. Šiandienos istorikui Valavičių iniciatyva – iškalbingas liudijimas apie pionieriškus bei fundamentalius dviejų brolių užmojus.

Geru išsilavinimu garsėjęs Eustachijus Valavičius, natūralu, nebuvo abejingas knygai. Kaupti biblioteką ir savo knygas rišti į šviesius pergamento viršelius bei ženklinti superekslibriu su Bogorijos herbu ir inicialais jis pradėjo dar nebūdamas vyskupu; vėliau rinkinio papildymus žymėjo vyskupo insignijomis (pirmiausia mitra) puoštu superekslibriu²⁹¹. Tikrą bibliofilo rūpestį leidinių išvaizda patvirtina ir faktas, jog Valavičius dailiai įrišdino ne vien asmenines, bet ir „tarnybines“ – Trakų prepozitūrai priklausančias – knygas²⁹². Be išorinių puošmenų, dalies Vilniaus vyskupo knygų vertę didino ir jose esantys pačių autorių donaciniai įrašai. Antai Augsburgė, Dilingene ir Miunchene dėstęs garsus vokiečių jėzuitas, istorikas ir filologas Matas Raderis (1561–1634), padovanojo Konstantinopolio IV visuotinio susirinkimo aktų leidimą²⁹³, o lenkų jėzuitas Matas Bembas (Zigmanto Vazos dvaro pamokslininkas, dramų ir pamokslų autorius, kurį laiką dirbęs ir Vilniuje, bet Valavičiui turbūt gerai pažįstamas iš karaliaus dvaro) – veikalą „Budrus ganytojas, arba sielų valdymo menas“, skirtą vyskupų-ganytojų misijai ir daugiausia parentą šv. Grigaliaus Didžiojo tekstais²⁹⁴. Neabejotinai žymiausias donatorius – Nyderlandų humanistas Justas Lipsijus, Liuveno universiteto profesorius, neostoikas ir Senekos sekėjas, aukštai vertinęs Eustachijaus Valavičiaus išsilavinimą (tai buvę matyti iš paties Lipsijaus atsiliepimo apie Eustachijų Valavičių laiške savo bičiuliui)²⁹⁵. Bene paskutinį Lipsijaus veikalą – knygą apie stebuklingąją Halės Dievo Motinos statulą – dovanų gavęs savininkas nepraleido progos pažymėti, kad auto-

²⁹¹ Apie Valavičiaus bibliotekos knygų įrišimus, superekslibrius bei proveniencijas žr. Edmundas Laucevičius, *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 78, il. 346; p. 91, il. 436; p. 93, il. 459, 460.

²⁹² Žr. išn. 53.

²⁹³ Edmundas Laucevičius, *op. cit.*, p. 91, il. Nr. 436.

²⁹⁴ *Ibid.*, p. 93, il. Nr. 460.

²⁹⁵ Žr. Marek Janicki, *op. cit.*, p. 132.

rius ją atsiuntė Augsburgėje 1604 m. apsisojusiam Valavičiui bičiulystės vardu²⁹⁶. Vilniaus vyskupo bibliotekoje būta ir kitos, bene garsiausios Lipsijaus knygos – „De constantia“²⁹⁷.

Koks Eustachijaus Valavičiaus bibliotekos likimas? Vyskupas mirė nepalikęs testamentu²⁹⁸, tad knygos, kaip ir kitas velionio turtas, turėjo tapti varžybų objektu. Bibliotekos paprašiusių Vilniaus kolegijos jėzuitų prašymo katedros kapitula iš pradžių nepatenkino²⁹⁹, tačiau, Alberto Vijūko-Kojalavičiaus tvirtinimu, velionio knygų rinkinys vis dėlto atiteko kolegijai³⁰⁰. Tai patvirtintų ir faktas, kad Vilniaus universiteto bibliotekoje išlikę nemaža Valavičiaus knygų.

Vilniaus vyskupui knygą dovanojęs jėzuitas Matas Bembas savo asmenyje sujungia ir antrąjį Eustachijaus Valavičiaus santykio su knyga aspektą. Vilniaus vyskupas buvo ne vien knygų pirkėjas ir rinkėjas, bet ir jų tiesioginis užsakovas, netiesioginis iniciatorius ar jų autorių globėjas. Taip radosi Valavičiaus finansuotos arba jam dedikuotos knygos. Vienos jų buvo skirtos vyskupijos dvasininkų reikmėms ir buvo tiesioginis vyskupo pastoracinio veikimo įrankis. Antai žinoma, kad vyskupui mirus nuspręsta išparduoti vyskupijos (t. y. klebonų) poreikiams nupirkta liturgines knygas – gradualus ir procesionalus³⁰¹. Eustachijus Valavičius pasirūpino dukart (1624 ir 1629 m.) išleisti Lietuvos dvasininkams skirtą (antrasis leidimas skirtas vien Vilniaus vyskupijos klerui) italų jėzuito Pietro Giustinello knygos „Maldingas būdas vaisingai švęsti Švenčiausiąją Mišių auką“ vertimą į lotynų kalbą³⁰². Eustachijui

²⁹⁶ *Vilniaus universiteto bibliotekos Plantenai. Katalogas*, sud. Vidas Račius, Vilnius: Petro ofsetas, 2015, Nr. 221, p. 265–267.

²⁹⁷ Žr. *Vilniaus universiteto bibliotekos Plantenai*, Nr. 211, p. 258–260. Šioje Valavičiaus bibliotekos knygoje, kuri (kaip ir prieš tai minėtoji) atiteko Vilniaus jėzuitų kolegijai, tekstas vėliau perbraukinėtas ir žymėtas žodžiu *Prohibitus*.

²⁹⁸ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 118.

²⁹⁹ *Ibid.*, p. 116.

³⁰⁰ Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *op. cit.*, p. 253 / 252.

³⁰¹ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 117.

³⁰² *Modus devotus celebrandi cum fructu Sanctissimum MISSAE Sacrificium, compositus a R. P. Petro Iustinello Societatis Iesu, ex Italico idiomate in Latinum traductus, in usum universi cleri M. D. L....*, Vilnae: Typis Acad. Soc. Iesu, 1624¹, 1629². Plg. XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas, Nr. 452–454, p. 121–122.

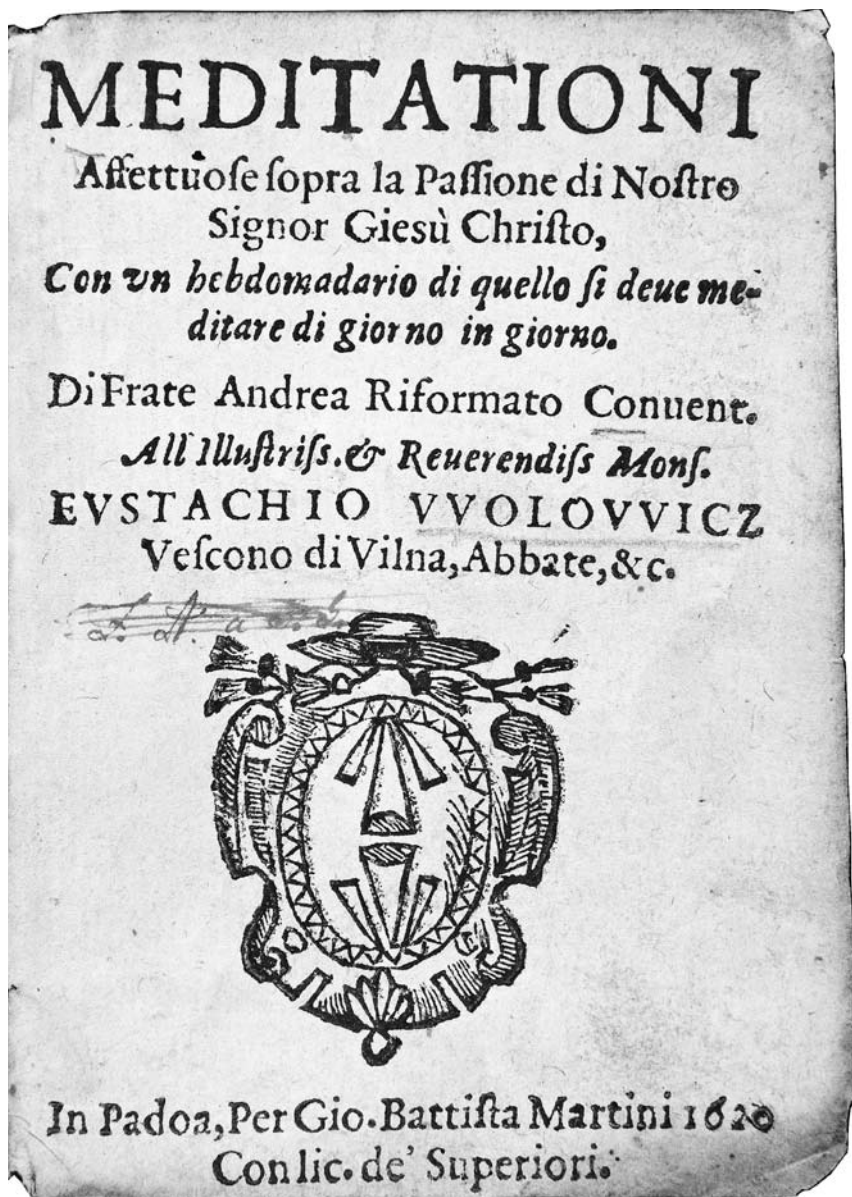
Valavičiui „Punktų sakymų“ pirmąją dalį dedikavo Vilniaus vyskupi-
jos ganytojo pasitelktų misijoms jėzuitų pamokslininkas Konstantinas
Sirvydas, „idant, kaip ir dera, ir šis mano darbas, iš Tavęs, ragintojo,
išėjęs, pas Tave sugrįžtų. Ne todėl, kad laikyčiau jį esant vertą tokio vys-
kupo akių, bet kadangi Tu laišku man teikeisi maloningai duoti ženklą,
kad [šis darbas Tau] bus malonus“³⁰³.

Be „tarnybinio“ pobūdžio užsakymų, Vilniaus vyskupas parūpino
ir tokių leidinių, kuriuos galima laikyti užsakovo asmeninių preferencijų
arba palankumo kai kuriems autoriams išraiška. Tarp tokių minėtinas jau
minėto Zigmanto Vazos dvaro pamokslininko Mato Bembo pamokslas
„Tikro bajoro atvaizdas“ (*Wizerunek szlachcica prawdziwego*), pasakytas
Lenkijos pakamario Andriejaus Bobolės laidotuvėse ir tik po trylikos
metų išleistas Vilniuje Valavičiaus lėšomis³⁰⁴. Keistas Vilniaus vyskupo
pasirinkimas – kroatų kilmės Splito arkivyskupo, žymaus mokslininko
ir neramios sielos žmogaus Marco Antonio de Dominis (Markantun
Domnianić, 1560–1624) knygos, pasakojančios apie jo sprendimą pa-
likti Angliją, vertimo į lenkų kalbą leidimas³⁰⁵. Knygos autorius, atsista-
tydinęs iš Splito arkivyskupo pareigų ir susipykęs su Katalikų Bažnyčia,
buvo išvykęs į Angliją ir ten profesoriavo, tačiau galiausiai paliko šį
kraštą ir grįžo į Romą. Čia trumpam gyveno laisvėje, bet netrukus, kaip
„atkritęs eretikas“, buvo įkalintas Šv. Angelo pilyje ir čia mirė, o jo kū-
nas po mirties buvo ekshumuotas ir sudegintas – drauge su knygomis,
įtrauktomis į „Indeksą“. Taigi Valavičius arba turėjo pasirūpinti knygos
vertimu ir leidimu vos tik jai pasirodžius, arba jis nenutuokė apie auto-
riaus pasmerkimą, arba... nekreipė į tai dėmesio. Dar vienas kuklus,
tačiau lig šiol nepastebėtas leidinėlis (pav.) – plonytė liturgines valandas
pratęsiančių ir papildančių skaitinių, mąstymų ir maldų knygelė, skirta
„karštiesiems mąstymams apie Kristaus kančią“, kurią autorius, italų pran-
ciškonas brolis Andriejus, dedikavo Valavičiui ir, papuoštą dedikato her-

³⁰³ Konstantinas Sirvydas, *Punktai sakymų nuo Advento iki Gavėnios*. Kritinis
leidimas, parengė Virginija Vasiliauskienė ir Kristina Rutkovska, Vilnius: Lietuvių
kalbos institutas, 2015, p. 20–23.

³⁰⁴ Žr. *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos*, Nr. 44, p. 33–34 .

³⁰⁵ Žr. *ibid.*, Nr. 390, p. 102.

1620 m. Paduvoje išleistos ir Eustachijui Valavičiui dedikuotos knygos titulinis puslapis

bu, 1620 m. išleido Paduvoje³⁰⁶. Autorius skyrė ją Vilniaus vyskupui dėl jo nepaprasto įkarščio ir užsidegimo kontempliacijai, linkėdamas, kad ši būtų naudinga dvasiniam tobulėjimui, ir tvirtindamas, kad vyskupas palankiai įvertinęs autorių judviejų pokalbių metu³⁰⁷.

Pats Valavičius garsėjo, ypač laidotuvių progomis, kaip jaudinantis kalbėtojas, kurio kalbos buvo nusirašinėjamos. Keletą Valavičiaus kalbų citatų „iš privačių rankraščių“ yra pateikęs Vilniaus vyskupijos istorikas Janas Kurczewskis. Jose Vilniaus vyskupas byloja kaip tikras neostoiko Lipsijaus mokinys: „Gerai gyveno, nes maldingai numirė. Žmogaus pareiga – gimus numirti; bergždžia apgailestauti dėl to, ko išvengti sunku. (...) Mirti – liūdnas dalykas, bet mirti gražiai, maldingai, gerai – nėra ko gailėtis; mirti gerai – tai tobuliausia laimė; tai pajėgia vien tas, kuris gerai gyvena.“³⁰⁸

Eustachijus Valavičius gyvai domėjosi ne vien knygomis bei mokslu bet ir daile – tai iškalbingai liudija Augsburguro grafikui Kilianui užsakyta Michelangelo „Pietos“ kartotė³⁰⁹. Atrodo, kad dėl autoritetingo ir gerą skonį turinčio šios srities žinovo reputacijos Vilniaus kapitula kelis kartus prašė vyskupą pateikti katedroje turimo atstatyti Vytauto, arba Protasevičiaus, altoriaus brėžinį³¹⁰. Valavičius buvo ir bene seniausio neabejotinai Vilniuje atsiradusio tapybos darbo – Tytuvėnų Dievo Motinos paveikslo (1616) – užsakovas³¹¹. Su Vilniaus vyskupu pagrįstai galime sieti Vilniaus katedros altorių puošiančio Augsburguro auksakalio Mato Valbaumo darbo tabernakulio durelių reljefą (galbūt originaliai jis tarnavo kaip kilnojamas vyskupo altorėlis?)³¹².

³⁰⁶ *Meditationi affettuose sopra la Passione di Nostro Signor Giesù Christo, con un hebdomadario di quello si deve meditare di giorno in giorno, di Frate Andrea Riformato Convent., all'Illustriss. et Reverendiss. Mons. Eustachio VVolovicz, Vescono [sic] di Vilna, Abbate &c.* In Padova, per Gio. Battista Martini, 1620.

³⁰⁷ *Ibid.*, l. [A₂r-v].

³⁰⁸ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 1, p. 123–124.

³⁰⁹ Maria Kałamajska-Saeed, „Litewska Pietà Michała Anioła“, in: *Mowa i moc obrazów. Prace dedykowane Profesor Marii Poprzęckiej*, Warszawa, 2005, p. 55–58.

³¹⁰ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 107–108, 111.

³¹¹ Žr. išn. 248.

³¹² Rūta Birutė Vitkauskienė, *Złotnictwo wileńskie. Ludzie i dzieła XV–XVIII wiek*, Warszawa: Neriton, 2006, p. 194, 302.

Be abejonės, reikšmingiausias Vilniaus vyskupo funduotas³¹³ ir pastatydintas objektas – Valavičių koplyčia, panegiristo amžininko žodžiais, „ne labiau puiki dydžiu nei meniškumu, kuri taip šliejasi prie bažnyčios, kaip brangakmenis prie žiedo, ir, įžengiančiam įkvėpdama nuostabą, šventu išgaščiu skatina maldingumą“³¹⁴. Kita amžininkė, sesuo basoji karmelitė, šį objektą apibūdino paprasčiau: „graži koplyčia, linksma, aukšta, Švč. Mergelės paveikslas, grindys išklotos marmuru“, prie jos dviaukštė, graži ir tinkama zakristija³¹⁵. Žinoma, architektūros ir dekoru išpūdingumu bei įrangos prabanga Valavičių koplyčia nepriylgsta Karališkajai, tačiau ją taip pat puošia kupolas; įsidėmėtina, kad jos nepalietė (veikiausiai ne dėl užkeikimo įrašo, o dėl architektūros išskirtinumo) disciplinuojanti klasicisto Gucevičiaus ranka. Vilniaus katedroje tai analogų tarp vietos vyskupų realizuotų projektų neturintis objektas. Koplyčioje išlikusi vyskupo epitafija – gal ir ne pats puikiausias katedros paminklas, tačiau vienintelė Lietuvoje kiek meniškesnė ir sveika išlikusi memorialinė lenta, skirta LDK laikų katalikų vyskupui³¹⁶.

Gyvas būdamas, Eustachijus Valavičius, kaip turbūt joks kitas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyskupas, stropiai rūpinosi nuolatiniu ir kokybišku vizualiniu reprezentavimusi. Šį vyskupą pažįstame ne vien iš kelių prastokų, schemiškų, dažnai vėliau pertapytų atvaizdų, kaip įprasta jo pirmtakams ir įpėdiniams, bet ir iš keturių puikaus Europos meistro – Augsburgio graverio Luko Kiliano (1579–1637) – raižinių³¹⁷. Dar 1604 m. atvykęs į Augsburgą, Valavičius užsakė savo portretinę graviūrą jaunam menininkui, tuomet dirbusiam patėvio Dominicus

³¹³ Koplyčios dvasininkų išlaikymui vyskupas paskyrė valdas prie Berezinos upės, žr. Wincenty Przywałowski, *op. cit.*, p. 89.

³¹⁴ *Gratiae saeculares*, I. [B₃v].

³¹⁵ Anna Sylwia Czyż, *op. cit.*, p. 165–166.

³¹⁶ Apie Valavičiaus epitafiją žr. Marija Matuškaitė, *Išėjusiems atminti. Laidosena ir kapų ženklėjimas Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013, p. 181–183.

³¹⁷ Apie šiuos raižinius ir juos atlikusio meistro dirbtuvę plačiau žr.: Povilas Reklaitis, „Augsburgas, jo grafikai Lietuvos temomis XVII amžiuje“, in: idem, *Prarastosios Lietuvos pėdsakų beiėskant*, sud. Vidmantas Jankauskas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1999, p. 206–219 (ypač p. 215–218).

Custos dirbtuvėje. Ją Valavičiui galėjo rekomenduoti Augsburgą pataręs aplankyti Našlaitėlis – jo atvaizdas su tėvo šarvais vos prieš keletą metų buvo atliktas dirbtuvės savininko ir paskelbtas keliuose leidiniuose. Įdomu, kad Lukas Kilianas išraižė ir dar vieną Našlaitėlio – šįkart kaip Šv. Kapo ordino riterio – portretinę graviūrą. Ji datuojama laikotarpiu tarp 1604 ir 1616 m., kuomet Našlaitėlis ėjo Vilniaus vaivados pareigas. Turint omenyje intensyvią Našlaitėlio ir Valavičiaus komunikaciją pastarojo kelionės metu (Našlaitėlis siuntė Valavičiui į Augsburgą savo išleistą žemėlapi, o šis sveikino Nesvyžiaus kunigaikštį tapus Vilniaus vaivada) bei tai, jog graviūra buvo aktualiausia naujam vaivadaui pradedant eiti pareigas, galima spėti, kad Našlaitėlis savo grafinį portretą galėjo užsakyti būtent per Valavičių 1604 metais.

Pirmoji Kiliano graviūra, vaizduojanti 32 metų amžiaus dvasininką, vilkintį kailinę liemenę, bene pati gyviausia; nebūdamas tikras, ar Kilianas turėjo galimybę portretuoti Valavičių gyvą, Reklaitis teigė, kad „bent 1604 metų raizynys atliktas pagal geros kokybės piešinį ar tapytą portretą“³¹⁸. Šiame Valavičiaus atvaizde, lyginant su vėlesniais, mažiausia oficialumo – vien herbas, devizas „Pietate et moribus“ („Maldingumu ir [geru] elgesiu“) ir portreto ovalą supanti asmenį ir jo amžių bei pareigybes / titulus (apaštališkasis protonotaras, Trakų prepozitas, Vilniaus kustodas, LDK referendorius) įvardijančio įrašo juosta.

Kitus, jau vyskupo, Valavičiaus atvaizdus (1618 m. – du variantus, 1621 m. – dar vieną) tas pats Kilianas išraižė po keliolikos metų, tapęs dirbtuvės šeimininku. Įdomu kad graveris visus juos pažymėjo atlikęs „senos pagarbos dėlei“ („veteris observantiae ergo“). Meistro pagarbą Valavičiui („jį gerbė, gal net asmeniškai jį pažinojo“) pastebėjo ir Reklaitis³¹⁹; galbūt Kilianas jautė dėkingumą už kadaise jam, kaip jaunam meistriui, dar ne dirbtuvės savininkui, parodytą pasitikėjimą? 1618 (A) ir 1621 m. Valavičiaus graviūros – kur kas labiau reprezentacinės nei andainykštė: papildytos skirtingomis eilėmis (ketureiliu / dvieiliu) ir tapačiomis emblemomis bei vyskupo insignijas laikančiais angelais, o 1618 m. raizinyje vyskupo atvaizdas dar „įrėmintas“ Lenkijos ir

³¹⁸ *Ibid.*, p. 218.

³¹⁹ *Ibid.*

Lietuvos šventaisiais globėjais – Stanislovu ir Kazimieru. Kaip čia neprišiminsi, kad, 1620–1621 m. Romoje rūpindamasis šventojo Kazimiero liturginiu minėjimu, Valavičius prašė jam suteikti tokį pat rangą, kokį turi šv. Stanislovo šventė...

1618 ir 1621 m. Valavičiaus atvaizdai rodo jau susiformavusį ir nebekintantį vyskupo tekstinės autoreprezentacijos modelį, kurį sudaro titulatūra (jos pabaigoje būtinai nurodomi vaizduojamo asmens amžiaus metai), devizas ir emblemos su įrašais „In utrumque“ ir „Pedetentim“. Abiejose vaizduojamas jautis: pirmojoje – tarp arklo ir aukuro („Ir vienam, ir kitam“), antrojoje – vienas („Pamažu“). Pagrindinis emblemų vaizdo objektas – jautis – pirmiausia „skaitytinas“ tiesiogine prasme, kaip paslėpta nuoroda į portretuojamojo pavardę („Wołłowicz“ – nuo „wół“ („jautis“)). Be to, antrojoje emblemoje jis nurodo ir ramų, stovišką herojaus būdą. Emblema „Pedetentim“ sukurta transformuojant jau funkcionuojantį pirmavaizdį, paremtą Propercijaus „Elegijų“ citata. „Standartinėje“ šio pavadinimo emblemoje vaizduojamas jautį pasikinęs amūriukas, o eilės kalba apie paralelę tarp jaučio ir aistringos meilės: abu iš pradžių būna nirtūs, tačiau ilgainiui nurimsta ir švelniai neša jungą, romiai priimdami sėkmę ir nelaimę³²⁰. Kitos emblemos piešinyje pateikiamas Joakimo Kamerarijaus (1534–1598) emblemos „In utrumque paratus“ („Ir vienam, ir kitam pasiruošęs“) vaizdas: jautis, galintis traukti arklą ir drauge pasiruošęs būti paaukotas. Ši emblema tinkanti tiems, kurie ne vien siekia iškilti virš kitų maldingumu ir mokytumu bei vadovauti, bet ir stengiasi nepailsdami tarnauti žmonėms³²¹. Ši emblema, kuria galima išreikšti ir stovišką ryžtą, 1621 m. Valavičiaus graviūroje paaiškinta dvieliu, bylojančiu apie tai, kad pasiruošęs tarnauti ir tėvynei, ir Dievui žmogus gali būti mielas abiem.

Dvilypė Valavičiaus, kaip Bažnyčios ganytojo ir valstybės politiko, tapatybė 1621 m. atvaizde tarsi tyčia manifestuojama ir klaidingu jo, kaip pakanclerio, pareigų nurodymu (šių pareigų jis atsisakė dar

³²⁰ <http://emblems.let.uu.nl/v1608014.html>

³²¹ *Symbolorum et emblematum ex animalibus quadrupedibus desumptorum [sic] centuria altera, collecta a Ioachimo Camerario*, s. l., 1595, emblema Nr. XXVIII, p. 32; prieiga internetu: <https://ia801403.us.archive.org/21/items/emblematvmanimal00came/emblematvmanimal00came.pdf>

1618 m. pradžioje). Atrodytų, kad ši klaida galėjo atsirasti, kai įrašą naujame raižinyje graveris pakoregavo savarankiškai – „perskaičiuodamas“ portretuojamojo amžių ir neturėdamas žinių apie kitas pasikeitusias realijas. Vis dėlto ar įrašas neturėjo kaskart būti suderintas su portreto užsakovu, juoba kad 1618 m. raižiniuose Valavičiaus pareigybės išvardytos atsižvelgiant į realią padėtį? Galbūt 1618-ųjų raižiniai, naujoviškai reprezentavę vyskupo statusą pasiekusį asmenį ir pateikę išsamią jo „idėjinę“ manifestaciją, buvo suderinti su portretuojamuoju, o 1621 m. raižinys – ankstesniųjų variacija – tebuvo meistro diskrecijai paliktas „naujas tiražas“? Gal dėl šios klaidos Vilniaus vyskupas daugiau savo atvaizdų Kilianui neužsakinėjo? O gal pats Valavičius iš principo nenorėjo liautis eksponavęs aukščiausią kada nors turėtą valstybės pareigybę?

Pastebėtina, kad abu vėlesnieji, 1618 ir 1621 m., Valavičiaus portretai bus buvę atlikti ne iš natūros, o naudojantis ankstesniu vyskupo atvaizdu. Reklaičio nuomone, vėlesniems raižiniams Kilianas „bus panaudojęs pirmąjį, nes visuose keturiuose raižiniuose visi fizionominiai elementai yra visiškai tie patys, jie tik kiekvieną kartą kitaip šaržuojami brandesnio veido tipingiems bruožams išgauti; toks metodas rodo nemažą portreto raižytojo profesinį įgūdį“³²². Vis dėlto keista: kodėl Valavičius, 1620 m. sustojęs Augsburgėje, nepasirūpino iš natūros atnaujinti „realų“ savo atvaizdą? Galbūt dar turėjo grafinių portretų, kuriuos po to išdalijo Amžinajame Mieste? O gal Kilianas tuomet iš natūros vis dėlto pakoregavo vyskupo portretą, tik atspaudė jį 1621 m.? O gal Valavičius dar kartą stabtelėjo Augsburgėje 1621 m., grįždamas iš Romos?

Praėjus penkmečiui Vilniaus vyskupas pasirūpino vėl atnaujinti savo atvaizdą. Šįkart jis pasirinko kitą meistrą ir kitos rūšies objektą – 1626 m. užsakė portretinį medalį Johanui Engelhartui³²³. Tai pirmasis žinomas šio meistro, kaip medalininko, kūrinys (Valavičius mėgo remti

³²² Povilas Reklaitis, *op. cit.*, p. 218.

³²³ Jis sukūrė ir grafinį Lenkijos pakamario Andriejaus Bobolės portretą. Literatūroje nurodoma, kad šis atvaizdas atspausdintas Valavičiaus finansuoto Mato Bembo pasakymo Bobolės laidotuvių pamokslo leidinyje. Vilniaus universiteto bibliotekoje peržiūrėjus keturis šio leidinio egzempliorius, Engelharto atliktas portretas aptiktas tik viename iš jų (sign. III 10757) – ir ne kaip organiška šios knygos dalis, o veikiau kaip papildoma įkliaja.

jaunus dailininkus?) – „vienas geriausių šios epochos darbų“, saugomas Ermitažo muziejuje³²⁴. Nepaisant pasikeitusios atvaizdo atlikimo technikos, pagrindiniai jo „programiniai“ bruožai – tiesa, redukuoti – liko tie patys. Averse prie Valavičiaus vardo, pavardės ir vyskupo titulo, kaip visada, nurodytas amžius, o reverse pavaizduota emblema „In utrumque“. Svarbi naujovė – ir brangi dovana vyskupo sostinei – medalio reverse įkomponuotas Vilniaus vaizdas, seniausias po G. Brauno ir F. Hoogenbergo plano.

Valavičiaus skonėjimasi ne vien žodžiu ir vaizdu, menais ir mokslais, bet ir gamta bei gyvenimo malonumais kitados manifestavo išpūdingas objektas – jo išpuoselėta ir pamėgta vila Verkiuose, intelektualiam ir turtingam ponui gėdos nedaranti rezidencija³²⁵. Renesanso laikais išpopuliarėjusių užmiesčio vilų Valavičius turėjo būti matęs įvairiose vietose – pradedant Lenkijos didikų (vyskupų) atokvėpio vietomis ir baigiant Romos priemiesčių arkadijomis (tokiomis, kaip pvz., Aldobrandinių vila Fraskatyje). Verkiuose Valavičius ypač ilgai reziduodavo paskutinį gyvenimo dešimtmetį (nuo 1622 m.) – turbūt ir dėl malonumo, ir dėl sveikatos, ir dėl numanomų jo rūmų mieste remonto darbų. Verkiuose Valavičius su svečiais galėjo džiaugtis puikiais vaizdais iš medinės vilos galerijos, stebėti paukštyno ir žvėryno įnamius (Kristupas II Radvila mainais už stumbrą jam siuntė elnią, briedį ir stirną), ganyti akis gėlių darželyje, klaidžioti sodo labirintu, pasitikrinti laiką saulės laikrodyje. Vyskupo užmojis ir atliktų darbų apimtis buvo nemenki: nukastas visas kalno viršus, taip išlyginant jo aikštelę ir atveriant vaizdą per langus, ir sukonstruotas sodą drėkinančio vandens pakėlimas nuo Neries kalno šlaitu aukštyn mediniais vamzdžiais (kažką panašaus Eustachijus Valavičius galėjo išvysti d'Este viloje Tivolyje, kur buvo įrengtas „vandens teatras“). Medinė rezidencija apibūdinta kaip didelė, dengta dažytomis malksnomis, juosiamą galerijos, turinti bokštą su sraigtiniais laiptais; minima nauja tvora, apvali pavėsinė ir dar du pastatai.

³²⁴ Šio kūrinio aprašymą ir reprodukciją žr.: *Lietuva medaliuose. XVI a. – XX a. pradžia*, sud. Vincas Ruzas, Vilnius: Vaga, 1998, p. 19, 68–69.

³²⁵ Valavičiaus rezidencija Verkiuose čia pristatoma remiantis puikiu Mareko Janickio straipsniu – Verkių vilos įrašų korpuso publikacija, žr. Marek Janicki, *op. cit., passim*.

Rezidencijos su mūriniais vyno rūšiais vidaus sienos, atrodo, buvo puoštos odiniais apmušalais, tačiau svarbiausia priemenės, kambario, šoninio kambario ir valgomąjo puošmena buvo 84 inskripcijų korpusas, puošęs šių patalpų lubų sijas ir sienas. Tai buvo Šv. Rašto (daugiausia Senojo Testamento išminties knygu), Antikos autorių (Cicerono, Senekos, Plauto, Propercijaus), įvairių patarlių ir neidentifikuotų tekstų citatos arba parafrazės. Tokių praktinių sentencijų panaudojimą, jų kasdienį „įdarbinimą“ skatino Erazmas, taip buvo dekoruotas Mišelio Montenio darbo kambarys. Dar vienas tokio tipo dekoro atvejis – to paties laiko Vilniaus jėzuitų naujokyno inskripcijų korpusas³²⁶. Šiuose namuose vyskupas lankėsi ne kartą, tad visai įmanoma, kad abiejų objektų „ikonografinės“ programos siejo tas pats kūrėjas arba viena galėjo būti kitos įkvėpimo šaltinis. Neabejotina, kad sentencijos Valavičiaus rezidencijoje turėjo savo skaitytoją. Dosnus ir vaišingas šeimnininkas turbūt nestokojo svečių. Čia jis vis kviesdavo savo bičiulius (pvz., Kristupą Radvilą) ir globotinius (Motiejų Kazimierą Sarbievijų³²⁷), o literatūrą – ir kitokią grožį – sugebantys įvertinti poetai, tokie kaip Kristupo Radvilos dvariškis, protestantas Danielius Naborovskis, ir „bernardinų Sarbievijumi“ vadintas Pranciškus Sitanskis, nepatingėjo atsidėkoti vilos šeimnininkui, su nuostaba ir pasigėrėjimu apdainuodami rezidencijos grožį.

VIII. DIDIKO APLINKA: TARNAUTOJAI, GLOBOTINIAI, BENDRADARBAI, BIČIULIAI

Kalbant apie didiko rezidenciją, nevalia pamiršti ir jo dvaro – ne pastatų komplekso ir konkrečios geografinės vietos, bet mobilios, kartu su ponu judančios tarnų ir globotinių bendrijos. Vyskupo Valavičiaus dvaras (matyt, kitaip nei įprasta, jei tai kaip velionio dorybę paminėjo laidotuvių pamokslininkas) garsėjo gera reputacija: ponas šeimyną laikęs kukliai, mieste nebuvę girdėti jo tarnų keliamo triukšmo ir vaidų, nors

³²⁶ Liudas Jovaiša, „Vilniaus jėzuitų naujokyno gnomos“, in: *Menotyra*, Vilnius, 2004, t. 36, Nr. 3, p. 17–25.

³²⁷ Sarbievijaus Verkiuose kažkuria proga lankytasi, žr. Marek Janicki, *op. cit.*, p. 123, išn. 2.

už tokio didiko jie būtų galėję jaustis saugiai kaip užkrosnyje³²⁸. Žinoma dvare tarnavus architektą, paukštininką, o iki 1628 m. vyskupas laikęs ir muzikantų kapelą³²⁹.

Vilniaus vyskupui, įtakingam didikui, nebuvo svetima ir artimų, ir tolimų giminaičių globa. Galbūt neatsitiktinai sesers Filėjos, ištekėjusios už Lauryno Rudaminos Dusetiškio, dukters Onos Marcibelės vyras, Steponas Pacas, tapo vienu iš karalaičio Vladislavo palydovų kelionėje po Vakarų Europą (1624–1625), o grįžęs – LDK referendoriumi (1626)? O gal Eustachijus, valdovo dvare pažinęs karaliaus sekretorių, prisidėjo prie šios santuokos sudarymo? Kad ir kaip būtų, apie neabejotiną Eustachijaus Valavičiaus ir Stepono Paco ryšį byloja tai, kad būtent pastarasis pasakė kalbą per savo žmonos dėdės laidotuves³³⁰.

Tos pačios Eustachijaus sesers Filėjos vyro pusbrolis Andriejus kurį laiką tarnavo vyskupo Valavičiaus dvare; jo ponui jau suplanavus vestuves, jaunuolis pasirinko vienuolinį gyvenimą Jėzaus Draugijoje. Vis dėlto atrodo, kad Valavičiaus rūpestis giminaitį pasivijo ir ten – Andriejus Rudamina drauge su Mikalojumi Zaviša ir garsiuoju Sarbievijumi buvo pasiūsti studijuoti į Romą. Draugijos generolo užuojautos laiške Mikalojus Zaviša pavadintas vyskupo sūnėnu, tačiau šitaip įvardyta ne tokia artima giminystė: jėzuito Mikalojaus motina buvo Eustachijaus antros eilės pusseserė Sofija, Naugarduko kašteliono Grigaliaus anūkė, 1598 m. ištekėjusi už Andriejaus Zavišos³³¹.

Dar vienas Eustachijaus Valavičiaus giminaitis ir globotinis buvo Paulius Levickis (m. 1661?), vyskupo sesers Reginos sūnus. 1622 m., iš

³²⁸ Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. [D₃r].

³²⁹ Marek Janicki, *op. cit.*, p. 126, išn. 17. Po gerą vardą turinčio šeimnininko mirties kildavo tikra jo dvariškių medžioklė. Ne išimtis buvęs ir Vilniaus vyskupo dvaras (gaila, straipsnio autorius nebepamena, iš kur ištraukė toliau pateikiamus faktus) – ne tiek Valavičiaus tarnai ieškoję sau vietos, kiek juos, pasižyminčius aukštai vertinamomis profesinėmis kvalifikacijomis „medžioję“ kiti ponai. Tuo tarpu „medžioklės aukos“ branginęsi: vyskupo „inžinierius, arba architektas“ norėjęs užbaigti koplyčios statybą (nors iš tiesų taikęs į mirštančio pareigūno vietą), kepėjai ir virėjai dar nebuvę laisvi iki velionio pono laidotuvių, iš Italijos atsivežtas kredenciarijus tapęs vienuoliu, paukštininkas pasimiręs, o jo vietą užėmęs girtuoklis skerdikas...

³³⁰ Mariola Jarczykowa, „Mowy katolików i ewangelików“, p. 361.

³³¹ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, p. 788.

Varšuvos ir Liubinio grįždamas į Vilnių, vyskupas aplankė (Palenkės?) Januve sergančią seserį ir drauge tėvams atvežė seserėną Paulių, kuri, peraugusi savo amžių, gimdytojai vos pažinę³³². Galima manyti, kad vyskupas giminaitį buvo pasiėmęs su savimi keliaudamas į Romą – arba šis buvęs išsiųstas studijuoti į netoli Liubinio esančią Poznanę. 1626 m., veikiausiai dėdei užtariant, Paulius Levickis užėmė Vilniaus katedros kapitulos prelado scholastiko vietą³³³, tačiau labiausiai pasižymėjo ekscesais, dėl kurių kapitulos buvo kelis kartus baustas³³⁴.

Įdomi dar vieno Levickio – Jono (Ignaco) – gyvenimo istorija. Gimęs apie 1608 m. (jo tėvas buvo lenkas, o motina turėjo daug giminaičių Lietuvoje), jis ilgai blaškėsi ieškodamas savo pašaukimo: apie 1621 m. buvo įstojęs į jėzuitų naujokyną Vilniuje, tačiau iš jo išėjo³³⁵; mokėsi Liubranskio akademijoje Poznanėje, tarnavo kariuomenėje ir dvaruose, studijavo Krokuvos universitete, kol galiausiai 1632 m. įstojo į Jėzaus Draugiją Romoje. Čia atlikęs naujokyną ir išėjęs teologijos studijas, 1640 m. išvyko į misijas į Tolimuosius Rytus. 1646 m. vasario 26 d., plaukdamas iš Makao į Tonkiną Šiaurės Vietname, drauge su kiais šešiais jėzuitų misionieriais žuvo laivo katastrofoje netoli Chainanio salos³³⁶. Levickio gyvenimo chronologija ir geografija (Vilnius, Poznanė) bei motinos ryšys su Lietuva leistų jį spėti buvus vyskupu Valavičiaus

³³² Eustachijaus Valavičiaus laiškas Jeronimui Valavičiui, Pavlovas (?), 1622 (?), in: *UCVIAK*, f. 257, ap. 1, b. 102, p. 79.

³³³ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 109.

³³⁴ 1628 m. spalio mėnesį prelatas Levickis dėl lankymosi įtartinose vietose nubaustas 4 savaitių rekolekcijomis pas basuosius karmelitus; be to, jis neteko refekcijų 3 mėnesiams. 1632 m. vasario mėnesį jis vėl baustas už išsišokimus („wybryki“), *ibid.*, p. 111, 119.

³³⁵ Jėzuitų šaltiniai duomenų apie tokį naujoką nepateikia; gal Jonas Levickis gyveno Vilniaus vyskupijos seminarijoje – toks asmuo minimas kaip vienas iš seminarijos alumnų primicijų proga 1622 m. išleistos ir vyskupui Valavičiui dedikuotos knygelės autorių, žr. *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, Nr. 1041.

³³⁶ Apie Joną (Ignacą) Levickį žr. Pauliaus Rabikausko kartotekoje Vilniaus jėzuitų namų archyve, o taip pat: Duc Ha Nguyen, *Polscy misjonarze na Dalekim Wschodzie w XVII–XVIII wieku*, Warszawa: Neriton, 2006, p. 100–103; Monika Miazek-Męczyńska, *Indipetae Poloniae – kołatanie do drzwi msji chińskiej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2015, p. 171–173.

seserėną, Pauliaus Levickio brolių (bėgusių nuo įkyrios dėdės globos?). Net ir nukakęs į pasaulio kraštą misionierius nepamiršo Lietuvos. 1645 m. jis iš Makao perdavė žinią apie Kinijoje gyvą Andriejaus Rudaminos (jis galėjo būti Levickio giminaitis – motinos sesers vyro pusbrolis) kultą³³⁷, o 1646 m. sausio mėnesį, prieš išplaukdamas į paskutinę kelionę, išsiuntė laišką, prašydamas kasmet jį informuoti apie tai, kaip Lietuvoje sekasi Jėzaus Draugijai.

Žinoma, Valavičiaus favoritų ratas neapsiribojo giminaičiais. Numanoma jo parama Motiejui Kazimierui Sarbievijui sietina su šio literatūriniais gabumais (ir įtaikavimais vyskupui?), o kuo Vilniaus vyskupui tapo brangus poznanietis Stanislovas Orlovskis, numanyti sudėtinga. Tokių dosnaus didiko globotų ar remtų asmenų būta gerokai daugiau, tačiau jie išryškėja tik atsitiktinės informacijos dėka. Daugumą Eustachijaus Valavičiaus globotinių, tarnautojų bei rėmėjų išryškina bažnytiniai šaltiniai – kapitulos šaltiniai bei liudytojų apie vyskupais skiriamus asmenis apklausos.

Teisė nominuoti Vilniaus katedros kapitulos narius (prelatus ir kanauninkus, išskyrus prelatą dekaną) priklausė Vilniaus vyskupijos fundatoriui – Lietuvos didžiajam kunigaikščiui. Vis dėlto praktiškai įgyvendinant šį teorinį principą nemaža įtakos karaliaus nominacijoms turėjo Vilniaus vyskupo interesai ir prašymai. Žinoma, vyskupo noras lėmė toli gražu ne kiekvieno kapitulos nario paskyrimą – priešingu atveju Valavičius gyvenimo pabaigoje jau būtų turėjęs „kišeninę“, jam neprieštaraujančią kapitulą. Tačiau tarp Eustachijaus Valavičiaus laikais paskirtų kapitulos narių būta neabejotinų vyskupo globotinių, kurių glaudų ryšį su savo geradariu patvirtina kiti faktai.

Vienu artimiausių – nuo pat vyskupavimo pradžios – Eustachijaus Valavičiaus bendradarbių reikėtų laikyti 1616 m. lapkričio mėnesį, netrukus po ingresso, Vilniaus kanauninku instaliuotą Tomą Karlovskį³³⁸. Jį, tuomet buvusį Nedvedicų klebonu, Valavičius dar 1604 m. rekomen-

³³⁷ Šią žinutę 1650 m. išleistose „Įvairenybėse apie Bažnyčios padėtį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“ pacitavo Albertas Vijūkas-Kojalavičius (žr. idem, *op. cit.*, t. 2, p. 58 / 59).

³³⁸ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 101.

davo Našlaitėliui kaip jo sūnui Kristupui Mikalojui tinkamą auklėtoją studijų Europoje metu. Valavičiaus tikino Našlaitėlį turėjęs progos pats įvertinti šio Lietuvos bajoro asmenines savybes vienerius metus reziduodamas Vilniaus vyskupo dvare, o Karlovskiui einant pamokslininko pareigas Naugarduke, kapitula neradusi žodžių jo maldingumui, elgesiui ir kilnumui pagirti³³⁹. Vilniaus kanauninku paskirtas Karlovskis 1618 m. pabaigoje ėjo generalinio vikaro ir oficijolo (svarbiausio vyskupo ordinaro pavaduotojo) pareigas ir asistavo vyskupui vizitacijos metu³⁴⁰. 1624 m. kapitula jį įvertino kaip uolų ir rūpestingą vyskupijos seminarijos provizorių³⁴¹. Valavičiui mirus, Karlovskis 1630 m. dėl senatvės atsistatydino iš katedros pamokslininko pareigų³⁴².

Kitas vizitacijos asistentas, kanauninkas Adomas Zablockis, irgi laikytinas „vyskupo žmogumi“ katedros kapituloje. Jis stjo tarnauti Valavičiui dar tuomet, kai šis buvo referendoriumi, bent jau apie 1605 m.³⁴³ Kapitulos nariu Zablockis tapo 1617 m. liepos mėnesį, o vyskupo gyvenimo pabaigoje (1629–1630) buvo jo dešinioji ranka – oficijolas (tikėtina, ir generalinis vikaras)³⁴⁴. Vyskupui nesutariant su kapitula dėl kanclerio pareigybės, būtent Zablockis drauge su kitu kanauninku, Martynu Žageliu, 1629 m. pabaigoje įvesdinę Baltramiejų Ciešinskį, suteikė jam vietą kapitulos narių stalėse – ir buvo pasmerkti kaip kapitulos daugumos valios laužytojai³⁴⁵.

Vienais iš Vilniaus vyskupo favoritų – katedros kapitulos narių – galima laikyti kanauninko vietą iš Pauliaus Gurnickio 1618–1619 m.

³³⁹ *UCVIAK*, f. 257, ap. 1, b. 102, p. 26.

³⁴⁰ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 102.

³⁴¹ *Ibid.*, p. 107.

³⁴² *Ibid.*, p. 116.

³⁴³ Vilniaus sufragano Stanislovo Nieborskiego skyrimo procesas, žr. Pauliaus Jatulio paruoštą publikavimui medžiagą, in: *VUB RS*, f. 267 – 775, p. 193. Čia jo pavardė klaidingai perskaityta kaip „Jablonski“.

³⁴⁴ Eustachijaus Valavičiaus laiškas Kristupui II Radvilai, Verkiai, 1628-01-15, ir Bezdziežas, 1629-03-23, in: *VUB RS*, f. 60 – 11, l. 1r, 3r (prieiga internetu: http://www.atmintis.mb.vu.lt/kolekcijos/VUB01_000155734-00001; http://www.atmintis.mb.vu.lt/kolekcijos/VUB01_000155734-00005); Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 101, 116.

³⁴⁵ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 116.

perėmusį Luką Gurnickį³⁴⁶, kaip spėjama, lydėjusį Valavičių jo kelionės į Romą metu³⁴⁷, bei jau minėtą Poznanės (vėliau – ir Vilniaus) kanauninką Kasparą Zalivskį (apie jį žr. IV poskyryje). Galbūt tokiu laikytinas ir kanauninkas Stanislovas Vaina (įvesdintas 1620, m. 1627)³⁴⁸, vienas iš Valavičiaus ingreso proga (1616) išleistų proginių eilių autorių³⁴⁹.

Vyskupo rėmėjas kapituloje kanauninkas Žagelis bei kitas kanauninkas, Gardino prepozitas Stanislovas Krickis, tapo Vilniaus kapitulos nariais dar iki Valavičiaus ingreso į Vilniaus vyskupo sostą. Kaip Našlaitėlio sūnų auklėtojai jų vojažo po Vakarų Europą metu, jie laikytini labiau pastarojo didiko globotiniais – kaip ir pats Eustachijus Valavičius. Šiam tapus vyskupu, jiedu tapo natūraliais jo sąjungininkais šioje korporacijoje. Galbūt ne be Valavičiaus pageidavimo 1616 m. Stanislovas Krickis užėmė aukštesnę, prelato scholastiko, vietą, kurią išlaikė iki pat mirties 1626 m. Kelios užuominos apie Žagelį (vyskupo stumiamo kanclerio instaliavimas 1629 m., Deltuvos evangelikų reformatų bažnyčios perėmimas Valavičiaus pavedimu 1628 m.) byloja apie jo artimą bendradarbiavimą su Vilniaus vyskupu iki pat jo mirties.

Dar du asmenys, pelnę Valavičiaus malonę, tačiau tapę kapitulos nariais jau po globėjo mirties, buvo Baltramiejus Ciešinskis ir Baltazaras Saladzevičius. Tiesa, Kauno klebono Ciešinskio atveju vienintelis „įkaltis“ – Vilniaus vyskupo pastangos įvesdinti kancleriu nominuotą asmenį į katedros kapitulos sudėtį. Įmanoma, kad Valavičiui rūpėjo tik pati kanclerio (raštinės ir archyvo vedėjo) pareigybė, o konkretų asmenį galėjo parinkti beneficijos fundatorius, bajoras Aleksandras Koleckis. Vis dėlto vargu, ar vyskupas būtų taip stengęsis, jei konkretus asmuo (lotyniškų eilių šv. Kazimiero garbei *Casimire, terris mire*, sukomponuotų šv. Kazimiero himno *Omni die dic Mariae* pavyzdžiu, autorius) būtų buvęs jam svetimas.

³⁴⁶ *Ibid.*, p. 103.

³⁴⁷ Valavičius ir Gurnickis kartu Paduvoje (1621) paaukojo pinigų šv. Stanislovo šventei papuošti, žr. *Archiwum nacji polskiej w uniwersytecie padewskim*, t. 1, Nr. 912, 913.

³⁴⁸ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 104, 109.

³⁴⁹ *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, Nr. 53, p. 41.

Baltazaras Saladzevičius – sudėtingo likimo personažas. Gimęs 1588 m., 1604 m. įstojęs į Jėzaus Draugiją, 1614 m. buvo iš jos atleistas³⁵⁰. Kanauninku tapo tik po Valavičiaus mirties, 1630 m. gegužės mėnesį, tačiau netrukus visiškai susikompromitavo dėl savo skandalingo elgesio – nusipelnė kalėjimo, rekolekcijų ir faktiškai prarado veiksnaus kapitulos nario vietą³⁵¹. Saladzevičius dar 1618 m. stojo tarnauti Valavičiui ir 1619 m. užėmė jo skiriamo katedros pamokslininko vietą. Jis veikiausiai lydėjo vyskupą 1620–1621 m. kelionėje į Romą ir 1621 m. (birželio pirmoje pusėje?), pasiūstas Lietuvos link jau patraukusio Valavičiaus, Romoje asmeniškai įteikė savo globėjo laišką jėzuitų generolui. 1624 m. jam, kaip katedros „vyresniajam kapelionui“, kapitula pavedė atnaujinti Vytauto altorių pagal vyskupo Valavičiaus piešinį, o 1625 m. Vilniaus vyskupas įgaliojo Trobų arkipresbiterių ir teologijos bei abiejų teisių daktarą Saladzevičių atlikti vizitą *ad limina* Romoje³⁵².

Daugumos Valavičiaus globotinių Vilniaus katedros kapituloje istorija rodo, kad jo favoritai pasižymėjo deramomis užimamoms pareigoms kvalifikacijomis, ir tai leido jiems net ir po globėjo mirties išlaikyti autoritetą ar netgi pakilti į aukštesnes pareigas. Saladzevičius ir Ciešinskis tapo kanauninkais (1630 ir 1631), Zalivskis pakilo į prelado arkidiakono vietą (1634)³⁵³, o Zablockis nusipelnė konfratrų pagarbos, kurią išreiškė memorialinė lenta, įamžinusi dorybingą, vargšams jautraus dvasininko gyvenimą³⁵⁴. Vis dėlto aukščiausiai – iki vyskupų rango – iškilo kiti du Valavičiaus favoritai, Stanislovas Nieborskis ir Jurgis Tiškevičius.

Pirmasis, Stanislovas Nieborskis, kaip ir ne vienas kitas Valavičiaus globotinis, nebuvo LDK indigenas. Kilęs iš Mazovijos (Plocko vysku-

³⁵⁰ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, p. 861; *Relationes status dioecesium*, t. 1, p. 56, išn. 170.

³⁵¹ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 117, 124–125, 129, 136.

³⁵² *Ibid.*, p. 103, 107–108; Vilniaus sufragano Stanislovo Nieborskio skyrimo procesas, žr. Pauliaus Jatulio paruoštą publikavimui medžiagą, *VUB RS*, f. 267 – 775, p. 193, 196; Muzio Vitelleschi laiškas Eustachijui Valavičiui, Roma, 1621-06-12), in: *ARSI*, Germ. 113-I, p. 24–25; *Relationes status dioecesium*, t. 1, p. 56–57.

³⁵³ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 117, 118, 125.

³⁵⁴ *Vilniaus bažnyčių įrašai*, t. 1, sudarė ir parengė Włodzimierz Appel, Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Aidai, 2005, Nr. 16, p. 53–55.

pijos), studijavęs Pultusko jėzuitų kolegijoje ir Krokuvos universitete, ten išventintas kunigu, jis ilgą laiką tarnavo Valavičiaus dvare, buvo vyskupo kapelionu, jo pavedimu apie 5–6 metus administravo Liubinio abatiją (vienuoliai dėkoję abatui Valavičiui už tai, kad šis paskyręs jiems tokį gerą administratorių). Jau 1617 m. rugsėjo mėnesį Nieborskis tapo Vilniaus kapitulos kanauninku, o 1633 m. Valavičiaus įpėdinis, vyskupas Abraomas Vaina, jį pasirinko savo sufraganu³⁵⁵.

Iškiliausia Valavičiaus išpuoselėta Lietuvos bažnytinio gyvenimo figūra neabejotinai laikytinas Jurgis Tiškevičius. Jis buvo Vilniaus vyskupo giminaitis: jo močiutė (tėvo Eustachijaus Tiškevičiaus motina, galbūt atnešusi šį vardą iš Valavičių į Tiškevičių giminę) Teodora Valavičiūtė³⁵⁶ buvo Grigaliaus Grinkaičio dukra (kito vyskupo, Mikalojaus Paco, motinos sesuo), taigi Eustachijaus Valavičiaus tėvo pusseserė (kitais žodžiais tariant, Jurgis Tiškevičius buvo Eustachijaus Valavičiaus antros eilės pusbrolio, bendravardžio Tiškevičiaus, sūnus). Pradėjęs bažnytinę karjerą Krokuvoje (buvo kapitulos kanauninku ir vienos parapijos klebonu), Valavičiaus kvietimu Jurgis Tiškevičius persikėlė į Vilnių: 1626 m. tapo prelatu kustodu ir netrukus nominuotas vyskupu sufraganu³⁵⁷. Kvietimas į Vilnių iš pat pradžių galėjo būti susijęs su sufragano pareigų pažadu, mat lig tol šias pareigas ėjęs Abraomas Vaina jau buvo nominuotas Žemaičių vyskupu. Varšuvoje Eustachijaus Valavičiaus konsekruotas vyskupu, Jurgis Tiškevičius daugeliu asmenybės bruožų (išsilavinimu, maldingumu, švelnumu, dosnumu, europietišku, rūpesčiu vargšais, dėmesiu menui) vėliau pasirodė esąs panašus į savo giminaitį globėją³⁵⁸.

³⁵⁵ St. Nieborskio skyrimo vyskupu procesas, žr. Pauliaus Jatulio paruoštą publikavimui medžiagą, in: *VUB RS*, f. 267 – 777, p. 192–203; Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 101.

³⁵⁶ Tai nurodė Jurgis Tiškevičius, įrodinėdamas savo bajorišką kilmę priimant jį į Krokuvos kapitulos kanauninkus, žr. Krzysztof Rafał Prokop, „Wypisy źródłowe do biografii polskich biskupów i opatów z czasów Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz niewoli narodowej doby zaborów (XVI–XIX w.)“, d. 4, in: *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, t. 85 (2006), Nr. 93, p. 366–367.

³⁵⁷ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 109.

³⁵⁸ Apie Jurgį Tiškevičių plačiau žr. L. Jovaiša, „Tėvas siratų ir visų ponaičių: vyskupo Jurgio Tiškevičiaus portretas“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2010, Nr. 1–2, p. 39–46.

Ryškiausia, istorikų jau senokai pastebėta bei tyrinėta Eustachijaus Valavičiaus bičiulystė jį siejo su Kristupu II Radvila. Skirtingas tikėjimas nesutrukdė šiems didikams sutartinai rūpintis Lietuvos reikalais, skonėtis kultūra bei natūra ir asmeniškai artimai bendrauti. Valavičiaus dvaras Verkiuose, kurio žvėryne būta ir Kristupo II Radvilos dovanotų žvėrių, svetingai priimdavo ne tik Biržų ir Dubingių kunigaikštį, bet ir, manytina, jo dvaro poetus (Danielių Naborovskį, gal ir Saliamoną Rysinskį), o Radvilų portretų rinkiniuose atsirado vyskupo Valavičiaus atvaizdas³⁵⁹. Kristupas Radvila dalijosi su vyskupu savo skausmu mirus dukrai, kvietė į sūnaus ir dukters krikštynas, brolio laidotuves, pats labai gedėjo Valavičiaus, su kuriuo jį, kaip pats sakėsi, siejo „didelė draugystė“ (*aucta amicitia*)³⁶⁰. Gražiausia jos išraiška tapo Radvilos kalba, pasakyta Valavičiaus laidotuvėse³⁶¹.

IX. ASMENYBĖS BRUOŽAI

Vienas ryškiausių ir akivaizdžiausių, amžininkų sutartinai pastebėtų Eustachijaus Valavičiaus bruožų buvo jo prasta sveikata. Jau 1604 m. jis norėjo nuvykęs į Paduvą konsultuotis dėl bepradedančios reikšties paveldimos ligos – podagros³⁶². Būdamas Paduvoje, Valavičius susirgo ir nesiryžo, net reikalams spaudžiant, nepasveikęs leistis į kelionę namo³⁶³. 1606 m. karaliaus dvaro tarnautoją ištiko pirmas skausmingas podagros priepuolis abiejose kojose, dėl kurio šis nepajėgė parašyti laiško savo ranka³⁶⁴. Liga Valavičių ilgainiui kamavo vis labiau (1615 m.

³⁵⁹ Mariola Jarczykowa, „Heretycki biskup“, p. 56–59.

³⁶⁰ *Ibid.*, p. 53–55.

³⁶¹ Mariola Jarczykowa, „Mowy katolików i ewangelików“, p. 362–365.

³⁶² „Acz i w Padwie trzeba mi się będzie poradzić medykow na podagrę, *morbum haereditarium*, i ktory już mi się tu odzywa, więc i *angina molestum* [?] et *periculosus morbus* często mi przypada; spodziewam się jednak, że mię to parę niedziel dłużej nie zabawi w Padwie...“, Eustachijaus Valavičiaus laiškas Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, Augsburgas, 1604-10-12, in: *UCVIAK*, f. 257, ap. 1, b. 102, p. 29.

³⁶³ Eustachijaus Valavičiaus laiškas Leonui Sapiegai, Paduva, 1605-01-27, in: *UCVIAK*, f. 48, ap. 1, b. 418.

³⁶⁴ „Za przypadkiem na mią [?] podagry, ktora pierwszy to raz z wielkim bo-

skundėsi dėl kelias dienas varginusio priepuolio tik trumpai galįs atsakyti į laišką³⁶⁵), tad 1620–1621 m. kelionę į Romą didikas išnaudojo ir gydymuisi Paduvoje. Podagrai progresuojant (1625 m. užsiminė apie ilgalaikę blogą sveikatą³⁶⁶) 1626 m. Valavičius buvo susiruošęs vykti į vonias Vokietijoje³⁶⁷. Kelionei, atrodo, taip ir neįvykus, reikalai toliau ėjo blogyn. 1627 m. balandžio mėnesį vyskupą vėl puolė podagra, galiausiai paguldžiusi jį į lovą³⁶⁸, o dėl kairę koją ištikusio priepuolio tų metų rudenį Valavičius negalėjo (laiku) nuvykti į seimą³⁶⁹. 1629 m. kovo pabaigoje vyskupas džiaugėsi galiausiai atsikratęs 8 savaites kankinusio ligos priepuolio ir galėjęs „išsivėdinti“ – aplankyti Nesvyžių ir Klecką³⁷⁰. Nenuostabu, kad taip varginamas vyskupas ieškojo alternatyvių gydymosi būdų – ir dėkojo Kristupui II Radvilai už specialią degtinę, kuri jam padedanti labiau nei gydytojų vaistai³⁷¹.

lem napadła mię w nogi obiedwie, iż nie swą ręką do WXMci piszę...“, Eustachijaus Valavičiaus laiškas Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, Varšuva, 1606-06-04, in: *UCVIAK*, f. 257, ap. 1, b. 102, p. 39.

³⁶⁵ Eustachijaus Valavičiaus laiškas Leonui Sapiegai, Varšuva, 1615-05?-15), in: *UCVIAK*, f. 48, ap. 1, b. 577, l. 1r.

³⁶⁶ „...ob adversam et diuturnam valetudinem meam citius respondere nequiverim“, Eustachijaus Valavičiaus laiškas Francesco Ingoli, Vilnius, 1625-06-10), in: *Monumenta Ucrainae Historica*, t. 2, Nr. 12, p. 16.

³⁶⁷ 1626 m. liepos 27 d. nuncijus tvirtino, kad Valavičius dėl kelionės negalėsiąs dalyvauti pirmajame Graikų apeigų katalikų Bažnyčios sinode, žr. *Monumenta Ucrainae Historica*, t. 9–10, Nr. 443, p. 553.

³⁶⁸ „Mnie z niedziele przesłęly w nocy podagra napadać poczęła, a dzisia mię iuż na lożko obaliła“, Eustachijaus Valavičiaus laiškas Jonui Stanislovui Sapiegai, Verkiai, 1617-04-13?, in: *UCVIAK*, f. 48, ap. 1, b. 840.

³⁶⁹ „...byle mi ta nieszlachetna podagra na przeszkodzie nie była, ktora mię barzo nie na czas trafic poczęła“, Eustachijaus Valavičiaus laiškas Leonui Sapiegai, Bezdziežas, 1627-10-20, in: *ibid.*, b. 776, l. 1v.

³⁷⁰ „Mnie tesz iusz z łaski Bożey podagra zupełnie opuściła, natrapiwszy mię przez ośm niedziel, po ktorey przewietrzałem się trochę, będąc w Nieswieżu i w Klecku“, Eustachijaus Valavičiaus laiškas Kristupui II Radvilai, Bezdziežas, 1629-03-23, in: *VUB RS*, f. 60 – 11, l. 3r (prieiga internetu: http://www.atmintis.mb.vu.lt/kolekcijos/VUB01_000155734-00005).

³⁷¹ Raimonda Ragauskienė, *Mirties nugalėti nepavyko, Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga – XVII a.)*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2017, p. 382.

Eustachijaus Valavičiaus laidotuvėse kalbėjęs Steponas Pacas išskėlė šiuos velionio asmens bruožus: protą ir išmintį, gerą atmintį ir iškalbą, visus patraukiantį žmogiškumą ir malonų elgesį³⁷², taip pat dosnumą šventovėms ir vargšams³⁷³. Laidotuvių pamokslininkas, garsus pamokslininkas, Vilniaus universiteto profesorius Jokūbas Olševskis pažymėjo visuomet apgalvotą, protingą ir labai paveikų vyskupo kalbėjimą (porą kartų apie tikėjimą su juo pakalbėję kitatikiai skundėsi, kad, jei nebūtų saugojęsi ir Valavičiaus išvengę, po 6–7 pokalbių esą jau būtų buvę atversti³⁷⁴). Zigmantas Vaza (Henryko Wisnerio nuomone, kritiškai) pabrėžė Eustachijaus Valavičiaus sugebėjimą prisitaikyti: „bažnyčioje vyskupas, pasisėdėjime kompanionas, dvare dvariškis, tarp kunigų kunigas, tarp politikų politikas, tarp gerų geras, tarp blogų blogas, tarp eretikų eretikas etc.“³⁷⁵ Veikiausiai todėl viešajame gyvenime Eustachijus Valavičius dažniausiai atlikdavo diplomato – tarpininko ir taikdario – vaidmenį. Pasižymėdamas atlaidumu, nuolaidumu ir dosnumu³⁷⁶, veikė kaip „menkiausias kirminėlis medyje, be bylinėjimosi beprotybės, be kirvio išardydamas didžiulius papių bylų mechanizmus“³⁷⁷. Nepakęsdamas vaidų, priekaištavo besiginčijančiai savo kapitulai ir skyrė jai lėšų įgyti sidabrinį krucifiksą, kuris stovėtų ant stalo kapitulos posėdžių metu³⁷⁸.

Valavičiaus laidotuvių pamokslo autorius, jo galva, ryškiausias velionio moralines dorybes – didžiadvasiškumą, žmogiškumą, paslaugumą ir kuklumą – išreiškė fantastine būtybe dramblio galva, delfino liemeniu, bebros rankomis ir lokio kojomis. Neostoiko Lipsijaus gerbėjas – kaip dramblys – mokėsis ramiai, santūriai išgyventi visus lemties vingius, kasdien prisimindamas nelaimingiausias dalykus, kurie jo gali laukti gyvenime. Žmogišką – kaip delfiną – Valavičius buvęs lengvai prieina-

³⁷² Mariola Jarczykowa, „Mowy katolików i ewangelików“, p. 363.

³⁷³ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 1, p. 106 (išn.).

³⁷⁴ Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. B₂v.

³⁷⁵ Cit. iš: Henryk Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3, p. 94.

³⁷⁶ Šias abato savybes akcentavo Liubinio benediktinas, žr. *Antiquitatum Monasterii Lubinensis O. S. B. libri 2*, p. 367–371 (382–386).

³⁷⁷ Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. Cv.

³⁷⁸ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 95, 114.

mas savo vyskupijos kunigams, kuklus ir dalykiškas pašnekovas; tarnams jis esą ne įsakinėdavo, o jų tėviškai prašydavo; atvykęs į kokį nors savo dvarą, asmeniškai apdovanodavęs valdinius ir priiminėdavęs jų skundus. Darbščios – kaip bebro – rankos visą dieną neturėdavusios poilsio, o darbai dažnai nesibaigdavę ir vidurnaktį; nelengvą naštą padėdavęs pakelti prieš akis turimas geras tikslas. Kuklus – kaip didelis, tačiau beveik be garso vaikstantis lokys – didikas, galingas ir įtakingas, visų buvęs mylimas dėl kuklumo ir žmogiškumo, o dėl rimtumo pelnęs visuotinę pagarbą³⁷⁹.

Kalbėdamas apie Valavičiaus krikščioniškas dorybes, tas pats pamokslininkas įvardijo kitą ketvertą: dangaus ilgesį, skaistybę, Dievo meilės ugnį ir kūno marinimą, išreikštą hiacinto, smaragdo, rubino ir raudonio (purpuro?) simboliais³⁸⁰. Pirma, vyskupui būdingas dangaus ilgesys atsiskleidavęs ne vien per reguliariai atliekamas dvasines praktikas bei išpažintį, ne vien pirmąją Didžiosios Savaitės pusę skiriant Kristaus kančios apmąstymui, bet ir staiga išsprūstančia fraze prie vaišių stalo: „Užrašyk, ponas raštininke: pareiškiu, kad noriu būti danguje“. Rūpindamasis dangumi, Valavičius buvęs laisvas nuo žemiško turto: dosniai ir reguliariai dalydavęs išmalda, ją paskirstydamas į kasdienę, savaitinę, mėnesinę ir metinę, tyliai siųsdavęs didelius maišus piniginės išmaldos vienuolynams ir špitolėms, nelaikęs šunų anei puikių arklių. Antra, pats Valavičius sakęs: „Dėkoju savo Viešpačiui Dievui už tai, kad kokį skaistų mane žemė paleido į pasaulį, toks skaistus į žemę ir grįšiu“. Trečia, vyskupas pats dažnai aukodavęs šv. Mišias (net ir paskutinės ligos metu, kai reikėję jį prie altoriaus prilaikyti ir apsukti), kasdienes maldas (brevijorių?) kalbėdavęs klūpomis, turėjęs ranka surašytą privačių maldų knygelę, labai gerbęs relikvijas ir negailėjęs lėšų joms brangiai įrėminti, kasdien kalbėdavęs Marijos litaniją ir vainikėlių, siuntęs žymias dovanas į Loreto ir Trakų šventoves. Ketvirta, Didįjį Ketvirtadienį plaudavęs kojas tarnams, Didįjį Penktadienį pėsčias skaudančiomis kojomis lankydavęs Kristaus kapus Vilniaus bažnyčiose, per Devintines kasmet savo rankomis, kentėdamas nuo podagros, nešdavęs procesijoje Švč. Sakramentą, o kas savaitę plakdavęsis geležine grandine.

³⁷⁹ Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. [C₄r] – [D₃r].

³⁸⁰ *Ibid.*, l. Er–Fr.

X. VYSKUPO MIRTIS IR JO PALIKIMAS

Ligotas vyskupas daugel metų stoviškai ruošėsi mirti: nuolat kartojė, kad reikia skubėti gyventi ir skaičiuoti kiekvieną gyvenimo dieną. Dveji metai iki mirties „užsakė“ jėzuitui Jokūbui Olševskiui laidotuvių pamokslą³⁸¹. Likus trim savaitėms iki mirties, sužinojęs apie savo pirmojo nuodėmklausio mirtį, giliai atsiduso: „Pora nuodėmklausių mane jau aplenkė, ir aš greitai paskui juos nusiskubinsiu“, o paskutinėmis gyvenimo dienomis, išneštas į priebutį ir pažvelgęs į dangų, pasakė tarnams: „Mano vaikeliai, ten mūsų tėvai, seneliai, ponai, kolegos ir dideli draugai, ir manęs laukia ten netrukus būsiant“. Nebepajėgdamas aukoti šv. Mišių, vyskupas per laikotarpį nuo Kalėdų (1629 XII 25) iki Trijų Karalių (1630 I 06) keturis kartus priėmė sakramentus³⁸². Ir vis dėlto atrodo, kad vis dar tikėjosi išsisuksias, nes mirė netikėtai, nesudaręs testamentą... Liubinio benediktino tvirtinimu, Valavičius, linksmai vakarieniaudamas su savo svečiais, pasilenkęs paimti nukritusio peilio ir, ištiktas apopleksijos bei akimirksniu paralyžiuotas, nukritęs ant grindų ir po poros valandų miręs³⁸³. Kanauninko Zalivskio liudijimu, prieš prarasdamas kalbos dovaną vyskupas spėjęs sušukti: „Dieve, būk gailestingas man, nusidėjėliui!“, o po to rodęs gailėsčio už nuodėmes ženklus – sunkiai dūsavęs ir verkęs³⁸⁴. Kitame pranešime pasakojama, kad sveikatai pasitaisius vyskupas surengęs pokylį daugeliui svečių. 7 val. vakaro pavalgęs vakarienę ir linksmas, gerai nusiteikęs nuėjęs į savo kambarį. Jam bekalbant tarnams apie vasarą planuojamą kelionę į Vokietiją, Valavičių ištikęs insultas – vyskupas pradėjęs žagsėti, jam pasidarę bloga, ligonis praradęs sąmonę ir silpęs, kol galiausiai naktį numiręs³⁸⁵. Buvo 1630 m. sausio 9 diena³⁸⁶.

³⁸¹ *Ibid.*, I. G₂v.

³⁸² *Ibid.*, I. G₂r–v.

³⁸³ *Antiquitatum Monasterii Lubinensis O. S. B. libri 2*, p. 383–384 (398–399).

³⁸⁴ Žr. Marek Janicki, *op. cit.*, p. 136.

³⁸⁵ Raimonda Ragauskienė, *op. cit.*, p. 247.

³⁸⁶ *Relationes status dioecesium* (t. 1, p. 54, išn. 167) pateikta klaidinga Vilniaus vyskupo mirties data – 1630 m. sausio 30 d. (nors p. 12 nurodyta teisinga). Sausio

Atėjo liūdesio ir panegirikų laikas. Paskutinis „sudie“ ganytojui, senatoriui, herojui ir mecenatui tartas šia proga sureštamame literatūriniame „Mauzoliejuje“³⁸⁷. Kapitula pareiškė: „Dvasininkija neteko ganytojo, bažnyčios ir koplyčios – statytojo, katedra – sužadėtinio, Valstybė – doriausio senatoriaus, vienuolynai ir elgetos – dosniausio geradarijo, Lietuvos luomai ir magistratas – maloningiausio patrono, kuris buvo gimęs ne tam, kad visiems kliudytų, o tam, kad visiems padėtų“³⁸⁸. Laidotuvių pamokslininkas sušuko: „Valavičių giminė prarado brangenybę, Vilniaus vyskupija – šventą vyskupą, Valstybė – žymų senatorių, Tėvynė – Primą, Akademija – kanclerį ir patroną, prelatai ir kanauninkai – Ganytoją, vienuoliai, elgetos, našlės, našlaitės – globėją ir didį geradarių, tarnai – ne Poną, o Tėvą“³⁸⁹. Nežinomas epitafijos autorius pagyrė velionį ir atsidūsėjo: „Vyras, pranokstas bet kokį pašlovinimą, švelnios, malonios ir visiems palankios prigimties, kilnaus veido ir dvasios, nuostabus patarimais ir išmalda. Jei būtų buvęs nemirtingas, būtų gyvenęs visų paguodai, prieš nieką nesipuikuodamas“³⁹⁰. Po dešimtmečio (1640) jėzuitų autorius tikino, esą Valavičiaus – „mūsų amžiaus žiedo, lietuvių pasaulio šviesulio, visų meilės, gryno iškalbos ir visokios elegancijos stebuklo“ – vardas tapęs dorybės sinonimu³⁹¹. Į Abiejų Tautų Respubliką atvykęs popiežiaus nuncijus Onorato Visconti čia rado Eustachijaus Valavičiaus paliktą „labai garsų didžio šios valstybės sena-

9-ąją kaip mirties dieną nurodo Valavičiaus epitafijos įrašas (*Vilniaus bažnyčių įrašai*, t. 1, Nr. 31, p. 79–81), Vilniaus basųjų karmelitų konvento kronika (*LVIA*, f. 1135, ap. 20, b. 315, l. 10v), kanauninko Kasparo Zalivskio laiškas (cit. iš: Marek Janicki, *op. cit.*, p. 136 ir išn. 63). Iš Kurczewskio pateiktų kapitulos aktų santraukų (Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 116) gali pasirodyti, kad Valavičius mirė sausio 10 d.

³⁸⁷ *Mausoleum aeternitati nuncupatum, cui Sacra Religio Orthodoxa Dioecesis Pastorem, maesta Patria Curiae Senatorem, lachrymosa Familia suum Heroem, Alma Academia rarum Mecaenamem Eustachium Wollowicz, Antistitem Vilnensem, inferunt & lachrymis extremum inarantes Vale haec ingeminant*, Vilnae: Typis Academiae Soc. Iesu, 1630.

³⁸⁸ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 116.

³⁸⁹ Jakub Olszewski, *op. cit.*, l. Av–A₁r.

³⁹⁰ *Vilniaus bažnyčių įrašai*, t. 1, Nr. 31, p. 79–81.

³⁹¹ *Gratiae saeculares*, l. B₃r.

toriaus atminimą³⁹². Galiausiai 1650 m. Albertas Vijūkas-Kojalavičius akcentavo: „Toks uolus ganytojas, kad visuotinai buvo sakoma: vien Vilniaus vyskupas [yra tikras] kunigas“³⁹³.

Ironiška, kad apdairaus ir mirti pasiruošusio išmintingo žmogaus reputaciją turėjusį vyskupą giltinė užklupo nepasirengusį – Valavičius nepaliko testamentu. Dėl to neiškus buvo ne vien velionio bibliotekos likimas – po kelerių metų Valavičiaus įpėdinis, Abraomas Vaina, kaltino kapitulą, kad ši atidavusi pirmtako palikimą giminėms, nors šis emeritų namų, katedros didžiojo altoriaus bei vargonų statybos pretekstu iškirtęs vyskupo stalo valdų miškus ir nežinia kam (kažkokioms privačioms reikmėms?) išleidęs 50 tūkst. auksinų³⁹⁴. Vis dėlto net ir kažkaip išsidalijus Valavičiaus palikimą, katedroje liko nemaža jo dovanotų ar po mirties paveldėtų puošmenų. 1698–1699 m. paminėti pastoralas ir mitra³⁹⁵; pastaroji dar aprašyta 1743 m. vizitacijos akte: visa siuvinėta perlais (apsukui ir viduryje, iš abiejų pusių), pakraščiais apsiūta auksine gėlių pynute ir apsodinta brangakmeniais, puošta Valavičiaus herbu. Vyskupo pektoralo deimantinis kryželis, manoma, išliko įmontuotas į Valavičiaus globotinio, vyskupo Jurgio Tiškevičiaus katedrai dovanotą monstranciją³⁹⁶, o auksinę grandinę „Tvano“ metais po grandelį algų negaunantiems ir maištaujantiems kareiviams išdalijo kitas (tuomet dar tik būsimas) Vilniaus vyskupas Jurgis – Bialozoras³⁹⁷.

Valavičiaus pektoralo likimas gerai atspindi vyskupo paveldą ištikusią dvejopą dalią. Valavičiaus išpuoselėta Verkių arkadija įsivaizduojama vien remiantis amžininkų liudijimais, neišliko Liubinio vienuolyno bažnyčią puošusios abato dovanos. XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje sunyko Baltarusijos arkidiakonatas, kunigų emeritų namai,

³⁹² *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, t. 2, Nr. 136, p. 199–200.

³⁹³ „Antistes ita exactus, ut vulgari proverbio diceretur, solus Episcopus Vilmensis sacerdos“, Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *op. cit.*, p. 181. Vertimas į lietuvių kalbą („... kad žmonių buvo vadinamas vieninteliu Vilniaus vyskupu kunigu“, p. 180) atrodo kiek netikslus.

³⁹⁴ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 120–121.

³⁹⁵ *Ibid.*, p. 272.

³⁹⁶ Rūta Birutė Vitkauskienė, *op. cit.*, p. 197.

³⁹⁷ Jan Kurczewski, *op. cit.*, t. 3, p. 268.

Šv. Juozapo ir Nikodemo špitolė, tačiau jie sėkmingai gyvavo daugiau nei pusanthro šimtmečio. XIX–XX a. pervartos išvijo iš savų vienuolynų Laterano kanauninkų, basųjų karmelitų ir benediktinių bendruomenes, bet jų buveinių mūrai ir išpuoselėtos šventovės (pvz., Valavičių herbu paženklinta Šv. Kotrynos bažnyčia) išliko. Valavičiaus biblioteka ir jo finansuoti leidiniai bei meno kūriniai buvo išblaškyti, tačiau nemaža (?) dalis pasiekė mūsų dienas. Kažkur pražuvo Vilniaus katedrai parūpintos šventųjų relikvijos, bet nepaliesta liko viena didžiausių šios šventovės puošmenų – Valavičių koplyčia. Ten ir šiandien regime jos fundatorių, tebežvelgiantį aukštai – virš maldininkų ir turistų galvų, virš istorijos tėkmės – į nepermatomą, už laiko ribų nusidriekusią tolumą.

* * *

Eustachijus Valavičius – viena ryškiausių asmenybių tarp XVII a. Vilniaus vyskupų. Evangeliko ir stačiatikės-unitės sūnaus, valdovo dvaro pareigūno, nepriekaištingos moralinės reputacijos potridentinės Bažnyčios hierarcho, karų varginamos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politiko biografijoje atsimušančiame epochos fone ryškėja individualūs jo asmens ir veikimo bruožai – tolerancija ir diplomatiniai gebėjimai, ryšiai ir autoritetas Lenkijos Karalystėje, parama graikų apeigų katalikų Bažnyčiai, palankumas vienuolijoms, rafinuotas meninis skonis, imlumas europinei kultūrai. Valavičiui, kaip tikrai Baroko epochos asmenybei, nebuvo svetimi kontrastai: dvaro prabanga ir rūpestis vargšais, uolus katalikiškas religingumas ir bičiuliavimasis su protestantais, viešai demonstruojamas stoicistinis racionalumas ir tam tikras lengvabūdiškumas praktiniuose veiksmuose. Dėl kai kurių savybių šis Vilniaus vyskupas amžininkų galėjo būti vertinamas kritiškai – kaip neatsakingas išlaidautojas ir konfesinio (katalikiško) ar valstybinio (lietuviško) principingumo stokojantis konformistas-oportunistas, tačiau šie priekaištai, regis, neatlaikė keturių šimtmečių istorijos išbandymo, išryškinusio aukščiau išvardytų Eustachijaus Valavičiaus asmens ir veikimo bruožų reikšmės tvarumą.

Vyskupas Karolis II Hryniewieckis. Zenon Stefański, Vilnius, 1885 m., drobė, aliejus, 124x98, BPM BP 581 (nuotr. autorius Arūnas Baltėnas ©)